

dr hab. Agnieszka Chłoń-Domińczak
Joanna Felczak
dr Krystyna Gilga
dr Radosław Kaczan
Anna Maliszewska
Krzysztof Peda
dr Piotr Rycielski
dr Michał Sitek

**Badanie sytuacji zawodowej
niepełnosprawnych absolwentów
szkół wyższych w zależności od ich
ścieżki edukacyjnej ze szczególnym
uwzględnieniem uczestników
programów aktywizujących
społecznie i zawodowo
(programy Student I, Student II oraz inne)**

Autorzy:

dr hab. Agnieszka Chłoń-Domińczak

Joanna Felczak

dr Krystyna Gilga

dr Radosław Kaczan

Anna Maliszewska

Krzysztof Peda

dr Piotr Rycielski

dr Michał Sitek

Recenzent:

prof. dr hab. Irena E. Kotowska

Redakcja merytoryczna

dr hab. Agnieszka Chłoń-Domińczak

Wydawca:

Instytut Badań Edukacyjnych

ul. Górczewska 8

01-180 Warszawa

tel. (22) 241 71 00; www.ibe.edu.pl

Stowarzyszenie „Twoje Nowe Możliwości”

ul. Grabiszyńska 163, lok 210-215

53-439 Wrocław | tel. +48 71 734 57 73

biuro@tnm.org.pl | <http://www.tnm.org.pl>

© Copyright by: Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2018;

Stowarzyszenie „Twoje Nowe Możliwości, Wrocław 2018

ISBN 978-83-65115-99-7

Skład:

VIW Studio

Druk:

VIW Studio

Projekt finansowany ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

Publikacja opracowana w ramach projektu: „Badanie sytuacji zawodowej niepełnosprawnych absolwentów szkół wyższych w zależności od ich ścieżki edukacyjnej ze szczególnym uwzględnieniem uczestników programów aktywizujących społecznie i zawodowo (programy Student I, Student II oraz inne), finansowanego ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, realizowanego przez Instytut Badań Edukacyjnych i Stowarzyszenie „Twoje Nowe Możliwości”.

Spis treści

Wprowadzenie	5
1. Metodyka badania	8
1.1. Badanie ilościowe	8
1.2. Badanie jakościowe	11
2. Kontekst instytucjonalny: strategie i programy publiczne wspierające uczenie się osób z niepełnosprawnościami	13
2.1. Programy wspierające kształcenie osób z niepełnosprawnościami finansowane ze środków PFRON	16
3. Kontekst społeczno-gospodarczy: aktywność edukacyjna i zawodowa osób z niepełnosprawnościami	18
3.1. Wykształcenie, aktywność edukacyjna i zawodowa osób z niepełnosprawnościami w świetle danych statystycznych	18
3.1.1. Wykształcenie i aktywność edukacyjna osób z niepełnosprawnościami.	18
3.2. Sytuacje, potrzeby i możliwości osób niepełnosprawnych w świetle wyników <i>Ogólnopolskiego badania sytuacji, potrzeb i możliwości osób niepełnosprawnych</i>	26
3.2.1. Wykształcenie	27
3.2.2. Aktywność zawodowa respondentów	28
3.2.3. Ocena zdrowia i funkcjonowania psychospołecznego	29
4. Charakterystyka społeczno-demograficzna beneficjentów programów Student I i Student II	32
4.1. Wzorce korzystania z programów Student I i Student II i zakres uzyskanego wsparcia	38
5. Ścieżki edukacyjne uczestników programu Student I i Student II	44
5.1. Czynniki wpływające na szanse uzyskania wykształcenia wyższego	51
5.2. Doświadczenie studiowania – na podstawie danych zebranych w badaniu ilościowym i jakościowym	51
6. Uczestnicy programów Student I i II na rynku pracy na tle aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami	59
6.1. Przejście uczestników programów Student I i Student II z edukacji na rynek pracy	60
6.2. Aktywność zawodowa uczestników programów Student I i II na podstawie wyników badania	65
6.3. Dopasowanie kształcenia do wykonywanej pracy	69
6.4. Sytuacja ekonomiczna badanych	70
7. Integracja społeczna i dobrostan psychiczny badanych	72
8. Główne wnioski płynące z badania	85
9. Rekomendacje dla instytucji publicznych odpowiedzialnych za wsparcie osób z niepełnosprawnością	87
9.1. Rekomendacje dla instytucji publicznych	87
9.2. Propozycje przykładowych rozwiązań implementujących rekomendacje dla instytucji publicznych	91
Bibliografia	94
Załącznik. Wyodrębnione w analizie skupień grupy badanych w obszarze niepełnosprawności funkcjonalnej	95

Wprowadzenie

Populacja osób z niepełnosprawnościami pomimo podejmowania w ostatnich kilkunastu latach wielu działań mających wyrównywać szanse i przeciwdziałać dyskryminacji, ciągle jest narażona na ograniczenia w pełnym funkcjonowaniu w otoczeniu społecznym i ekonomicznym. Szczególnie dotyczy to obszaru równego dostępu do edukacji, w tym przede wszystkim na poziomie wyższym oraz rynku pracy. Dane z Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) wskazują na relatywnie niewielki odsetek aktywnych zawodowo osób z niepełnosprawnościami. Wprawdzie jest on najwyższy w grupie osób z niepełnosprawnościami, które posiadają wykształcenie wyższe, ale nawet wśród nich większość osób nie jest aktywna zawodowo. Dane te są tym bardziej niepokojące, że już sam fakt rozpoczęcia kształcenia na poziomie wyższym przez osoby z niepełnosprawnościami jest silnym kryterium selekcyjnym, przez które przechodzą jedynie osoby najbardziej aktywne, posiadające wysoki kapitał ludzki i społeczny. Mimo to wielu z tych najbardziej aktywnych i tak nie znajduje zatrudnienia. Oznacza to marnowanie kapitału ludzkiego znacznej części osób z niepełnosprawnościami. Stanowi to istotny problem społeczny, ale i ekonomiczny.

Wnioski płynące z badań¹ wskazują, że sytuacja osób z niepełnosprawnościami, a przede wszystkim proces włączania tych osób (*mainstreaming*) jest uwarunkowany wieloma, wzajemnie powiązаныmi ze sobą czynnikami. Z jednej strony, bez wątpienia wybory edukacyjne – w szczególności osób z niepełnosprawnością od urodzenia – zależą istotnie od rodziców, a status społeczno-ekonomiczny gospodarstwa w dużym stopniu determinuje zakres otrzymywanego przez dziecko dodatkowego wsparcia. Jedną z głównych barier wskazywanych przez respondentów w badaniu „Włączający system edukacji i rynku pracy” była złożoność i niespójność polskiego systemu orzeczniczego oraz niestosowanie w jego ramach orzeczeń funkcjonalnych. Za najważniejsze w funkcjonalnym przygotowaniu osób z niepełnosprawnościami do wejścia na rynek pracy uznano odpowiednie doradztwo edukacyjno-zawodowe, które pozwoliłoby na bardziej świadomy wybór szkoły, kształcącej w zawodach poszukiwanych na rynku pracy, oraz zawodów realistycznie dobranych do ich indywidualnych predyspozycji, możliwości fizycznych i intelektualnych. Wyniki badania pokazały, że na poziomie polityki publicznej rozwiązania w obszarze aktywizacji zawodowej tej grupy nie tworzą spójnej całości. Mechanizmy wspierania są niepełne (np. brak trenera pracy, asystenta rodziny), a kształcenie osób z niepełnosprawnością nie jest dostosowane do możliwości i potrzeb rynku pracy. Brakuje także wsparcia doradcy edukacyjno-zawodowego, który pomógłby dobrać zawód do umiejętności i możliwości indywidualnych. W efekcie wiele z nich, w tym ludzi młodych, nie wie, w jakim kierunku może i powinno się kształcić, jaki zawód wybrać, czy też jakie dany zawód daje perspektywy zatrudnienia dla osoby z konkretnym typem niepełnosprawności. Dodatkowo natrafiają oni na barierę w postaci braku dostępu do rynku pracy, co wynika głównie z obaw pracodawców stereotypowo myślących o niepełnosprawnych pracownikach, trudnościach proceduralnych i labilności prawa.

Wyniki badania, zrealizowanego ze środków PFRON, pt. *Od kompleksowej diagnozy sytuacji osób niepełnosprawnych w Polsce do nowego modelu polityki społecznej wobec niepełnosprawności* wskazują z jednej strony na niską efektywność stosowanych rozwiązań w zakresie polskiego modelu rehabilitacji zawodowej i zatrudnienia osób z niepełnosprawnością, z drugiej zaś strony na rozpoczęty proces zmian w tym zakresie.²

Studenci z niepełnosprawnością w Polsce otrzymują wsparcie już od wielu lat. Od 2002 roku Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych rozpoczął realizację programu Student, kontynuowany w ramach programów Student II a następnie modułu II programu Aktywny Samorząd. Od 2007 roku Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego rozpoczęło przekazywanie uczelniom wyższym środków mających na celu zapewnienie studentom i doktorantom z niepełnosprawnością możliwości pełnego

1 M.in. badania Instytutu Badań Edukacyjnych pt. Włączający system edukacji i rynku pracy – rekomendacje dla polityki publicznej (WSERP) oraz Badanie ścieżek edukacyjnych niepełnosprawnych dzieci, uczniów i absolwentów (SEON), których celem była diagnoza sytuacji życiowej osób z niepełnosprawnościami ze szczególnym uwzględnieniem edukacji i rynku pracy oraz wypracowanie rekomendacji dla polityki publicznej. W ramach projektu WSERP zrealizowano 96 indywidualnych i grupowych wywiadów pogłębionych, w projekcie SEON przeprowadzono natomiast ponad 1200 wywiadów kwestionariuszowych z dyrektorami szkół ogólnodostępnych, integracyjnych i specjalnych oraz ponad 3000 wywiadów z rodzicami uczniów z niepełnosprawnościami.

2 Patrz strona: <http://polscyniepełnosprawni.agh.edu.pl>

udziału w procesie kształcenia. W ciągu ostatnich kilkunastu lat ze wsparcia skorzystało kilkadziesiąt tysięcy osób z niepełnosprawnością kształcących się na poziomie wyższym. Skłoniło to Stowarzyszenie „Twoje nowe możliwości” do zainicjowania projektu badawczego, który pozwoliłby prześledzić ścieżki edukacyjne i zawodowe osób z niepełnosprawnością korzystających ze wsparcia w trakcie nauki, co pozwoli na ocenę efektywności programów „Student I” i „Student II”, uwzględniając losy ekonomiczne uczestników tych programów po zakończeniu nauki.

Sytuacja zawodowa osób niepełnosprawnych z wyższym wykształceniem jest bardzo zróżnicowana, wiele osób radzi sobie bardzo dobrze, sytuacja innych jest znacznie gorsza. Prowadzone do tej pory badania populacji osób z niepełnosprawnościami nie były ukierunkowane bezpośrednio na ocenę czynników sprzyjających ich zatrudnialności. Jest to pewna luka, która utrudnia rekomendowanie i podejmowanie efektywnych działań wspierających podejmowanie i utrzymywanie aktywności zawodowej.

Niniejszy raport zawiera kluczowe wnioski płynące z *Badania sytuacji zawodowej niepełnosprawnych absolwentów szkół wyższych w zależności od ich ścieżki edukacyjnej ze szczególnym uwzględnieniem uczestników programów aktywizujących społecznie i zawodowo (programy Student I, Student II oraz inne)* dofinansowanego przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

Celami projektu zrealizowanego przez konsorcjum Instytutu Badań Edukacyjnych i Stowarzyszenia „Twoje nowe możliwości” były:

- Ocena skuteczności działań aktywizacyjnych realizowanych przez PFRON w ramach programu Student I i Student II rozumianej z jednej strony jako osiągnięcie oczekiwanego poziomu wykształcenia, ale też jako prawdopodobieństwo zatrudnienia i osiągnięcia dochodów z pracy;
- Pogłębiona diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej absolwentów szkół wyższych korzystających z programów dedykowanych studentom z niepełnosprawnościami ze szczególnym uwzględnieniem beneficjentów programów Student I i Student II. W tym ocena wpływu wybranego kierunku studiów na sytuację zawodową;
- Zbadanie i ocena działań, jakie samodzielnie lub we współpracy z innymi podejmowali absolwenci w celu przygotowania się do funkcjonowania na rynku pracy. W tym ocena uwarunkowań/kontekstu podejmowanych decyzji;
- Pogłębienie problematyki kontekstu kształcenia zarówno w zakresie sytuacji gospodarstwa domowego i wcześniejszych wyborów edukacyjnych, jak i kontekstu związanego z realizowaną polityką publiczną;
- Ocena rozwiązań w projektach PFRON dedykowanych badanej grupie beneficjentów pod kątem efektywniejszego wykorzystania środków;
- Wskazanie luk polityki publicznej wobec zidentyfikowanych barier ograniczających aktywność zawodową dorosłych osób z niepełnosprawnościami z wykształceniem wyższym, w szczególności w ramach polityki rodzinnej i edukacyjnej;
- Przygotowanie rekomendacji zmian dla Ministerstwa Edukacji Narodowej, Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej oraz Ministerstwa Nauki i Szkolenia Wyższego;
- Przygotowanie rekomendacji dotyczących sposobów na zwiększenie efektywności programu *Aktywny Samorząd* oraz bardziej efektywnego sposobu wydatkowania środków PFRON.

Ponadto, zamierzeniem badania było porównanie losów absolwentów z niepełnosprawnościami do losów ogółu absolwentów szkół wyższych na podstawie metodyki i danych badania pt. Monitorowanie losów absolwentów uczelni wyższych z wykorzystaniem danych administracyjnych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych oraz zestawienie deklaracji dotyczących sytuacji zawodowej z obiektywnymi danymi ZUS. Ze względu na uwarunkowania prawne, pomimo wyrażonych przez respondentów badania zgód na wykorzystanie informacji gromadzonych w ZUS, ten komponent badania nie został zrealizowany. Niemniej jednak uzyskane wyniki pokazują, że w przyszłości rekomendowane jest podjęcie działań umożliwiających ocenę efektywności prowadzonych programów z wykorzystaniem danych gromadzonych w rejestrach publicznych.

Rozdział pierwszy raportu dostarcza informacji o metodologii badania ilościowego i jakościowego. Natomiast w kolejnym rozdziale przedstawiono kontekst instytucjonalny wspierania uczenia się osób z niepełnosprawnościami. Rozdział 3 porusza kwestie aktywności edukacyjnej i zawodowej osób z niepełnosprawnościami na tle całej populacji Polski oraz w odniesieniu do przeprowadzonego w 2009 roku kompleksowego *Ogólnopolskiego badania sytuacji, potrzeb i możliwości osób niepełnosprawnych*. Cztery kolejne rozdziały prezentują wyniki badań empirycznych - ilościowych i jakościowych. Rozdział 8 w sposób syntetyczny prezentuje wyniki badania. W ostatnim rozdziale zaproponowano rekomendacje skierowane do instytucji publicznych zajmujących się wsparciem osób z niepełnosprawnościami.

1. Metodyka badania

Celem badania jest pogłębienie wiedzy dotyczącej sytuacji zawodowej i losów ekonomicznych osób, które w trakcie nauki, w szczególności na studiach wyższych, korzystały ze wsparcia programów realizowanych ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych – przede wszystkim programów Student I oraz Student II. Projekt podejmuje następujące zagadnienia:

1. Szkolna ścieżka edukacyjna;
2. Czynniki wpływające na dalsze kształcenie i planowanie kariery;
3. Wybory edukacyjne w trakcie studiów;
4. Ułatwienia dostępu i dostosowanie uczelni, oraz wpływ tych czynników na ścieżkę kształcenia;
5. Udział w innych projektach i programach aktywizacyjnych;
6. Dotychczasowa ścieżka i aktualna sytuacja zawodowa;
7. Sytuacja rodzinna i zdrowotna.

W projekcie poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- Jakie są uwarunkowania sytuacji na rynku pracy absolwentów z niepełnosprawnościami? Na ile istotna jest wcześniejsza ścieżka edukacyjna, a na ile kontekst społeczno-demograficzny?
- Jak wybór ścieżki edukacyjnej przekłada się na późniejszą aktywność zawodową?
- Jaki wpływ na aktywność zawodową ma wiek nabycia niepełnosprawności? W szczególności, jakie są różnice pomiędzy osobami z niepełnosprawnością od urodzenia/wczesnego dzieciństwa i nabytą w okresie dorosłości?
- Jak stan zdrowia i rodzaj niepełnosprawności wpływają zarówno na możliwość udziału w programach Student I i II, jak i możliwości dalszej pracy?
- Jakie działania/projekty, poza realizowanymi dotychczas programami PFRON sprzyjałyby aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami i mogłyby stanowić uzupełnienie dotychczasowego wsparcia?
- Jak w opinii badanych wygląda dostępność i dostosowanie do potrzeb osób z niepełnosprawnościami z wyższym wykształceniem programów rynku pracy kierowanych do ogółu populacji?
- Jaki wpływ na sytuację zawodową absolwentów z niepełnosprawnościami mają działania uczelni oraz MNiSW wspierające pełny udział w procesie kształcenia?
- Gdzie, na jakich stanowiskach i za jakie wynagrodzenie pracują absolwenci? Jakie są główne czynniki różnicujące, w szczególności, w jakim stopniu na rodzaj wykonywanej pracy ma wpływ orzeczona niepełnosprawność?

Projekt obejmował dwa komponenty badawcze – ilościowy i jakościowy. Koncepcję i narzędzia badawcze przygotowali eksperci Instytutu Badań Edukacyjnych i Stowarzyszenia „Twoje nowe możliwości”, a realizację terenową badań powierzono profesjonalnym firmom badawczym: konsorcjum firm DANAE Sp. z o.o. oraz Realizacja Sp. z o.o. (komponent ilościowy) i ASM Centrum Badań i Analiz Rynku Sp. z o.o. (komponent jakościowy).

1.1. Badanie ilościowe

Badanie ilościowe zrealizowano w terminie kwiecień-sierpień 2017. W komponencie ilościowym na terenie całego kraju zrealizowano 1 589 wywiadów z osobami z niepełnosprawnością (OzN) – beneficjentami programu Student lub Student II.

Pierwszym etapem było przeprowadzenie badania pilotażowego (realizacja 10 wywiadów kognitywnych a następnie 40 wywiadów pilotażowych) w celu weryfikacji narzędzia badawczego służącego do realizacji wywiadów kwestionariuszowych z niepełnosprawnymi beneficjentami programu Student lub Student II.

Metodyka badania

Przed główną fazą badania ilościowego przeprowadzono szkolenie dla ankieterów, podczas którego dokładnie omówiono specyfikę badania zwracając szczególną uwagę na wrażliwe elementy badania, takie jak kwestie niepełnosprawności. Szkolenie antydyskryminacyjne przeprowadził zewnętrzny trener zajmujący się tą tematyką.

Populacją w badaniu są osoby, które urodziły się po roku 1960, czyli w czasie badania miały mniej niż 57 lat. Wśród beneficjentów programów Student I i Student II znajdowały się wprawdzie osoby starsze, ale stanowiły one niewielki odsetek beneficjentów (904 z 36 012). Pominięto je w badaniu, ze względu na odmienną, w porównaniu z większością respondentów, sytuację tych osób na rynku pracy.

Losowanie próby było dwustopniowe: najpierw losowano powiaty, a w drugim kroku osoby w powiatach, przyjmując wielkość wiązki równą 7 osób na powiat. Operatem losowania była baza beneficjentów programów Student I i Student II przekazana przez PFRON. W pierwszym etapie dla każdego powiatu wyliczono wartość oczekiwaną liczby osób w próbie, przy założeniu, że wielkość próby wynosi 2 995 osób. Przyjęto też określoną wielkość wiązki dla powiatu – 7 osób. Z tych powiatów w których ta liczba była większa lub równa wielkości wiązki wylosowano po tyle osób, ile wynosi, po zaokrągleniu do liczby całkowitej, wielkość wiązki. Z powiatów, w których liczba beneficjentów była większa niż 70 liczbę losowanych osób wyznaczono proporcjonalnie do ogólnej liczby beneficjentów w powiecie. Osoby w ramach powiatów losowano z równym prawdopodobieństwem, bez zwracania. Wylosowano w ten sposób 294 spośród 380 powiatów i 2995 osób z tych powiatów. Uzyskana próba w założeniu jest próbą automatycznie wyważoną (self-weighting), co oznacza, że wszystkie osoby miały podobne prawdopodobieństwo dostania się do próby.

Rekrutację do badania przeprowadził wykonawca badania na podstawie dostarczonej przez IBE próby imiennej liczącej 2 995 adresów, o strukturze podzielonej ze względu na stopień niepełnosprawności – to jest niepełnosprawność znaczną i umiarkowaną w trakcie korzystania z programów Student lub Student II – z uwzględnieniem wymaganej stopy realizacji na poziomie powiatów. Próba do badania ilościowego została wylosowana z bazy beneficjentów programów Student (zrealizowanego w latach 2002-2007) i Student II (zrealizowanego w latach 2008-2013).

W wyniku rekrutacji pozyskano 1 589 zgód na udział w badaniu i tyle łącznie zrealizowano wywiadów. Aby zachęcić wylosowane osoby do udziału w badaniu w procesie rekrutacji wykorzystano następujące sposoby:

- uruchomienie różnego typu kanałów informacji o projekcie:
bezpłatna infolinia telefoniczna, czynna od poniedziałku do piątku od godziny 10:00 do 18:00, infolinia e-mailowa (help-desk),
- strona internetowa poświęcona projektowi, na której zamieszczone były najważniejsze informacje na temat badania wraz z materiałami informacyjnymi oraz danymi teleadresowymi do Wykonawców i Zamawiającego,
- możliwość wskazania przez osoby biorące udział w badaniu jednej z organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz osób z niepełnosprawnością.

Szczegółowy wykaz przyczyn niezrealizowania wywiadu pod wskazanymi adresami przedstawiono w Tabeli 1.

Tabela 1. Przyczyny odmów na udział w badaniu w próbie beneficjentów programów Student i Student II

REZULTATY KONTAKTU	LICZEBNOŚĆ
Pod wskazanym adresem nie można nikogo zastać	526
Wylosowana osoba jest chwilowo nieobecna	36
Prośba o inny termin wizyty	71
Osoba nie mieszka/przebywa pod adresem z próby, ale ustalono nowy adres	39

Wywiad przerwany	1
Adres nie istnieje/pustostan	11
Osoba zmarła	24
Osoba nie istnieje	1
Stan zdrowia nie pozwala na wywiad	22
Osoba nie mieszka pod adresem z próby i NIE ustalono nowego	330
Nieobecność w całym okresie badania	132
Odmowa wpuszczenia do mieszkania	104
Kategoryczna odmowa udziału w badaniu	161
Inna przyczyna niezrealizowania wywiadu	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z realizacji próby

W badaniu znalazło się finalnie łącznie 265 adresów, pod którymi nie udało się zrealizować wywiadu ze względu na odmowę respondenta, w tym: 104 nie zgodziło się na wpuszczenie ankietera do mieszkania, a 161 kategorycznie odmówiło udziału w badaniu. Do przyczyn odmów zaliczyć można ogólną niechęć do badania, obawę o udostępnianie danych, deklarowany brak czasu. Ci respondenci, którzy zgodzili się na udział w badaniu byli natomiast zainteresowani jego tematyką i chętnie udzielali odpowiedzi na poruszane w nich zagadnienia.

Badanie ilościowe realizowane było przy pomocy metody wykorzystującej technikę CAPI (ang. Computer-Assisted Personal Interview) – bezpośredniego wywiadu kwestionariuszowego wspomaganego komputerowo. Metoda ta, opierająca się o wykorzystanie podczas ankietowania przenośnych komputerów, bazuje na bezpośrednim kontakcie i rozmowie z respondentem. Powyższy sposób realizacji umożliwia zastosowanie pytań o rozbudowanej kafeterii lub pytań tabelarycznych, a także pozwala na dopytanie respondenta o udzielane odpowiedzi, a w razie konieczności – udzielenie wyjaśnienia.

Badanie ilościowe obejmowało przede wszystkim zagadnienia dotyczące kształtowania się ścieżek edukacyjnych OzN, przebiegu ich aktywności zawodowej oraz uwarunkowań decyzji edukacyjnych i zawodowych. W badaniu pytano także o sytuację społeczno-ekonomiczną badanych, zakres otrzymywanego wsparcia, rozważano czynniki stymulujące i ograniczające podejmowanie aktywności zawodowej. Analizowano również kwestie dotyczące funkcjonowania psychospołecznego badanych.

Narzędzie badawcze przeznaczone do wywiadów kwestionariuszowych z OzN – beneficjentami programu Student lub Student II – składało się z obszarów problemowych uszeregowanych w bloki tematyczne odpowiadające celom badawczym.

METRYCZKA zbierała

⇒ Informacje społeczno-demograficzne na temat respondenta;

Blok WCZEŚNIEJSZA ŚCIEŻKA EDUKACYJNA zawierał pytania służące

⇒ Prześledzeniu losów edukacyjnych respondentów ze szczególnym uwzględnieniem ścieżki kształcenia wyższego (odtworzenie ścieżek kształcenia);

Blok WYBORY EDUKACYJNE zawierał pytania mające na celu

⇒ Zebranie informacji odnośnie wiedzy dotyczącej programów Student I i Student II;

⇒ Ocenę źródeł utrzymania respondenta podczas studiów;

Blok SYTUACJA SPOŁECZNA zawierał pytania zbierające

⇒ Informacje na temat miejsca pochodzenia respondenta;

⇒ Informacje na temat wykształcenia jego rodziców;

Blok NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ zawierał pytania zbierające

- ⇒ Informacje na temat stopnia niepełnosprawności respondenta;
- ⇒ Informacje na temat jego stylu życia w kontekście wyszczególnionych typów niepełnosprawności, problemów, z jakimi może się on potencjalnie borykać;

Blok PROGRAMY AKTYWIZUJĄCE dotyczył

- ⇒ Uczestnictwa respondenta w programach aktywizujących, ich charakteru;

Blok WSPARCIE UZYSKANE W UCZELNI zawierał pytania o:

- ⇒ Wpływ programu Student I lub Student II na decyzję o podjęciu nauki;
- ⇒ Wydatki w trakcie nauki;
- ⇒ Korzystanie z poszczególnych typów wsparcia;

Blok POSZUKIWANIE PRACY koncentrował się wokół

- ⇒ Sytuacji na rynku pracy;
- ⇒ Sposobów poszukiwania pracy;

Blok OBECNA SYTUACJA NA RYNKU PRACY obejmował następujące pytania

- ⇒ Branża, w jakiej pracuje respondent;
- ⇒ Typ umowy, na jaką pracuje;
- ⇒ Wykonywany przez respondenta zawód;
- ⇒ Wykorzystywanie przez respondenta wiedzy zdobytej na studiach na rynku pracy;
- ⇒ Historia zatrudnienia;
- ⇒ Przyczyny ewentualnego pozostawania bez pracy/braku poszukiwania pracy;

Blok SYTUACJA DOCHODOWA/MIESZKANIOWA poruszał

- ⇒ Kwestie wynagrodzenia, sytuacji materialnej, standardu życia;

Blok OPINIE NA TEMAT WYBORU STUDIÓW, POSZUKIWANIA PRACY badał

- ⇒ Wpływ ukończonej szkoły na karierę zawodową;

Blok CECHY PSYCHOSPOŁECZNE poruszał kwestie

- ⇒ Oceny samopoczucia i kondycji psychofizycznej respondentów

Porównanie wartości zmiennych dostępnych w bazach beneficjentów dla osób zbadanych i wszystkich osób w bazie beneficjentów pokazuje, że próba dość dobrze odzwierciedla badaną populację.

Ponieważ poziom realizacji w poszczególnych powiatach był różny, wyliczono wagi korygujące to zróżnicowanie. Aby dodatkowo poprawić dokładność oszacowania spośród dostępnych informacji uzyskaną wagę dodatkowo skorygowano wykorzystując informacje o rozkładzie wybranych cech w populacji (ważenie wieńcowe). Korygując wartość wag wykorzystano informacje o rozkładzie dwóch zmiennych: 7 kategoriach wieku oraz liczbie umów (1, 2, 3 i więcej umów).

1.2. Badanie jakościowe

W komponencie jakościowym zrealizowano 52 indywidualne wywiady pogłębione (IDI). Zostało ono przeprowadzone według schematu:

- 1) 48 indywidualnych wywiadów (IDI) na celowej próbie uczelni obejmującej 6 uczelni o dużej liczbie studentów z niepełnosprawnościami i oferujących różne kierunki oraz 6 uczelni, które nie mają, bądź mają niewielu studentów z niepełnosprawnościami, za to prowadzą kierunki po których relatywnie łatwiej można znaleźć pracę. Próbę uczelni przedstawiono w tabeli 2. Na każdej uczelni zrealizowano:
 - a) 2 indywidualne wywiady pogłębione z pracownikami uczelni – po 1 z pełnomocnikiem rektora ds. OzN lub kierownikiem Biura ds. OzN na uczelni oraz przedstawicielem Biura Karier,

- b) 2 indywidualne wywiady pogłębione z niepełnosprawnymi absolwentami uczelni, beneficjentami programu Student;
- 2) 4 wywiady indywidualne (IDI) z przedstawicielami instytucji publicznych: Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Biura Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych, Rzecznika Praw Obywatelskich.

Tabela 2. Próba uczelni w badaniu jakościowym

Uczelnia	województwo	Status uczelni	Liczba studentów z niepełnosprawnościami
Uniwersytet Warszawski	mazowieckie	publiczna	uczelnie o dużej liczbie studentów z niepełnosprawnościami, oferujące różne kierunki nauczania
Politechnika Warszawska	mazowieckie	publiczna	
Uniwersytet Szczeciński	zachodniopomorskie	publiczna	
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie	małopolskie	publiczna	
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu	wielkopolskie	publiczna	
Uniwersytet Wrocławski	dolnośląskie	publiczna	
Wyższa Szkoła Technologii Informatycznych w Warszawie	mazowieckie	niepubliczna	uczelnie o niewielkiej liczbie studentów z niepełnosprawnościami, prowadzące kierunki, po których łatwiej znaleźć pracę
Technologiczny Zachodniopomorski Uniwersytet	zachodniopomorskie	publiczna	
Wyższa Szkoła Bankowa we Wrocławiu	dolnośląskie	niepubliczna	
Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu	dolnośląskie	niepubliczna	
Dolnośląska Szkoła Wyższa	dolnośląskie	niepubliczna	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z realizacji próby

Celem wywiadów indywidualnych w badaniu jakościowym było uzyskanie informacji na temat czynników sprzyjających bądź ograniczających obecność studentów z niepełnosprawnościami w szkołach wyższych oraz silnych i słabych stron programów PFRON. Przeprowadzone badanie miało pomóc odpowiedzieć na następujące pytania:

- 1) Co wpływa na wybór kierunku kształcenia i uczelni i na ile wybór ten przekłada się na późniejszą aktywność zawodową? W szczególności, jakie kierunki studiów są relatywnie częściej powiązane z dalszą aktywnością zawodową, a które z brakiem aktywności? Kto i dlaczego decyduje się na rozpoczęcie kolejnego kierunku studiów i na ile wpływa to na zmianę sytuacji na rynku pracy?
- 2) Jakie działania/projekty, poza realizowanymi dotychczas programami PFRON sprzyjałyby aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami i mogłyby stanowić uzupełnienie dotychczasowego wsparcia?
- 3) Jak w opinii badanych wygląda dostępność i dostosowanie do potrzeb osób z niepełnosprawnościami z wyższym wykształceniem programów rynku pracy kierowanych do ogółu populacji?
- 4) Jaki wpływ na sytuację zawodową absolwentów z niepełnosprawnościami mają działania uczelni oraz MNiSW wspierające pełny udział w procesie kształcenia?

W rozmowach z niepełnosprawnymi absolwentami uczelni wyższych – beneficjentami Programu Student lub Student II pytano o wybory edukacyjne, doświadczenie studiowania, formy udzielonego wsparcia, sytuację na rynku pracy.

Rozmowy z przedstawicielami uczelni miały na celu uwzględnienie kontekstu funkcjonowania OzN w środowisku akademickim. Dotyczyły między innymi edukacji OzN, tego, jak wielu takich studentów trafia do danej uczelni i jakie są ich dalsze losy. W scenariuszu podnoszono również kwestię dostosowania szkoły wyższej do potrzeb OzN (w tym aktualnych warunków lokalowych oraz działań wspierających prowadzonych przez uczelnię).

Celem wywiadów z przedstawicielami instytucji publicznych było zidentyfikowanie źródeł sukcesów i niepowodzeń instytucji wsparcia dla osób z niepełnosprawnością, dostępu do edukacji osób z nie-

pełnosprawnościami i wejścia na rynek pracy niepełnosprawnych absolwentów szkół wyższych.

Jednym z założeń metodologicznych było przeanalizowanie danych gromadzonych w rejestrze Zakładu Ubezpieczeń Społecznych dotyczących przebiegu zatrudnienia poszczególnych osób z niepełnosprawnościami i zestawienie tych danych z wynikami badań kwestionariuszowych. W trakcie prac badawczych wygenerowane zostały wskaźniki dotyczące sytuacji na rynku pracy na podstawie wyników badania ankietowego. Ze względu na istniejące przepisy prawne, pomimo zgód udzielonych przez respondentów, nie było możliwe przeanalizowanie ścieżek zatrudnienia osób w oparciu o ten rejestr. Analizy aktywności respondentów na rynku pracy zostały zatem oparte wyłącznie na deklaracjach badanych zbieranych w ramach ankiet ilościowych i w mniejszym stopniu na danych z badania jakościowego.

Oznacza to, że uzyskane informacje dotyczące statusu na rynku pracy uwzględniają jedynie okres badania, nie było możliwe odtworzenie ścieżek zawodowych uczestników programu. Ponadto, informacje dotyczące osiągniętych zarobków pochodzą od nieco więcej niż połowy badanych i są wskazane w określonych przedziałach. Informacje z ZUS pozwoliłyby na pełniejsze odtworzenie ścieżek aktywności zawodowej i dochodów z pracy uczestników analizowanych programów.

2. Kontekst instytucjonalny: strategie i programy publiczne wspierające uczenie się osób z niepełnosprawnościami

W Polsce stosowane są różne definicje dotyczące osób niepełnosprawnych. Jedną z nich wynika z przepisów prawa. „W Polsce niepełnosprawność prawna była i jest orzekana przez różne instytucje i dla różnych celów. W ramach obowiązujących uregulowań prawnych obecnie funkcjonują dwa systemy orzecznictwa (regulowane odrębnymi ustawami): dla celów rentowych – orzecznictwo rentowe prowadzone przez ZUS oraz dla celów innych niż rentowe – orzecznictwo prowadzone przez powiatowe/wojewódzkie zespoły do spraw orzekania o niepełnosprawności. Na mocy prawa, posiadanie aktualnego orzeczenia wydanego przez te organy kwalifikuje daną osobę do grupy niepełnosprawnych prawnie i daje podstawę do ubiegania się i korzystania ze specjalnej pomocy, ułatwień czy przywilejów, jakie przysługują tej zbiorowości (np. renta z tytułu niezdolności do pracy, zasiłek pielęgnacyjny, turnusy rehabilitacyjne, zniżka na przejazdy, bezpłatne miejsca parkingowe)” (Piekarzewska, Wieczorkowski, Zajenkowska-Kozłowska 2016). Drugą z definicji jest szersza – obejmuje również osoby nie posiadające orzeczenia, ale deklarujące ograniczoną zdolność wykonywania wybranych czynności (tzw. niepełnosprawność biologiczna).

Osoby z niepełnosprawnością są narażone w większym stopniu na dyskryminację i marginalizację niż inne grupy społeczne. Niepełnosprawność kumuluje bowiem różnorodne bariery funkcjonowania w wielu obszarach życia, w tym w szczególności w edukacji i pracy (Firlit-Fesnak i Magnuszewska-Otulak 2007).

W Polsce istnieje wiele rozwiązań instytucjonalno – prawnych, które mają na celu wspieranie osób z niepełnosprawnością w różnych obszarach życia. Akty prawne mają różnorodny charakter. Po pierwsze mogą mieć charakter ogólnych gwarancji i zasad bez wskazywania konkretnych grup. Po drugie mogą przybrać postać aktów prawnych regulujących poszczególne obszary życia. W tych aktach prawnych poza ogólnymi regułami dotyczącymi wszystkich grup obywateli, wyszczególniono dodatkowe zasady i regulacje skierowane do osób z niepełnosprawnością. Trzecią formą aktów prawnych są przepisy skierowane wyłącznie do osób z niepełnosprawnością, ustalające prawa i zasady obejmujące różnorodne obszary życia społecznego lub jego wybrane fragmenty.

Przykładem pierwszej formy jest Konstytucja, która m.in. w art. 65 zapewnia wolność i wyboru i wykonywania pracy. W art. 70 podkreśla się natomiast, że „każdy ma prawo do nauki. (...)”. Ponadto Konstytucja gwarantuje w art. 32, że „wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne” oraz „nikt nie może być dyskryminowany (...)”.

Przykładem drugiej formy w obszarze edukacji są dwie ustawy:

1. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. 2017 poz. 59),
2. Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz. U. 2017 poz. 2183).

Prawo oświatowe reguluje m.in. zasady wsparcia nauki dzieci z niepełnosprawnością, w tym szkolnictwo specjalne i zintegrowane oraz nauczanie indywidualne, oraz zasady finansowania tej nauki w postaci algorytmu dotacji dla jednostek samorządu terytorialnego uwzględniającego rodzaj niepełnosprawności dziecka. Ustawa ta oraz akty wykonawcze do niej regulują proces nauki i wsparcia dziecka z niepełnosprawnością od etapu przedszkolnego do szkół ponadgimnazjalnych z egzaminem maturalnym.

Ustawa – Prawo o szkolnictwie wyższym reguluje proces edukacji na poziomie szkolnictwa wyższego. Na tym etapie ustawodawca nie podaje określonych rozwiązań instytucjonalnych, jak było na niższych szczeblach edukacji. Wyznacza tylko zadania oraz dedykuje określone środki finansowe w postaci dotacji.

Na uczelniach spoczywa obowiązek dostępności. W art. 13 do podstawowych zadań uczelni włączono zapis mówiący o: stwarzaniu osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w procesie kształcenia i w badaniach naukowych. Uzupełnieniem tego zapisu jest art. 94. ust. 1 pkt 11, który określa że na realizację zadań związanych ze stwarzaniem studentom i doktorantom, będącym osobami niepełnosprawnymi warunków do pełnego udziału w procesie kształcenia, z budżetu państwa uczelnia publiczna otrzymuje dotacje. Uczelnie we własnym zakresie w ramach swojej autonomii, wypracowują własne rozwiązania organizacyjne. Oznacza to że uczelnie muszą być dostępne dla osób niepełnosprawnych we wszystkich obszarach swoich działań. Zaczynając od procesu rekrutacji, poprzez dydaktykę i badania na infrastrukturze kończąc.

W obszarze rynku pracy główne akty prawne to:

1. Kodeks Pracy (Dz. U. 2018 poz.108 – tekst jednolity),
2. Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. 2017, poz. 1065 – tekst ujednolicony).

Kodeks pracy wprowadza m.in. zasadę równego traktowania na rynku pracy (w tym również bez względu na niepełnosprawność). Bezrobotni z niepełnosprawnością mogą korzystać ze wszystkich form wsparcia proponowanych przez ustawodawcę w ramach ustawy o promocji zatrudnienia na równych prawach z innymi osobami, są to m. in. pośrednictwo pracy, poradnictwo zawodowe i szkolenia. Osoby z niepełnosprawnością mają ponadto statut osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy (art. 49. p.6), co daje im prawo pierwszeństwa do udziału w programach specjalnych.

Przykładem trzeciej formy aktów prawnych, skierowanej wyłącznie do osób z niepełnosprawnościami, obejmujących szeroki zakres spraw są w szczególności:

1. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych Uchwalona przez Sejm w dniu 1 sierpnia 1997r. (Monitor Polski z 1997, nr 50, poz. 475). Jednym z najważniejszych praw zawartych w niej jest prawo do nauki dzieci i młodzieży niepełnosprawnej w szkołach wspólnie ze swymi pełnosprawnymi rówieśnikami, jak również do korzystania ze szkolnictwa specjalnego lub edukacji indywidualnej oraz prawo do pracy na otwartym rynku pracy zgodnie z kwalifikacjami, wykształceniem i możliwościami.
2. Konwencja z dnia 13 grudnia 2006 r. o prawach osób niepełnosprawnych, ratyfikowana w dniu 15 czerwca 2012 r. (Dz. U. 2012, poz. 882).
3. Ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się (Dz. U. 2017. Poz. 1824 – tekst jednolity).
4. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. 2016. Poz. 2046) oraz akty wykonawcze do tej ustawy.

Ostatnia z wymienionych ustaw reguluje kilka najważniejszych obszarów funkcjonowania osób z niepełnosprawnością, które obejmują :

- Orzekanie niepełnosprawności dla celów innych niż uzyskanie renty obejmujący rozwiązania instytucjonalne jak i stopnie niepełnosprawności oraz system monitorowania orzekania o niepełnosprawności;
- Rehabilitację zawodową;

- Rehabilitację społeczną;
- Wsparcie dla bezrobotnych, poszukujących pracy lub pracujących obejmujący: usługi i instrumenty w postaci aktywnych polityk rynku pracy adresowanych do OzN, w tym dofinansowanie tworzenia miejsc pracy i zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami;
- Wsparcie zatrudnienia osób z niepełnosprawnością na otwartym rynku pracy opierający się na minimalnym wskaźniku zatrudnienia osób z niepełnosprawnością;
- Zatrudnienie chronionego;
- Funkcjonowanie Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON), który w formie państwowego funduszu celowego z osobowością prawną realizuje zadania z zakresu rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych.

Kolejną formę regulacji obszarów życia osób z niepełnosprawnością stanowią różnego typu zalecenia, wytyczne, dobre praktyki, które nie mają formalnego charakteru aktów prawnych ale są efektem prac ekspertów i sumą zebranych doświadczeń. Przykładem tego typu rozwiązań są dokumenty opracowane przez Komisję ds. wyrównywania szans edukacyjnych przy Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich (KRASP). Pierwszy z nich to zasady wsparcia edukacyjnego studentów z niepełnosprawnościami (KRASP 2016). Drugi to projekt dobrych praktyk w zakresie wsparcia studentów z niepełnosprawnością w szkołach wyższych (KRASP 2017). Pierwszy z nich wyznacza siedem zasad wsparcia edukacyjnego studentów z niepełnosprawnością, a drugi dokument akceptując różnorodność rozwiązań i różny stopień natężenia działań na rzecz studentów z niepełnosprawnością zaproponował trzy poziomy dobre praktyki: bazowy, standardowy i ponadstandardowy.

Realizacja zasady równego dostępu do edukacji wymaga od podmiotów odpowiedzialnych za edukację podejmowania wielu działań. Istniejące już rozwiązania – choć dobre – nie rozwiązują wszystkich problemów. Coraz większa liczba uczniów i studentów niepełnosprawnych o bardzo różnorodnych potrzebach wymaga od szkół i uczelni ciągłego dostosowywania się i szukania nowych rozwiązań. Podstawowym celem instytucji edukacyjnych jest kształcenie i wszyscy muszą spełniać te same kryteria wiedzy i umiejętności. Mają takie same prawa i obowiązki, otrzymują takie samo świadectwo (Moroń 2014). Działania powinny umożliwić dzieciom i młodzieży z niepełnosprawnością zdobywanie wiedzy i umiejętności. Działania te powinny mieć charakter kompensacyjny i zindywidualizowany, dopasowany do specyficznych potrzeb wynikających z rodzaju niepełnosprawności. Tworząc system wsparcia dla studentów niepełnosprawnych, niezbędne jest zdefiniowanie niepełnosprawności odpowiadającej realiom życia akademickiego. Nie każda bowiem niepełnosprawność spełniająca kryteria formalne będzie wpływać na możliwości realizowania przez studenta wymagań związanych z przebiegiem jego studiów. Zdarza się często, iż osoby nie posiadające orzeczonego stopnia niepełnosprawności, mają znaczne trudności w realizacji obowiązującego programu studiów wynikające ze stanu zdrowia.

Obecnie za studenta niepełnosprawnego uznaje się osobę studiującą posiadającą aktualne orzeczenie o niepełnosprawności. Powoduje to, że nie wszystkie osoby mogą korzystać ze wsparcia w procesie edukacji. Są to w szczególności: osoby przewlekłe chore lub niezdolne do pełnego uczestnictwa w zajęciach w trybie standardowym z powodu stanu zdrowia, ale nie posiadające orzeczonego stopnia niepełnosprawności, osoby, których niezdolność do pełnego uczestnictwa w zajęciach spowodowana jest nagłą chorobą lub utratą sprawności w wyniku wypadku, ale charakter tej niezdolności jest czasowy.

Szczególną grupą są osoby z dysleksją czy dysgrafią, lub innymi zaburzeniami, które na poziomie szkolnictwa podstawowego i średniego miały możliwość kształcenia dopasowanego do ich potrzeb. Na poziomie kształcenia wyższego na razie nie można traktować ich jako studentów niepełnosprawnych. Istnieje więc potrzeba rozszerzenia pojęcia niepełnosprawności dla potrzeb edukacji na poziomie wyższym tak by zagwarantować niezbędne wsparcie tym osobom, dla których ich niesprawność – niezależnie od jej charakteru – stanowi rzeczywistą przeszkodę w pełnym udziale w życiu uczelni.

2.1. Programy wspierające kształcenie osób z niepełnosprawnościami finansowane ze środków PFRON

Jednymi z działań wspierającymi edukację na poziomie szkolnictwa wyższego były, finansowane przez PFRON, programy PITAGORAS I PITAGORAS 2007. Adresatami programów były uczelnie i szkoły policealne, a także instytucje kultury. Celem programu było zapewnienie osobom niesłyszącym i niedosłyszącym, w tym głuchoniewidomym i głuchoniedowidzącym studentom, uczniom szkół policealnych oraz uczestnikom kursów przygotowawczych do egzaminów do szkół wyższych, w zależności od potrzeb, pomocy tłumaczy migowych lub możliwości wykorzystywania w trakcie zajęć oraz egzaminów urzędzeń wspomagających słyszenie oraz innych urzędzeń, w tym dostosowanych do możliwości i potrzeb wynikających z dysfunkcji słuchu lub słuchu i wzroku.

Inną formą wsparcia kształcenia osób niepełnosprawnych były programy STUDENT I i STUDENT II finansowane ze środków PFRON. Obecnie podobne zadania są finansowane w ramach programu „Aktywny samorząd”.

Programy Student I (zrealizowany w latach 2002-2007) i Student II (zrealizowany w latach 2008-2013) miały na celu wyrównanie szans w zdobyciu wykształcenia przez osoby niepełnosprawne oraz przygotowanie ich – poprzez podwyższanie kwalifikacji – do konkurowania o zatrudnienie na otwartym rynku pracy.

W ramach programu Student I o pomoc mogli się ubiegać się

- studenci studiów pierwszego stopnia lub studiów drugiego stopnia,
- studenci jednolitych studiów magisterskich,
- studenci studiów podyplomowych,
- studenci studiów doktoranckich,
- słuchacze kolegiów pracowników służb społecznych,
- słuchacze kolegiów nauczycielskich lub nauczycielskich kolegiów języków obcych,
- uczniowie szkół policealnych,
- studenci uczelni zagranicznych lub odbywających staż zawodowy za granicą w ramach programów Unii Europejskiej.

Pomoc dotyczyła zarówno studiów w systemie stacjonarnym, jak i niestacjonarnym.

Warunkiem otrzymania dofinansowania było posiadanie orzeczenia o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, a także nieprzekraczanie kryterium dochodowego wynoszącego 120 % najniższego wynagrodzenia przypadającego na członka rodziny, albo 150 % najniższego wynagrodzenia w przypadku osób samotnych lub samodzielnie gospodarujących. Maksymalna wysokość dofinansowania w jednym półroczu nie może przekroczyć pięciokrotności najniższego wynagrodzenia. Dofinansowanie obejmowało koszty: opłaty za naukę, zakwaterowanie, jeśli nauka odbywa się poza miejscem zakwaterowania, dojazdy do szkoły, uczestnictwo w zajęciach, które mają na celu podniesienie sprawności fizycznej lub psychicznej osoby niepełnosprawnej, zakup przedmiotów, które umożliwiają lub ułatwiają naukę niepełnosprawnemu, w tym komputerowych programów edukacyjnych, wyjazdy organizowane w ramach zajęć szkolnych w przypadku osób będących beneficjentami programów Unii Europejskiej, studiujących w Polsce lub za granicą lub odbywających staż za granicą, może być dofinansowany również wkład własny, wymagany zasadami programów Unii Europejskiej.

Adresatami programu Student II były osoby z orzeczoną znacznym lub umiarkowanym stopniem niepełnosprawności (lub orzeczeniem równoważnym), które są:

- studentami studiów pierwszego stopnia lub studentami studiów drugiego stopnia albo studentami jednolitych studiów magisterskich – prowadzonych przez szkoły wyższe,
- posiadaczami dyplomu ukończenia studiów wyższych kształcącymi się na studiach podyplomowych prowadzonych przez szkoły wyższe lub przez inne jednostki uprawnione do prowadzenia tych studiów na podstawie odrębnych przepisów,
- uczestnikami studiów doktoranckich prowadzonych przez szkoły wyższe lub przez inne jednostki uprawnione do prowadzenia tych studiów na podstawie odrębnych przepisów,

- słuchaczami kolegów pracowników służb społecznych, kolegów nauczycielskich lub nauczycielskich kolegów języków obcych,
- uczniami szkół policealnych,
- studentami uczelni zagranicznych,
- studentami odbywającymi staż zawodowy za granicą w ramach programów Unii Europejskiej, pobierającymi naukę w systemie stacjonarnym lub systemie niestacjonarnym. Adresatami programu były również osoby z orzeczoną znaczną lub umiarkowaną stopniem niepełnosprawności (lub orzeczeniem równoważnym), które mają wszczęty przewód doktorski, a nie są uczestnikami studiów doktoranckich.

Pomoc finansowa w ramach programu obejmowała te same koszty jak w programie Student I. Wysokość udzielonego dofinansowania uzależniona jest od sytuacji majątkowej Wnioskodawcy, stopnia niepełnosprawności, wysokości opłaty za naukę (czesnego), sposobu prowadzenia gospodarstwa domowego (samodzielnie czy wspólnie z rodziną).

Program AKTYWNY SAMORZĄD jest realizowany od 2012 r. Jego głównym celem jest wyeliminowanie lub zmniejszenie barier ograniczających uczestnictwo beneficjentów w życiu społecznym, zawodowym oraz w dostępie do edukacji. W programie przewidziano udzielenie wsparcia w postaci pomocy w uzyskaniu wykształcenia na poziomie wyższym, co jest kontynuacją poprzednio opisanych programów.

Dofinansowanie może uzyskać osoba niepełnosprawna, na tych samych warunkach jak w programach Student I i Student II. W 2017 roku kwota dofinansowania kosztów nauki na semestr/półrocze wynosiła w przypadku: dodatku na pokrycie kosztów kształcenia – do 1.000 zł, dodatku na uiszczenie opłaty za przeprowadzenie przewodu doktorskiego – do 4.000 zł, opłaty za naukę (czesne) – wysokość kosztów chesnego w ramach jednej, aktualnie realizowanej formy kształcenia na poziomie wyższym (na jednym kierunku) – niezależnie od daty poniesienia kosztów; dofinansowanie powyżej kwoty 3.000 zł jest możliwe, jeśli wysokość przeciętnego miesięcznego dochodu Wnioskodawcy nie przekracza kwoty 583 zł (netto) na osobę.

3. Kontekst społeczno-gospodarczy: aktywność edukacyjna i zawodowa osób z niepełnosprawnościami

Z danych GUS (Stan zdrowia ludności Polski w 2014 r.) wynika, że populacja osób niepełnosprawnych w Polsce w 2014 roku liczyła 4,9 mln osób. Jak wskazują wyniki badania, w latach 2009 – 2014 liczba osób niepełnosprawnych w Polsce zmniejszyła się o ponad 353 tys. Częściej niż co piąta osoba niepełnosprawna nie posiadała orzeczenia, a więc nie miała prawnego statusu osoby niepełnosprawnej. W strukturze populacji osób niepełnosprawnych najliczniejszą grupę stanowili niepełnosprawni wyłącznie prawnie – blisko połowę omawianej zbiorowości. Prawie co trzecia osoba niepełnosprawna miała prawne orzeczenie o niepełnosprawności i odczuwała poważne ograniczenia, a kolejne ponad 22% to osoby bez orzeczeń, ale mające poważne ograniczenia w wykonywaniu podstawowych czynności życiowych (niepełnosprawne tylko biologicznie).

3.1. Wykształcenie, aktywność edukacyjna i zawodowa osób z niepełnosprawnościami w świetle danych statystycznych

Badanie sytuacji zawodowej niepełnosprawnych absolwentów szkół wyższych w zależności od ich ścieżki edukacyjnej ze szczególnym uwzględnieniem uczestników programów aktywizujących społecznie i zawodowo (programy Student I, Student II oraz inne) objęło specyficzną grupę osób z niepełnosprawnościami, dlatego też uzyskane wyniki należy skonfrontować z informacjami pochodzącymi z innych badań obejmujących reprezentatywną grupę osób z populacji osób z niepełnosprawnościami. Dane te stanowią kontekst do prowadzonych w ramach badania analiz. W tej części przedstawione są informacje dotyczące wykształcenia, aktywności edukacyjnej oraz aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami w oparciu o informacje pochodzące ze statystyki publicznej oraz z rejestrów urzędów pracy i Ministra Rodziny Pracy i Polityki Społecznej, obejmujące informacje pochodzące w ostatnich 10 lat lub, w wybranych przypadkach, od 2001 r.

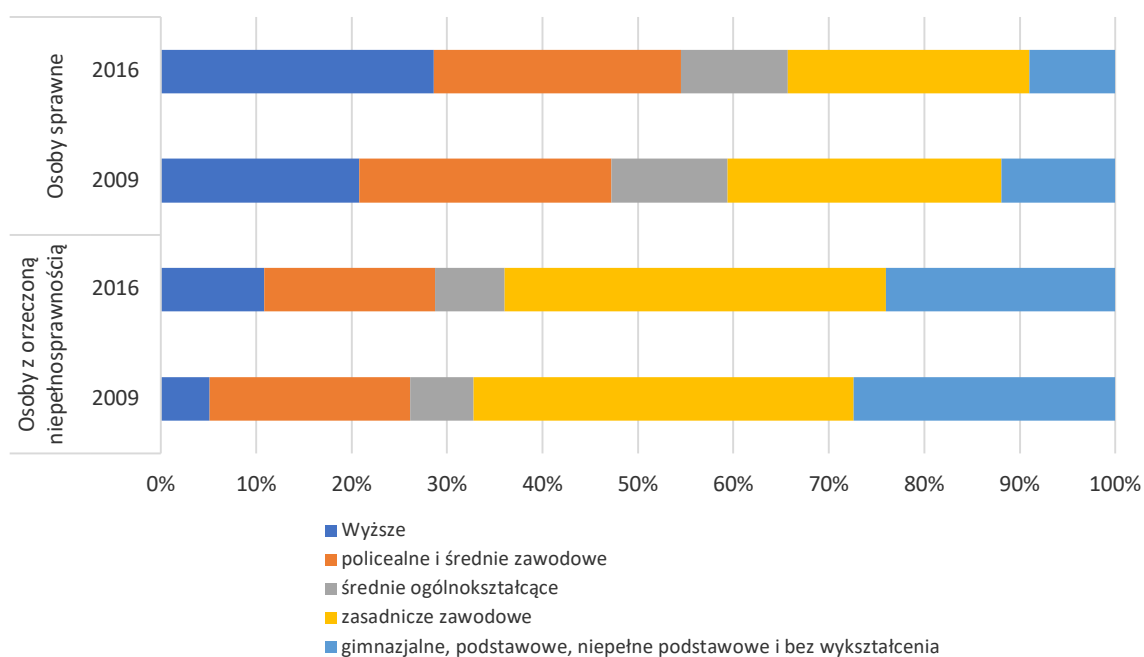
3.1.1. Wykształcenie i aktywność edukacyjna osób z niepełnosprawnościami.

Wyniki Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności pokazują, że osoby z niepełnosprawnością są wyraźnie gorzej wykształcone niż osoby sprawne i częściej kończą edukację na poziomie gimnazjum. W 2016 r. wśród osób w wieku produkcyjnym było to 24% osób z niepełnosprawnościami w stosunku do 9% osób sprawnych. W latach 2009-2016 ok. 40% w tej grupie wieku niepełnosprawnych legitymowało się wykształceniem zasadniczym zawodowym, podczas gdy wśród osób sprawnych udział ten wynosił 25-30%. W 2016 tylko co dziesiąta osoba niepełnosprawna miała wykształcenie wyższe, podczas gdy wśród osób sprawnych blisko co czwarta.

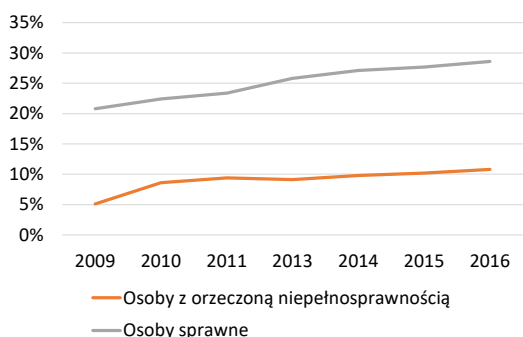
Wykres 1 wskazuje na poprawę struktury wykształcenia osób dorosłych, zarówno wśród OzN, jak i osób sprawnych. W szczególności rośnie odsetek osób z wykształceniem wyższym. Maleje natomiast udział osób z wykształceniem gimnazjalnym, podstawowym lub niższym. Związane jest to głównie z uzyskiwaniem wyższych poziomów wykształcenia przez pokolenia obecnie wchodzące w dorosłość.

Wykres 1. Dynamika struktury wykształcenia osób z orzeczoną niepełnosprawnością i osób sprawnych w wieku produkcyjnym (18-59/64 lata).

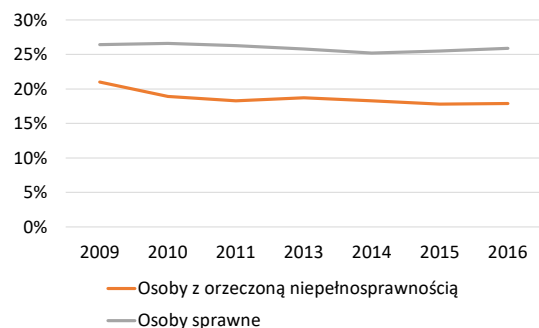
a. Struktura wykształcenia w latach 2009 i 2016

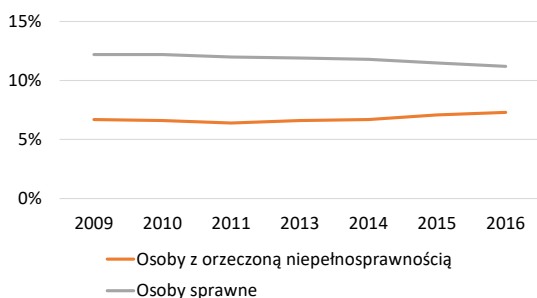
b. Udział osób z wykształceniem wyższym

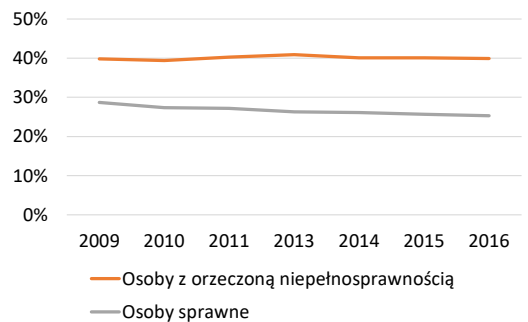
c. Udział osób z wykształceniem policealnym i średnim zawodowym

d. Udział osób z wykształceniem średnim ogólnokształcącym

e. Udział osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym

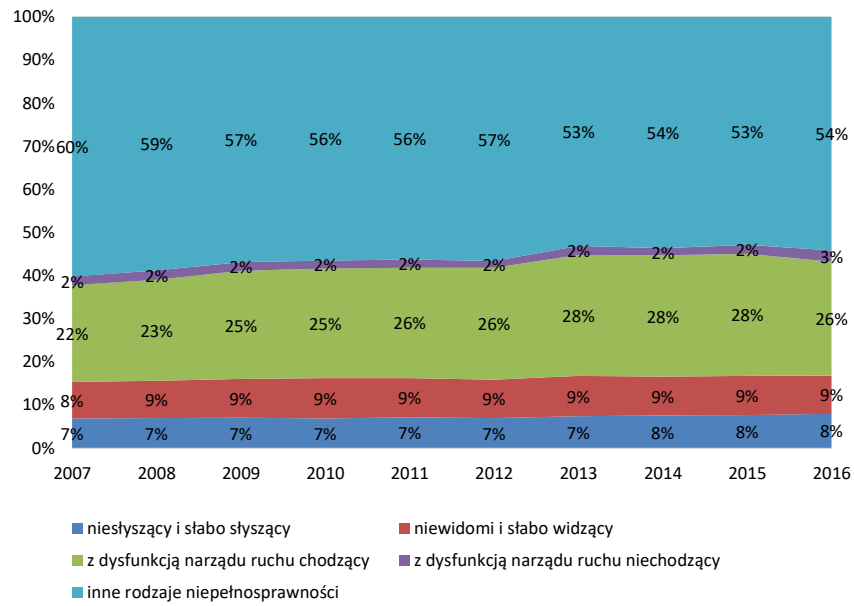

Źródło: dane BAEL GUS

Z danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że w 2016 roku na uczelniach wyższych studiowało 25 121 osób z niepełnosprawnością w tym 15 582 w trybie stacjonarnym i 9 539 w trybie niestacjonarnym. 13 842 studentów otrzymywało stypendia specjalne dla osób niepełnosprawnych. Kobiety stanowiły większy odsetek w grupie niepełnosprawnych studentów i były lepiej wykształcone niż ich niepełnosprawni rówieśnicy (GUS 2017).

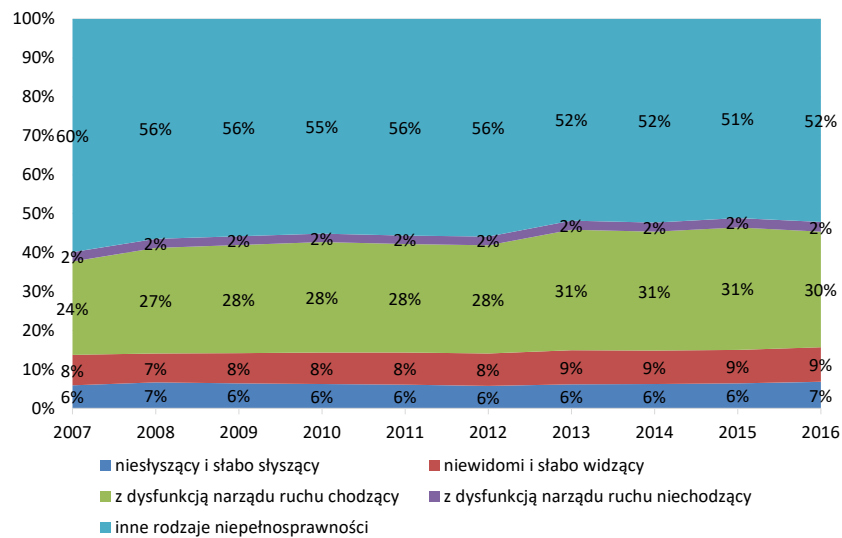
W ostatniej dekadzie obserwowany jest wzrost udziału studentów z dysfunkcją narządu ruchu (chochzących), zarówno wśród studentów studiów stacjonarnych, jak i niestacjonarnych. Maleje natomiast udział studentów z niepełnosprawnościami innymi niż związanymi ze słuchem, wzrokiem czy narządami ruchu (wykres 2 i 3).

Wykres 2. Niepełnosprawni studenci studiów stacjonarnych według typu niepełnosprawności w latach 2007-2016

Uwaga: w 2016 r. stan na 30.11.2016 r.
Źródło: GUS (2017)

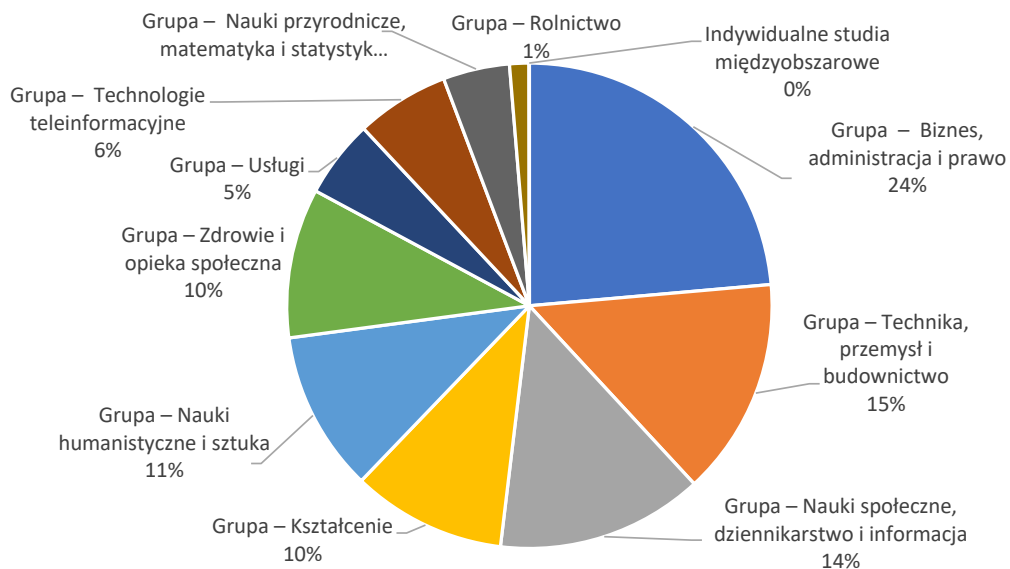
Wykres 3. Niepełnosprawni studenci studiów niestacjonarnych według typu niepełnosprawności w latach 2007-2016

Uwaga: w 2016 r. stan na 30.11.2016 r.
Źródło: GUS (2017)

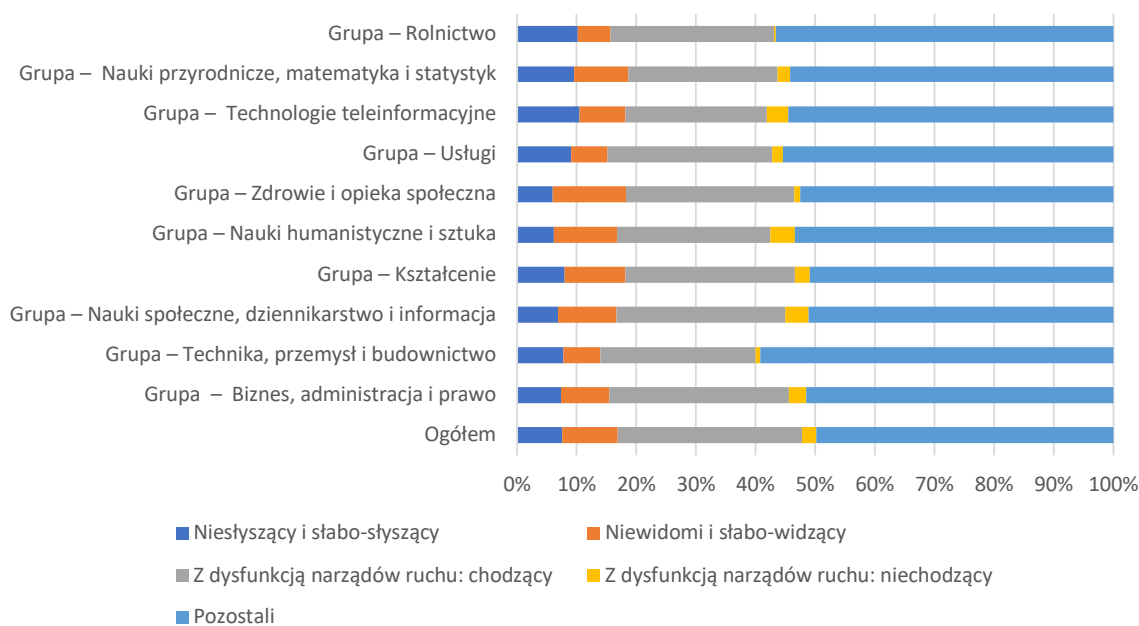
Studenci niepełnosprawni najczęściej wybierają studia z grupy administracji i prawa, techniki, przemysłu i budownictwa oraz nauki społeczne. W ramach tych trzech grup studiuje ponad połowa studentów z niepełnosprawnościami (Wykres 4).

Wykres 4. Studenci niepełnosprawni według grup kierunków studiów (łącznie z cudzoziemcami)

Uwaga: stan na 30.11.2016 r.
Źródło: GUS (2017)

Wykres 5. Struktura studentów niepełnosprawnych według typu niepełnosprawności w grupach kierunków studiów (łącznie z cudzoziemcami)

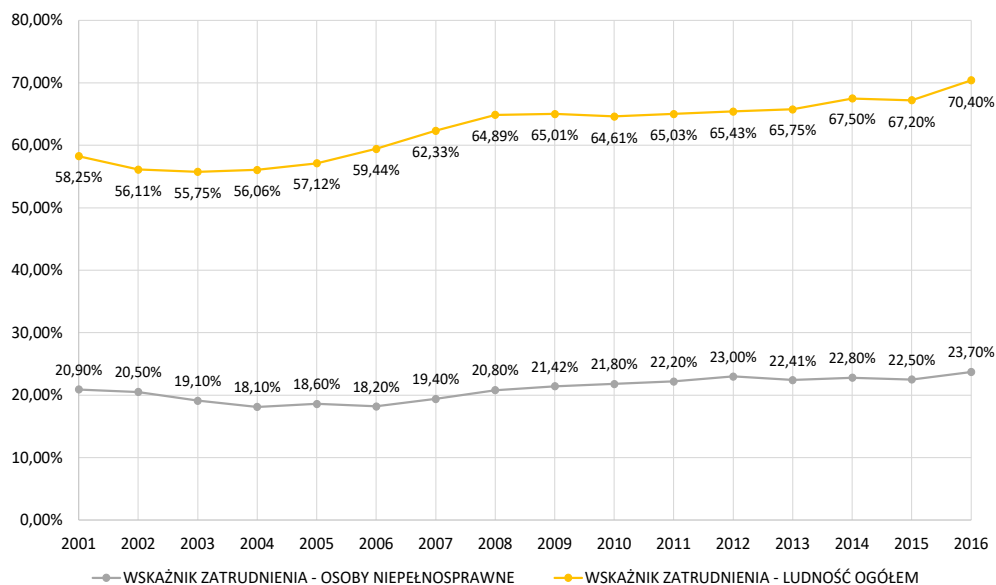
Uwaga: stan na 30.11.2016 r.
Źródło: GUS (2017)

3.1.2. Aktywność ekonomiczna osób z niepełnosprawnościami

Wyniki Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności wskazują, że po okresowej stabilizacji wartości wskaźnika zatrudnienia osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym, utrzymującej się w granicach 22-23% na przestrzeni lat 2013-2015, w roku 2016 nastąpił jego wzrost do poziomu – 23,7% (Wykres 6).

Wskaźnik zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami w ostatnich latach rósł wolniej niż wskaźnik zatrudnienia ogółem. W efekcie, od 2001 do 2016 roku luka w zatrudnieniu pomiędzy tymi dwiema grupami wzrosła z 37,4 punktów procentowych do 46,7 punktów procentowych. Oznacza to, że osoby z niepełnosprawnościami w mniejszym stopniu są beneficjentami obserwowanej szczególnie w ostatnich latach poprawy sytuacji na rynku pracy. Zgodnie z danymi BAEL w 2016 r. wśród pracujących OzN 360 tys. to byli pracownicy najemni, 51 tys. pracujący na własny rachunek i pracodawcy, 10 tys. pomagający członkowie rodzin.

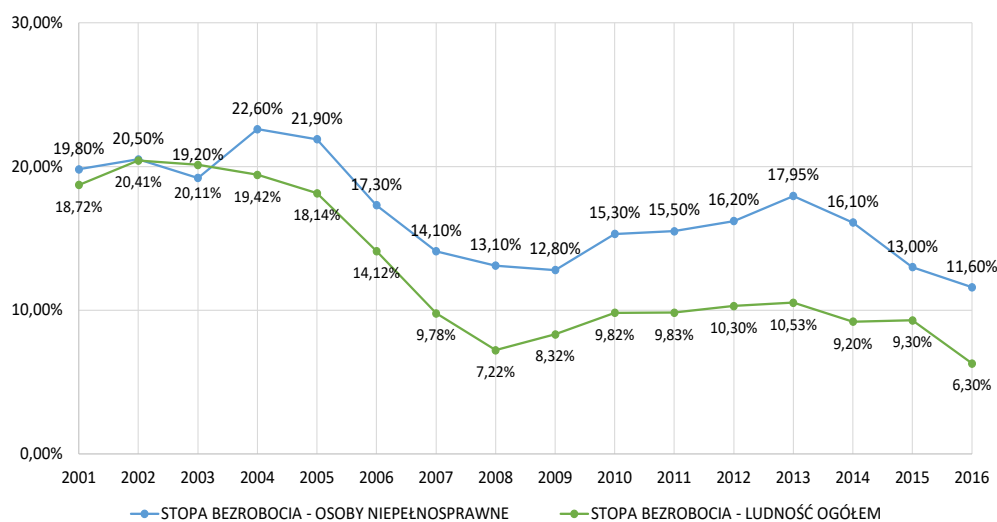
Wykres 6. Wskaźnik zatrudnienia osób w wieku produkcyjnym oraz niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym w latach 2001-2016

Źródło: dane BAEL GUS

W roku 2016 zanotowano obniżenie się poziomu stopy bezrobocia osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym do nienotowanego dotychczas poziomu – 11,6%. Tym samym stopa bezrobocia obniżyła się o 1,4 pkt. proc. w stosunku do roku 2015 oraz o 4,5 pkt. proc. w stosunku do roku 2014. Stopa bezrobocia wśród osób niepełnosprawnych jest wyższa niż w populacji ogółem (6,3%). Różnica pomiędzy stopą bezrobocia ogółem i wśród osób niepełnosprawnych utrzymuje się na poziomie około 4-7 procent w ciągu ostatniej dekady. Również w tym przypadku widoczna jest zbieżność tendencji kształtowania się stopy bezrobocia w populacji osób niepełnosprawnych oraz ogółem (Wykres 7). Bezrobocie najczęściej dotyka osoby z wykształceniem gimnazjalnym i niższym.

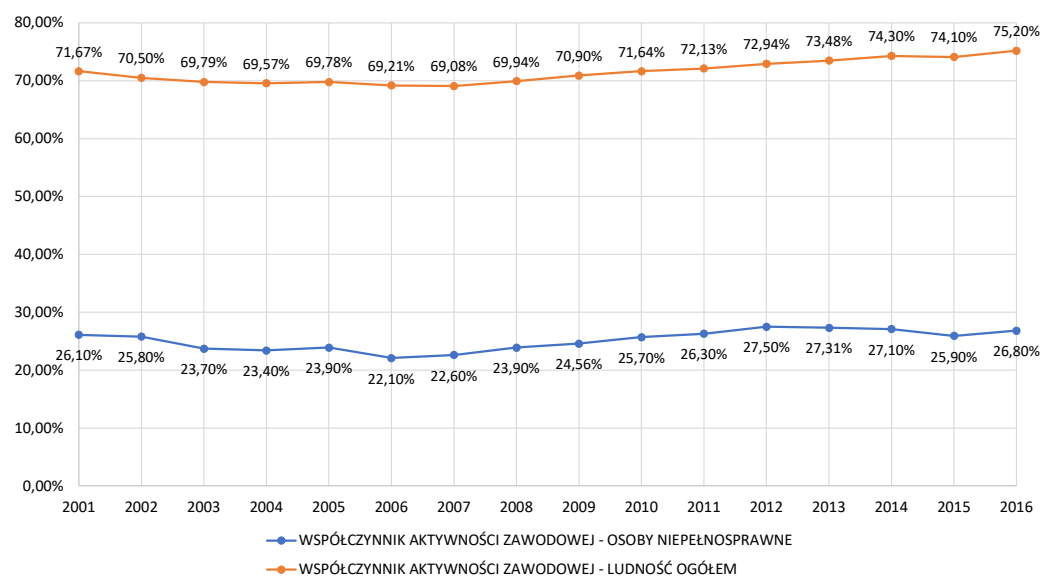
Wykres 7. Stopa bezrobocia osób w wieku produkcyjnym oraz niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym w latach 2001-2016

Źródło: dane BAEL GUS

W efekcie zmian wskaźnika zatrudnienia i stopy bezrobocia od 2007 roku obserwujemy również stopniowy wzrost współczynnika aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych do 27,5% w 2012 roku i utrzymywanie się jego wartości na stabilnym poziomie około 27% w latach 2013-2014. Mimo spadku w 2015 roku do poziomu 25,9% wskaźnik ten wzrósł w roku 2016 o niemal 1 pkt. proc. i osiągnął wartość 26,8%. Należy dodać, że przekroczenie progu 27% tego wskaźnika w latach 2012-2014 było również spowodowane wzrostem bezrobocia. Tymczasem w roku 2016 zwiększenie wartości współczynnika było bezpośrednią pochodną wzrostu zatrudnienia (Wykres 8). Według danych BAEL w 2016 roku wśród osób z niepełnosprawnościami było 476 tys. osób aktywnych zawodowo – co oznacza, że tylko co czwarta osoba pracowała lub poszukiwała pracy. Zdecydowana większość dorosłych OzN (73%) to osoby bierne zawodowo, czyli niepracujące i nieposzukujące pracy.

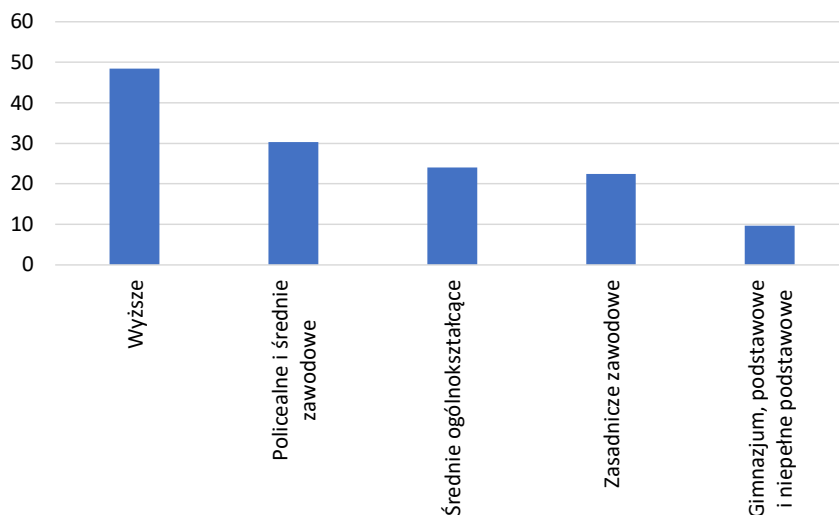
Wykres 8. Współczynnik aktywności zawodowej osób w wieku produkcyjnym oraz niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym w latach 2001-2016

Źródło: dane BAEL GUS

Do przyczyn niskiego uczestnictwa osób z niepełnosprawnością na rynku pracy należą m.in. brak lub niskie kwalifikacje i kompetencje zawodowe, a także brak odpowiedniego doświadczenia. Wskaźnik zatrudnienia OzN w wieku produkcyjnym jest najwyższy w przypadku osób z wyższym wykształceniem i wynosi 50%. Niższe wykształcenie oznacza znaczący spadek aktywności zawodowych – wśród osób niepełnosprawnych z wykształceniem policealnym i średnim zawodowym pracuje jedynie 30%.

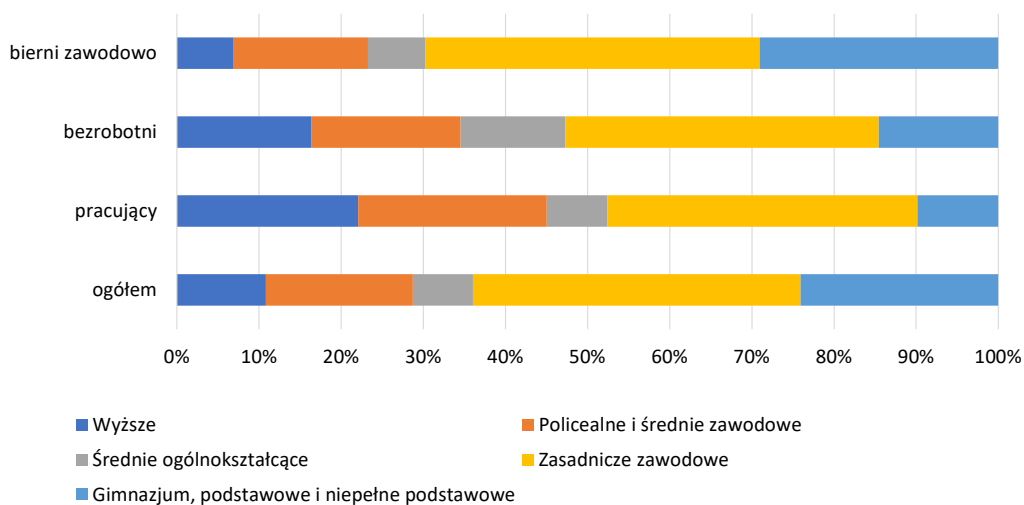
Wykres 9. Wskaźnik zatrudnienia wśród osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym według poziomu wykształcenia, 2016 r.

Źródło: dane BAEL GUS

Zróżnicowanie aktywności zawodowej w zależności od wykształcenia oznacza również zróżnicowaną strukturę wykształcenia OzN w wieku produkcyjnym o różnym statusie na rynku pracy. Ponad połowa osób pracujących w tej populacji legitymuje się wykształceniem średnim lub wyższym, podczas gdy wśród biernych zawodowo odsetek ten wynosi 30%.

Wykres 10. Struktura wykształcenia OzN w wieku produkcyjnym według statusu na rynku pracy, 2016 r.

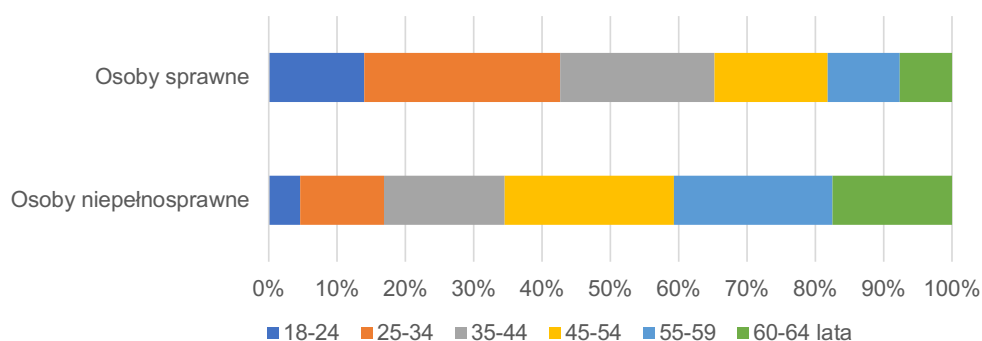

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych BAEL GUS

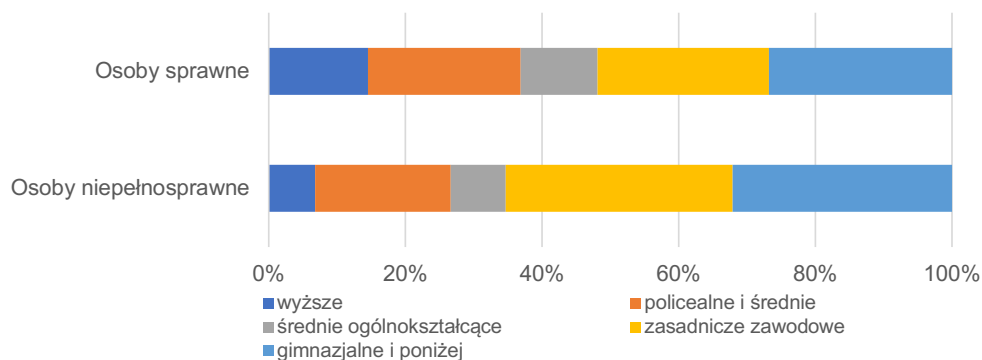
Według danych Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w grudniu 2017 roku w urzędach pracy ponad 1,1 mln osób było zarejestrowanych jako bezrobotne, w tym 66,8 tys. osób niepełnosprawnych. Udział OzN wśród bezrobotnych ogółem nie zmienia się istotnie w ostatnich latach. Wśród zarejestrowanych jako bezrobotni odsetek osób niepełnosprawnych wynosił 6,2%, zaś wśród zarejestrowanych jako poszukujący pracy – 45,1%. Taki udział wynika z faktu, iż osoby otrzymujące renty (a więc znaczna część OzN) nie mogą być zarejestrowane w urzędach pracy jako bezrobotne, tylko jako poszukujące pracy (co oznacza, że mogą korzystać z aktywnych polityk rynku pracy, ale nie mają prawa do zasiłku dla bezrobotnych). Dane MRPIPS wskazują na odmienną strukturę osób zarejestrowanych jako bezrobotne, uwzględniając ich niepełnosprawność. Wśród OzN mniejszy jest udział bezrobotnych krótkookresowo (do 3 miesięcy), wynosi on 24,2% w porównaniu do 30,3% wśród osób sprawnych. Z kolei 30,1% bezrobotnych OzN pozostaje bez pracy powyżej 24 miesięcy (w porównaniu do 24,8% wśród osób sprawnych). Odmienna jest również struktura wieku osób bezrobotnych z uwzględnieniem ich niepełnosprawności. Wśród OzN większy jest odsetek osób w wieku 45 i więcej lat. Ta odmienna struktura wieku po części wpływa na to, że wśród zarejestrowanych bezrobotnych OzN jest większy odsetek osób z niskimi poziomami wykształcenia (zasadnicze zawodowe lub niższe), a także osób z dłuższym stażem pracy. Dane te wskazują, że wsparcie publicznych służb zatrudnienia w obszarze polityki rynku pracy adresowane jest głównie do osób, których niepełnosprawność powstaje w późniejszych etapach przebiegu życia, które już mają znaczący staż pracy.

Wykres 11. Struktura bezrobotnych zarejestrowanych i według wieku, poziomu wykształcenia i stażu pracy: osoby z niepełnosprawnościami oraz osoby sprawne w grudniu 2017 r.

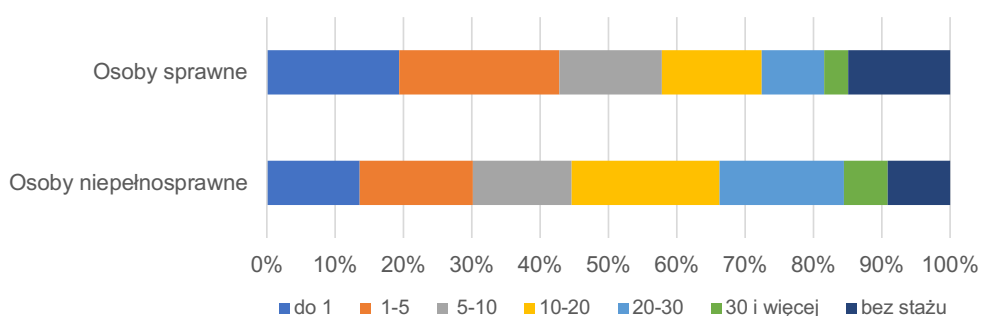
a. wiek

b. wykształcenie

c. staż pracy

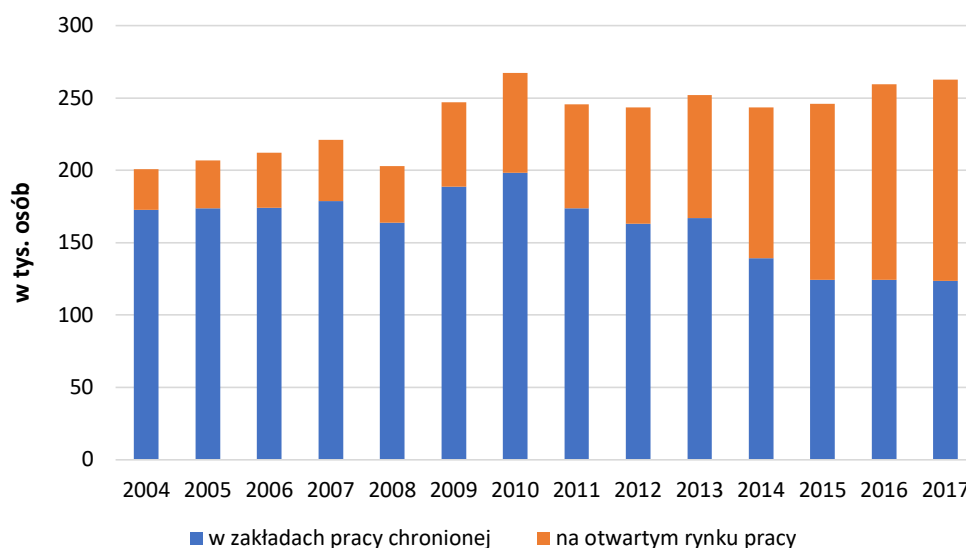

Źródło: dane MRPIPS

W pierwszym półroczu 2017 roku pracodawcy zgłosili do urzędów pracy 30 234 ofert pracy dla osób niepełnosprawnych. Wśród tej liczby 11% ofert stanowiły oferty pracy subsydiowanej.

Jak wynika z danych Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych w Polsce rośnie liczba niepełnosprawnych pracowników rejestrowanych w Systemie Obsługi Dofinansowań i Refundacji (SODiR) PFRON. Zmniejsza się dysproporcja między zatrudnionymi w zakładach pracy chronionej i na otwartym rynku pracy. W grudniu 2013 r. udział pracowników zakładów pracy chronionej w stosunku do ogółu pracowników niepełnosprawnych, zarejestrowanych w SODiR wynosił 66,2%, a w grudniu 2016 r. udział pracowników z otwartego rynku pracy w stosunku do ogółu pracowników niepełnosprawnych był większy od udziału pracowników z rynku chronionego i wynosił 52,1%. Podobne tendencje widać w przypadku pracodawców. Dane PFRON wskazują, że wzrasta liczba podmiotów zatrudniających osoby z niepełnosprawnościami, przy czym w październiku 2017 r. w systemie PFRON było zarejestrowanych ponad 1500 więcej przedsiębiorstw działających na otwartym rynku pracy niż w grudniu 2016.

Wykres 12. Liczba pracowników niepełnosprawnych zarejestrowanych w Systemie Obsługi Dofinansowań i Refundacji Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych – w latach 2004-2017 (stan na dzień 02.01.2018 r.)

Źródło: dane PFRON

Poziom zamożności osób niepełnosprawnych jest nieznacznie niższy niż osób sprawnych i zróżnicowany. Jak wskazują dane o dochodzie ekwiwalentnym (nawet jeśli nie ujmują całej populacji, a tylko około 80%), 70% populacji osób niepełnosprawnych została zakwalifikowana do trzech najniższych grup dochodowych, natomiast w populacji osób sprawnych mniej niż 60%. Tylko co dziewiąta osoba niesprawna miała wysokie dochody, natomiast wśród osób sprawnych – częściej niż co piąta (Piekarzewska, Wieczorkowski, Zajenkowska-Kozłowska 2016).

3.2. Sytuacje, potrzeby i możliwości osób niepełnosprawnych w świetle wyników Ogólnopolskiego badania sytuacji, potrzeb i możliwości osób niepełnosprawnych

Szerokiej informacji sytuacji OzN w Polsce dostarczają również wyniki Ogólnopolskiego badania sytuacji, potrzeb i możliwości osób niepełnosprawnych (Brzezińska i in. 2010). Badania przeprowadzono w latach 2009-2010. Celem badania była diagnoza sytuacji osób z ograniczeniami sprawności w kontekście z jednej strony ich potrzeb, a z drugiej możliwości funkcjonowania na rynku pracy.

Próba w badaniu obejmowała 100 tysięcy osób niepełnosprawnych dobranych z zachowaniem repre-

zentażywności na obszarze całego kraju z uwzględnieniem wszystkich powiatów. Ogółem zbadano 100 648 osób we wszystkich powiatach Polski. Średni wiek zbadanych osób wynosił 51 lat. Orzeczenie o niepełnosprawności posiadało 57,8% badanych.

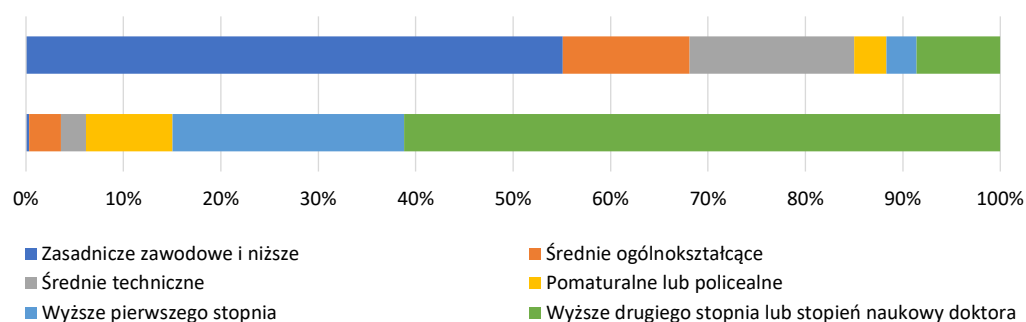
Wśród 65 654 osób, które w momencie badania były w wieku produkcyjnym (16-59/64 lat), 38 214 osób (58,30%) posiadało orzeczenie o niepełnosprawności. Najczęściej występującą kategorią wśród osób z orzeczeniem, są niepełnosprawni w stopniu znacznym (35,3%). Nieco mniejsza jest liczba uczestników badań posiadających orzeczenia o niepełnosprawności w stopniu umiarkowanym (24,6%) bądź lekkim (23,7%), a całkowicie marginalną grupą są osoby posiadające jedynie orzeczenie o wskazaniach do ulg i uprawnień (0,2%).

Poniżej przedstawiono dane zebrane w Ogólnopolskim badaniu sytuacji, potrzeb i możliwości osób niepełnosprawnych jako szerszy kontekst dla badania beneficjentów programów Student I i Student II. W celu zapewnienia porównywalności uzyskanych wyników, dane z Ogólnopolskim badaniem sytuacji, potrzeb i możliwości osób niepełnosprawnych prezentowane poniżej zostały zawężone do grupy wieku tożsamej z grupą badaną dla potrzeb niniejszego raportu uzyskując w ten sposób zbiór 34 077 osób niepełnosprawnych. Poniżej przedstawione są podstawowe wnioski płynące z analizy tej subpopulacji. W przypadkach, gdzie metodyka badań pozwala na porównanie dwóch populacji, wnioski z analizy przedstawione są w porównaniu do objętej badaniem grupy uczestników programów Student I i II.

3.2.1. Wykształcenie

Populacje z obu badań mają znacząco różną strukturę wykształcenia. Wśród populacji osób wyodrębnionej wśród respondentów *Badania sytuacji, możliwości i potrzeb OzN* najbardziej liczną grupę stanowią osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym lub niższym. Wśród badanych beneficjentów programów Student I i II dominują osoby z wykształceniem wyższym.

Wykres 13. Struktura wykształcenia badanych beneficjentów programów Student I i II oraz populacji OzN w Badaniu sytuacji, możliwości i potrzeb OzN.

Źródło: dane z „Badania sytuacji, możliwości i potrzeb OzN” oraz dane z „Badania uczestników programów Student I i II”

Respondentom zadano szereg pytań dotyczących ich przebiegu kształcenia. Niemal 5% spośród zbadanych osób miało orzeczoną potrzebę kształcenia specjalnego i tyle samo uczęszczało do szkoły lub klasy specjalnej.

Wśród badanych respondentów niecałe 4% deklarowało zamiar podjęcia nauki w ciągu następnych dwóch lat. Nawet przy założeniu, że część respondentów naukę traktowało bardzo wąsko jako formalną edukację. Nieco większy, choć ciągle niski wskaźnik uzyskano w pytaniu o gotowość doksztalcenia zawodowego (6,2%). Dane te wskazują na ogólnie niską gotowość respondentów do ustawicznego kształcenia.

3.2.2. Aktywność zawodowa respondentów

Respondentom w *Badaniu sytuacji, możliwości i potrzeb OzN* zadano także szereg pytań o aktywność zawodową i korzystanie ze świadczeń społecznych. Ponad jedna trzecia osób badanych otrzymuje rentę (socjalną lub z tytułu niezdolności do pracy). W przypadku tych rencistów, którzy pracują renta została zmniejszona (4,5%) lub zawieszona (1,8%) ze względu na podjętą pracę. Niecałe 15% respondentów otrzymuje świadczenia finansowane z budżetu państwa.

Spośród osób badanych 49% to osoby pracujące a 88% pracuje obecnie lub miało kiedyś doświadczenie pracy zawodowej. W tej grupie większość, bo aż 81% to pracownicy najemni. Jedynie 14% pracuje na własny rachunek (lub jest pracodawcą) a niecałe 5% pomaga w firmie rodzinnej. Ponad 11% respondentów poszukuje aktualnie pracy a 45% aktywnie jej kiedyś poszukiwało. Wskaźniki te są nieco wyższe niż odnotowywane w BAEL, ale niższe niż wśród beneficjentów programów Student I i II objętych badaniem (ponad 70% pracujących). Różnica ta również potwierdza odmienną charakterystykę populacji OzN korzystającej z programów wsparcia na studiach.

Respondenci *Badania sytuacji, możliwości i potrzeb OzN* zauważają, że ich niepełnosprawność lub choroba w sposób istotny wpływają na wykonywanie pracy zawodowej. Jedynie 13% twierdzi że ich ograniczenie sprawności nie stanowi przeszkód w wykonywaniu pracy zawodowej a pozostałe 87% rozkłada swe odpowiedzi pomiędzy kategorie mówiące o różnych poziomach ograniczeń w pracy zawodowej. Najczęstszy rodzaj wykonywanej pracy przez OzN to praca biurowa, w usługach osobistych i sprzedaży oraz osoby wykonujące prace proste (Wykres 14).

Tabela 3. Wpływ niepełnosprawności lub choroby na aktywność zawodową wśród respondentów w *Badaniu sytuacji, możliwości i potrzeb OzN*

	Odsetek odpowiedzi
nie stanowią przeszkód w wykonywaniu pracy zawodowej	13,1
stwarzają minimalne ograniczenia w wykonywaniu pracy zawodowej	35,1
powodują duże ograniczenia w wykonywaniu pracy zawodowej	35,6
powodują całkowite wyłączenie z pracy zawodowej	16,2

Źródło: dane z „*Badania sytuacji, możliwości i potrzeb OzN*”

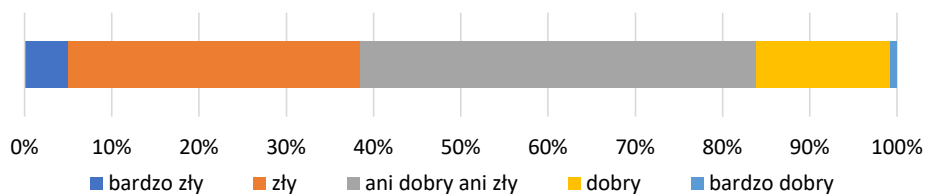
Wykres 14. Rodzaj wykonywanej pracy przez respondentów w *Badaniu sytuacji, możliwości i potrzeb OzN*

Źródło: dane z „Badania sytuacji, możliwości i potrzeb OzN”

3.2.3. Ocena zdrowia i funkcjonowania psychospołecznego

Respondenci *Badania sytuacji, możliwości i potrzeb OzN* odpowiadali także na szereg pytań dotyczących swojego stanu zdrowia i poziomu funkcjonowania psychospołecznego. Rozkład ocen stanu zdrowia jest wyraźnie przechylony na stronę odpowiedzi zły – bardzo zły (Wykres 15). Nie jest to wynik zaskakujący – biorąc pod uwagę, że do badania zakwalifikowana była wyłącznie grupa osób z przewlekłymi chorobami lub istotnymi ograniczeniami sprawności.

Wykres 15. Respondenci według oceny stanu zdrowia

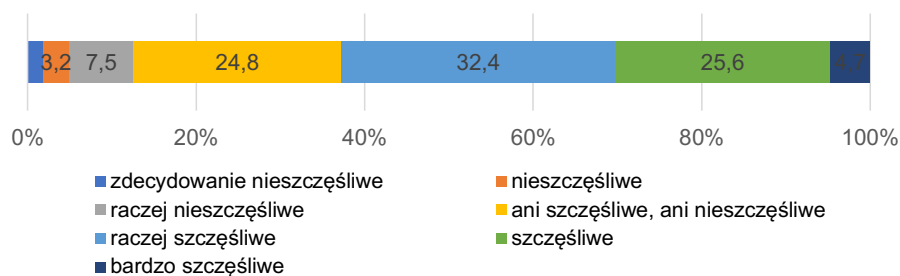

Źródło: dane z „Badania sytuacji, możliwości i potrzeb OzN”

Stan zdrowia oznacza, że znaczna część respondentów deklaruje ograniczoną zdolność w wykonywaniu codziennych czynności, całkowicie (9,8%) lub poważnie (82,1%). Jeden na 12 badanych wskazał, że ograniczenie to występuje jedynie do pewnego stopnia.

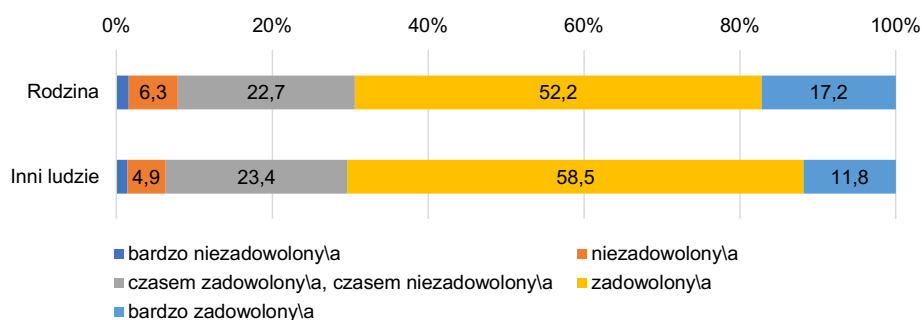
Z kolei rozkład pytania o ocenę dotychczasowego życia jest wyraźnie przesunięty w stronę ocen pozytywnych. Znacznie więcej respondentów opisuje swoje życie jako szczęśliwe (ok. 25%) niż nieszczęśliwe (ok. 3%). Bardzo podobny wynik można zaobserwować dla oceny stosunków panujących w rodzinach respondentów oraz stosunków z innymi ludźmi – tu również przeważają wyniki istotnie pozytywne. Chociaż jednocześnie 1/3 respondentów deklaruje, że spotykają się z innymi ludźmi rzadziej niż inne osoby w ich wieku.

Wykres 16. Respondenci według oceny dotychczasowego życia

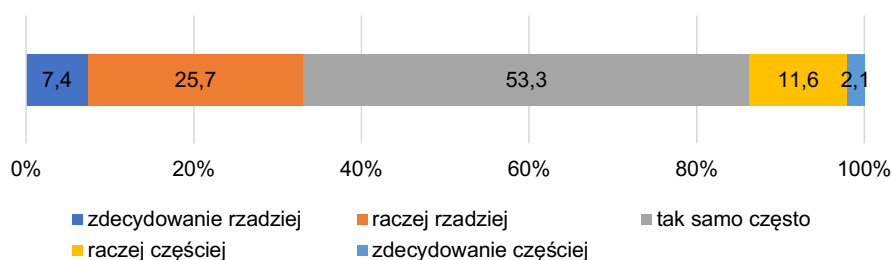
Źródło: dane z „Badania sytuacji, możliwości i potrzeb OzN”

Wykres 17. Respondenci według stopnia zadowolenia ze stosunków we własnej rodzinie i z innymi ludźmi

Źródło: dane z „Badania sytuacji, możliwości i potrzeb OzN”

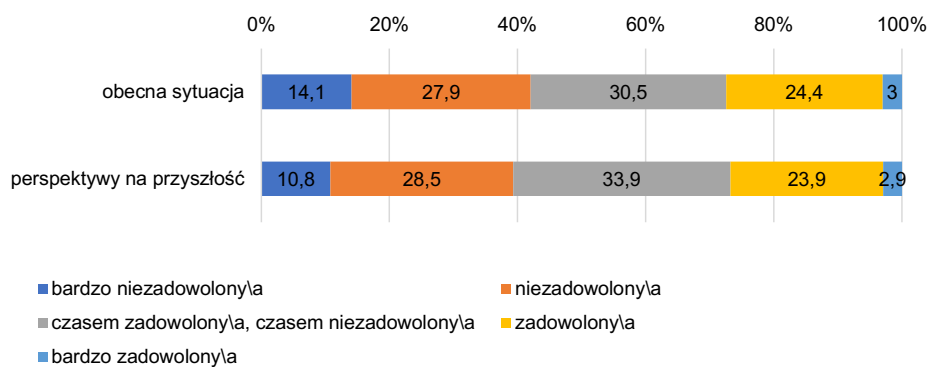
Wykres 18. Respondenci według częstości spotykania się ze znajomymi w porównaniu do innych osób w tym samym wieku

Źródło: dane z „Badania sytuacji, możliwości i potrzeb OzN”

Respondenci *Badania sytuacji, możliwości i potrzeb OzN* byli raczej niezadowoleni ze swojej sytuacji finansowej. Rozkład odpowiedzi dla tego pytania jest przesunięty w stronę krańca „bardzo niezadowolony”. Spośród respondentów tylko 3% to osoby bardzo zadowolone z sytuacji finansowej. Nie dziwi zatem wynik wskazujący na brak zadowolenia respondentów z perspektyw na przyszłość. Zdecydowana większość nie jest zadowolona z tego co może ona przynieść.

Wykres 19. Respondenci według stopnia zadowolenia z obecnej sytuacji finansowej własnej rodziny i z perspektyw na przyszłość

Źródło: dane z „Badania sytuacji, możliwości i potrzeb OzN”

4. Charakterystyka społeczno-demograficzna beneficjentów programów Student I i Student II

W latach 2005-2012 beneficjentami programów Student I i Student II były 36 023 osoby. Najwięcej beneficjentów mieszka w województwach opolskim i śląskim. Najmniej, w województwach pomorskim i podkarpackim. Udział w programach ze względu na województwo zamieszkania różnił się ze względu na województwo: w programie Student II więcej było osób z województw łódzkiego, śląskiego i wielkopolskiego, mniej z województw lubelskiego i małopolskiego, a także lubuskiego i mazowieckiego (tabela 4)

Tabela 4. Beneficjenci programów Student I i Student II z lat 2005-2012 (wszyscy beneficjenci)

	Student I	Student II	Łącznie	Zbadani w 2017
Dolnośląskie	5,4%	5,3%	5,4%	4,3%
Kujawsko-Pomorskie	5,6%	6,0%	5,9%	6,3%
Lubelskie	9,1%	6,8%	7,6%	7,5%
Lubuskie	6,4%	5,6%	5,8%	5,4%
Mazowieckie	7,1%	6,2%	6,5%	7,5%
Małopolskie	7,7%	6,7%	7,0%	7,5%
Opolskie	9,9%	9,9%	9,9%	10,8%
Podkarpackie	1,9%	2,0%	2,0%	1,8%
Podlaskie	8,5%	8,6%	8,6%	7,4%
Pomorskie	2,9%	2,8%	2,8%	3,4%
Warmińsko-Mazurskie	6,8%	7,6%	7,3%	7,6%
Wielkopolskie	5,1%	6,6%	6,1%	5,5%
Zachodniopomorskie	6,4%	5,8%	6,0%	5,6%
Łódzkie	5,4%	7,3%	6,7%	5,6%
Śląskie	7,3%	8,7%	8,3%	9,1%
Świętokrzyskie	4,4%	4,2%	4,3%	4,7%

Uwaga: według ostatniego adresu zamieszkania w bazach PFRON oraz osoby zbadane w 2017 r. w podziale na województwa
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Kobiety stanowiły 58,5% wszystkich beneficjentów. Zdecydowana większość beneficjentów urodziła się w latach 80., i miała w 2017 r. 25-34 lata. Średnia wieku to 34,1 lata, a mediana to 32 lata (w zbadanej próbie, odpowiednio, 33,3 i 32 lata) Strukturę beneficjentów ze względu na wiek ilustruje poniższy wykres. Ze względu na wyłączenie z badania najstarszych beneficjentów struktura wieku osób badanych nieznacznie różniła się od tej struktury wśród wszystkich beneficjentów (tabela 5).

Tabela 5. Beneficjenci programów Student I i Student II według wieku w 2017 r.

	wszyscy beneficjenci	zbadani
do 24 lat	1,60%	1,59%
25-29 lat	27,59%	29,43%
30-34 lat	36,45%	36,33%
35-39 lat	17,47%	17,9%
40-44 lat	6,62%	7,35%
45-49 lat	4,00%	3,64%
50-54 lat	2,82%	3,56%
55-59 lat	2,06%	0,19%
60-64 lat	1,07%	
65-69 lat	0,24%	
70-74 lat	0,06%	
75-79 lat	0,01%	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Wykształcenie

Beneficjenci byli zróżnicowani ze względu na poziom osiągniętego wykształcenia. Zdecydowaną większość stanowiły osoby z wykształceniem wyższym magisterskim bądź licencjackim, ale ok. 13% miało wykształcenie średnie lub policealne. Poziom osiągniętego wykształcenia znacząco różni się ze względu na płeć: wśród mężczyzn było znacznie więcej osób z niższymi poziomami wykształcenia. Najwyższy osiągnięty poziom wykształcenia uczestników badania na dzień realizacji przedstawia tabela 6.

Tabela 6. Uczestnicy badania według deklarowanego najwyższego osiągniętego poziomu wykształcenia oraz płci

	mężczyzna	kobieta	ogółem
Zasadnicze zawodowe	0,6%	0,11%	0,31%
Średnie ogólnokształcące	4,52%	2,38%	3,27%
Średnie techniczne	4,98%	0,86%	2,58%
Pomaturalne lub policealne	12,52%	6,26%	8,87%
Wyższe pierwszego stopnia	26,85%	21,6%	23,79%
Wyższe drugiego stopnia	49,92%	67,93%	60,42%
Stopień naukowy doktora	0,6%	0,86%	0,76%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Warto podkreślić, że struktura ta jest znacząco różna od całej populacji OzN, w której odsetek osób z wykształceniem wyższym jest znacznie niższy i wynosi 10,8%.

Niepełnosprawność

Spśród zbadanych uczestników programu przeważały osoby o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności: osoby z orzeczoną niepełnosprawnością znaczną stanowiły ok. 17% beneficjentów. Pod tym względem widoczne są nieznaczne różnice ze względu na płeć: wśród mężczyzn częstsza była niepełnosprawność znaczna, rzadsze były też przypadki osób z niepełnosprawnością lekką (por tabela 7).

Tabela 7. Respondenci badania według stopnia niepełnosprawności

	mężczyzna	kobieta	ogółem
Znaczny (pierwsza grupa)	20,7%	13,8%	16,7%
Umiarkowany (druga grupa)	61,0%	63,1%	62,2%
Lekki (trzecia grupa)	9,0%	12,9%	11,3%
Aktualnie nie posiadam orzeczenia	9,4%	10,2%	9,9%

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Respondentów badania zapytano też o wiek nabycia niepełnosprawności. Odpowiedzi skategoryzowano tak, aby możliwe było prześledzenie na jakich etapach życia pojawia się niepełnosprawność u poszczególnych badanych osób. Udział poszczególnych kategorii przedstawiony został w tabeli poniżej. Ponad 38% badanych posiada niepełnosprawność od urodzenia, ale u sporej części niepełnosprawność pojawiła się dopiero na etapie nauki w szkole średniej lub później (por tabela 8).

Tabela 8. Uczestnicy badania według wieku nabycia niepełnosprawności

	mężczyzna	kobieta	ogółem
Od urodzenia	40,8%	35,7%	37,8%
1-6 lat	16,2%	11,6%	13,5%
7-12 lat	12,5%	16,0%	14,5%
13-18 lat	15,0%	19,8%	17,8%
19-24 lata	9,6%	9,4%	9,5%
25 lat i więcej	6,0%	7,6%	6,9%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Spśród osób badanych **18% zgłosiło niepełnosprawności związane z narządem wzroku**, w tym 2% to osoby niewidome a 16% to osoby słabo widzące. Tabela 9 przedstawia opis niepełnosprawności funkcjonalnych u osób z zaburzeniami wzroku.

Tabela 9. Opis niepełnosprawności funkcjonalnych u respondentów z zaburzeniami wzroku

Mimo niepełnosprawności wzroku jest w stanie czytać	61,8%
Musi posługiwać się drukiem powiększonym	49,6%
Posługuje się pismem Braille`a	17,2%
Posługuje się syntezatorami mowy	18,6%
Jest w stanie korzystać z komputera/tabletu/telefonu	68,7%
Korzysta z programów powiększa-/udźwiękawia-/ubrajla- wiających	34,7%
Samodzielnie porusza się na terenie miejscowości	85,0%
Był w stanie przemieszczać się między salami wykładowymi	83,6%
Korzysta z pomocy asystenta lub psa przewodnika	9,2%
Jest w stanie rozpoznać twarz z 5 metrów	59,5%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Spośród osób badanych **9,7% zgłosiło niepełnosprawność związaną ze słuchem**, w tym 2% to osoby niesłyszące a 7% osoby niedosłyszące. Tabela 10 przedstawia opis niepełnosprawności funkcjonalnych związanych ze zmysłem słuchu.

Tabela 10. Opis niepełnosprawności funkcjonalnych u osób z zaburzeniami słuchu

Rozumie mowę osoby stojącej obok	73,4%
Rozumie mowę osoby stojącej obok gdy jest hałas	42,3%
Wykorzystuje śledzenie ruchu warg	80,6%
Korzysta z aparatu słuchowego	71,5%
Korzysta z implantu ślimakowego	20,1%
Posługuje się jedynie językiem migowym	19,1%
Posługuje się językiem migowym dodatkowo	42,2%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Spośród osób badanych **48% stwierdziło niepełnosprawność związaną z narządem ruchu**. Tabela 11 przedstawia opis niepełnosprawności funkcjonalnych związanych z układem ruchu.

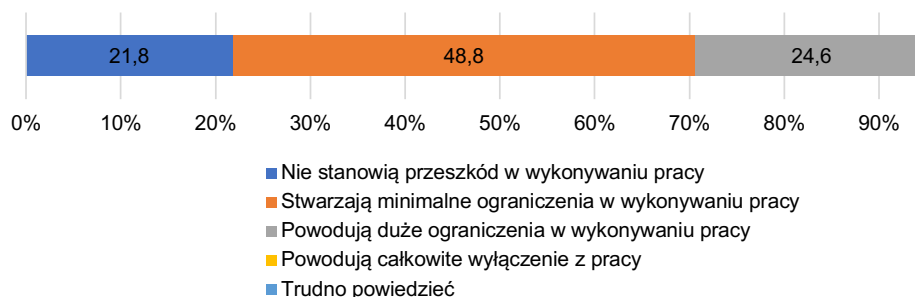
Tabela 11. Opis niepełnosprawności funkcjonalnych u respondentów z zaburzeniami układu ruchu

Jest w stanie chodzić samodzielnie	77,9%
Jestem w stanie chodzić z pomocą np. kul	52,3%
Porusza się na wózku inwalidzkim	13,5%
Porusza się na wózku i przemieszcza z pomocą asystenta	4,2%
Porusza się samochodem jako kierowca	55,2%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Badani zostali również zapytani na ile ograniczenia sprawności stanowią przeszkodę w wykonywaniu pracy. Ponad 70% spośród nich zadeklarowało, że nie stanowi to przeszkody lub utrudnienie są minimalne (por wykres 20).

Wykres 20. Uczestnicy badania według oceny wpływu niepełnosprawności na aktywność zawodową

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Badanym zadano również szereg pytań dotyczących różnych sfer życia i ograniczeń związanych z niepełnosprawnością. Pytania odnosiły się do trzech sfer funkcjonowania badanych: komunikacji i sfery poznawczej, samodzielności w życiu codziennym i konieczności korzystania z pomocy osób trzecich. Na wykresie 21 przedstawiono rozkład odpowiedzi na pytania.

Wykres 21. Ocena ograniczeń związanych z niepełnosprawnością przez respondentów

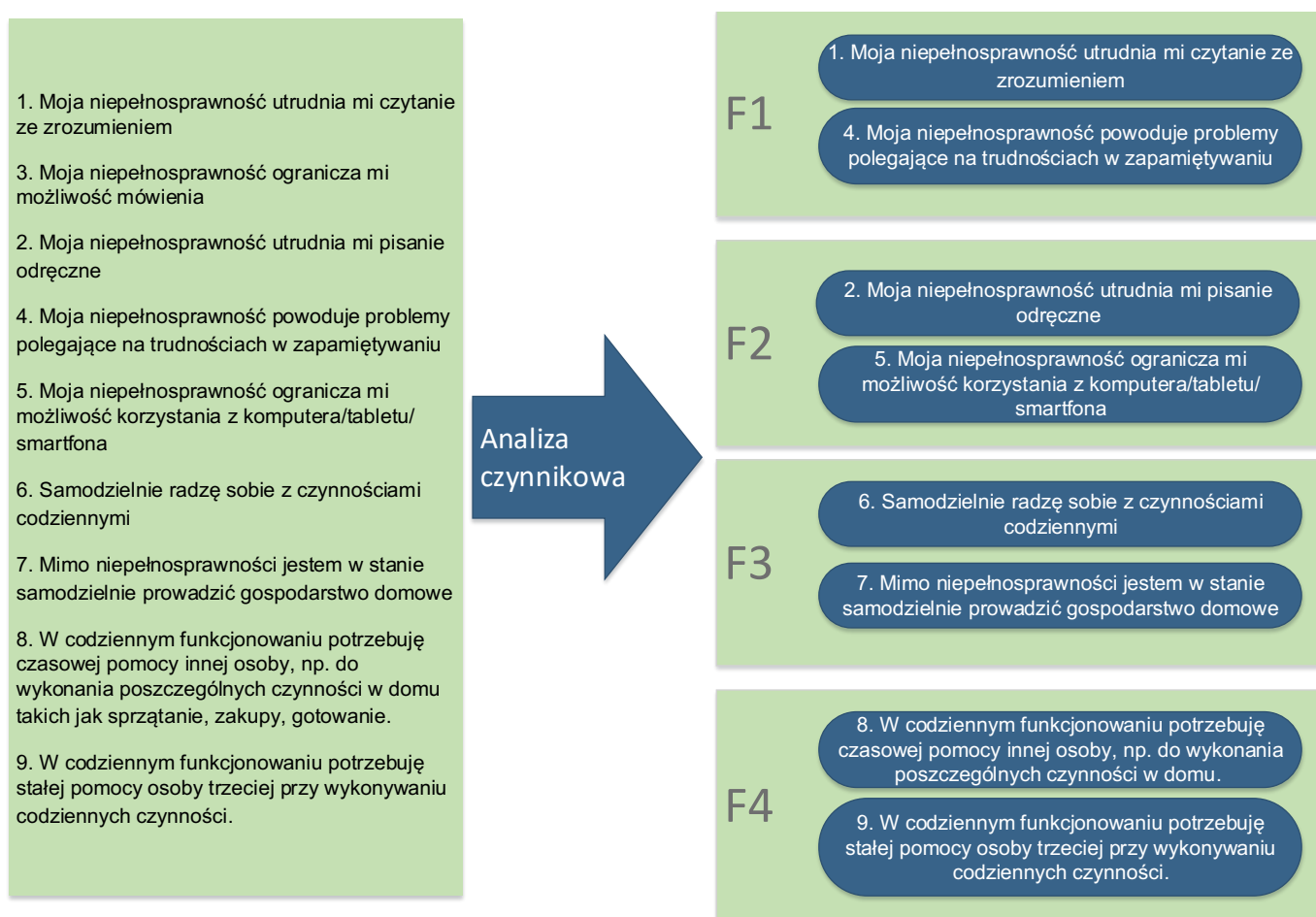

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Na podstawie pytań dotyczących niepełnosprawności związanej z narządami wzroku, słuch i ruchu oraz funkcjonowaniem w społeczeństwie, metodą ekspercką poszczególnym stwierdzeniom w tym bloku pytań zostały przypisane wagi i na tej podstawie zostały zbudowane zmienne dotyczące niepełnosprawności funkcjonalnej, wykorzystywane w dalszej analizie.

Pytania dotyczące niepełnosprawności oraz ograniczeń z niej wynikających zostały również poddane analizie czynnikowej, która umożliwiła pogrupowanie pytań w 4 bloki czynników: związane z czytaniem i zapamiętywaniem; związane z pisaniem i korzystaniem urządzeń elektronicznych; związane z możliwością samodzielnego funkcjonowania w życiu codziennym oraz związane z brakiem możliwości samodzielnego funkcjonowania w życiu codziennym (por rysunek 1).

Rysunek 1. Analiza czynnikowa jednego z pytań dot. niepełnosprawności funkcjonalnej

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Wskazane powyżej czynniki posłużyły do przeprowadzenia analizy skupień. W efekcie tej analizy wyodrębniono cztery grupy respondentów, które cechują różne charakterystyki w sferze komunikacji i poznawczej, możliwości prowadzenia własnego gospodarstwa domowego oraz stopnia samodzielności w codziennym funkcjonowaniu.

Pierwsza grupa (SSS) to osoby samodzielne zarówno w sferze komunikacji, jak i w sferze poznawczej, które wskazują na niewielkie ograniczenia w rozumieniu osób oraz ograniczenia w ruchu. Są to osoby samodzielne również w obszarze funkcjonowania codziennego i prowadzenia gospodarstwa domowego. Grupa ta charakteryzuje się znacznym odsetkiem osób, które zgłaszają problemy związane z narządem ruchu. Jest to 38,3% badanych osób (w tym 39,6% wśród kobiet i 36,4% wśród mężczyzn).

Grupa druga (SWN) to osoby samodzielne w sferze komunikacji, jak i w sferze poznawczej, ale wymagające wsparcia w czynnościach codziennych (głównie w wyniku niepełnosprawności ruchowej). Jest to 16,77% badanych osób, częściej ta grupa obserwowana jest wśród kobiet (18,4%) niż wśród mężczyzn (14,75%).

Trzecia grupa (WWW) to osoby częściowo samodzielnie w sferze komunikacji, jak i w sferze poznawczej. Wymagają one wsparcia w czynnościach codziennych i prowadzeniu gospodarstwa domowego. W tej grupie znalazły się przede wszystkim osoby z niepełnosprawnościami związanymi ze słuchem i wzrokiem. Grupa ta stanowi 22,3% badanych osób. Jest to grupa, w której większy jest udział mężczyzn (27,7%) niż kobiet (18,4%).

Ostatnia, czwarta grupa (SNW) to osoby które nie mają trudności w sferze komunikacji i sferze poznawczej, ale zależna od innych w prowadzeniu gospodarstwa domowego i wymagająca wsparcia w czynnościach codziennych. Potrzeby te wynikają w znaczącej części osób w tej grupie z niepełnosprawności ruchu powodującej zależność w prowadzeniu gospodarstwa domowego. W grupie tej jest 22,83% badanych osób, w tym wśród mężczyzn 21,1% i wśród kobiet 23,9%.

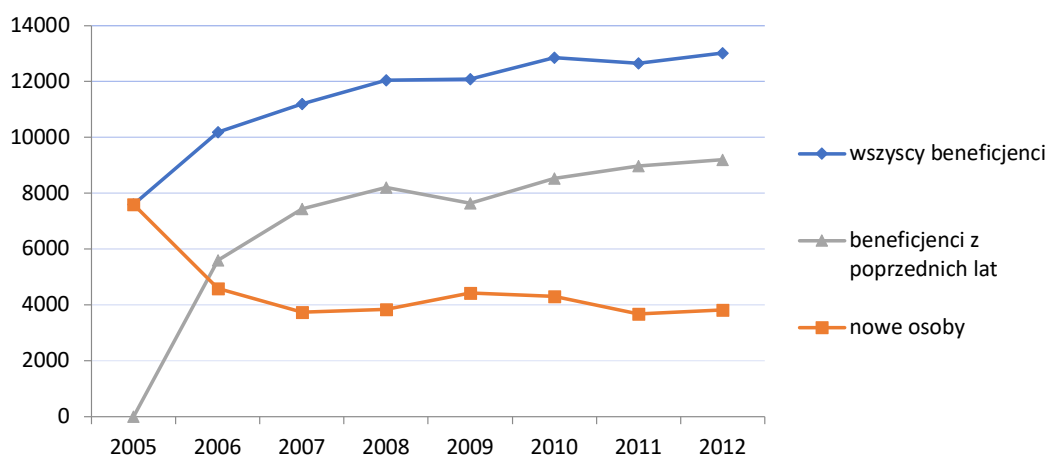
Sytuacja rodzinna

Okolo połowy osób badanych w dniu realizacji badania pozostawało w stałym związku. 48% badanych deklarowało się jako osoby samotne (panna, kawaler). 28% osób badanych jest rodzicami, 72% zadeklarowało, że nie posiada dzieci. Spośród uczestników badania to przede wszystkim kobiety pozostają w stałym związku, po drugie zarówno kobiety jak i mężczyźni uczestniczący w badaniu, jeśli są w stałym związku to w przeważającej większości z osobą sprawna. Tylko okolo 5% osób badanych jest w stałym związku z osobami niepełnosprawnymi.

4.1. Wzorce korzystania z programów Student I i Student II i zakres uzyskanego wsparcia

W latach 2005-2012 w ramach programów Student I i Student II podpisano w sumie 116 763 umów, a więc umów było ponad trzykrotnie więcej niż beneficjentów programu. Oznacza to, że wielu beneficjentów korzystało z programu kilkakrotnie, podpisując kolejne umowy. Zmiany liczby uczestników programów Student I i Student II ilustruje poniższy wykres. Wprawdzie liczba beneficjentów zwiększała się co roku, ale była to przede wszystkim zasługa podpisywania umów z beneficjentami z poprzednich lat. Warto jednak podkreślić, że każdego roku programy przyciągały ok 4 tys. nowych beneficjentów.

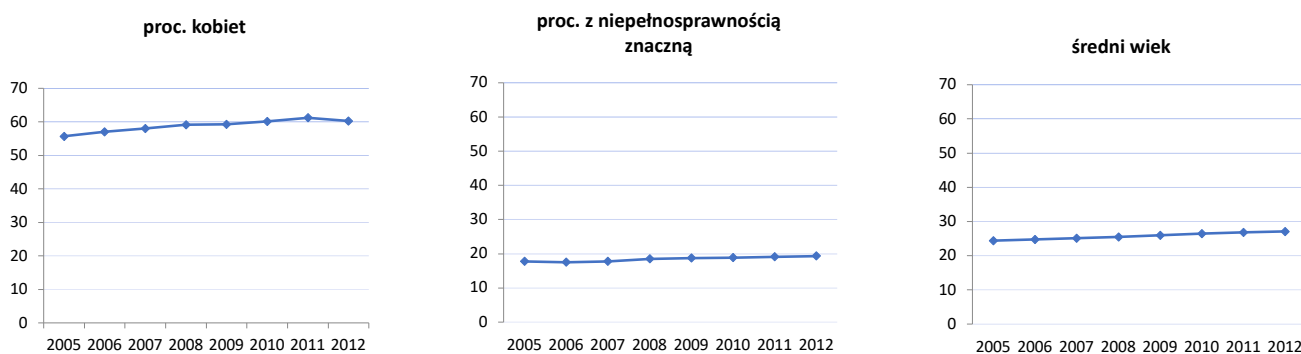
Wykres 22. Beneficjenci programów Student I i Student II w latach 2005-2012 według statusu korzystania z programów (N=36 023)

Źródło: opracowanie własne według dat podpisywanych umów.

W kolejnych latach realizacji programu zmieniała się także struktura społeczno-demograficzna beneficjentów. Nieznacznie wzrastał udział kobiet: z około 56% w 2005 r. do 60% w 2012 r. Wzrósł także odsetek osób z niepełnosprawnością znaczną: z ok. 17,5- 8% w pierwszych edycjach do ok. 19% w latach 2011-2012. Ponieważ większość beneficjentów korzystała z programu więcej niż jeden raz zdarzało się, że stan orzeczonej niepełnosprawności się zmieniał: według danych z umów, w przypadku 508 osób (1,4% wszystkich unikalnych beneficjentów) orzeczenie zmieniło się z niepełnosprawności umiarkowanej na znaczną, a w nieco większej liczbie (624 osoby, 1,7% ogółu beneficjentów) ze znacznej na umiarkowaną. W przypadku 139 osób odnotowano zmiany w obie strony (np. z umiarkowanej na znaczną, a w jednym z kolejnych lat, ze znacznej na umiarkowaną).

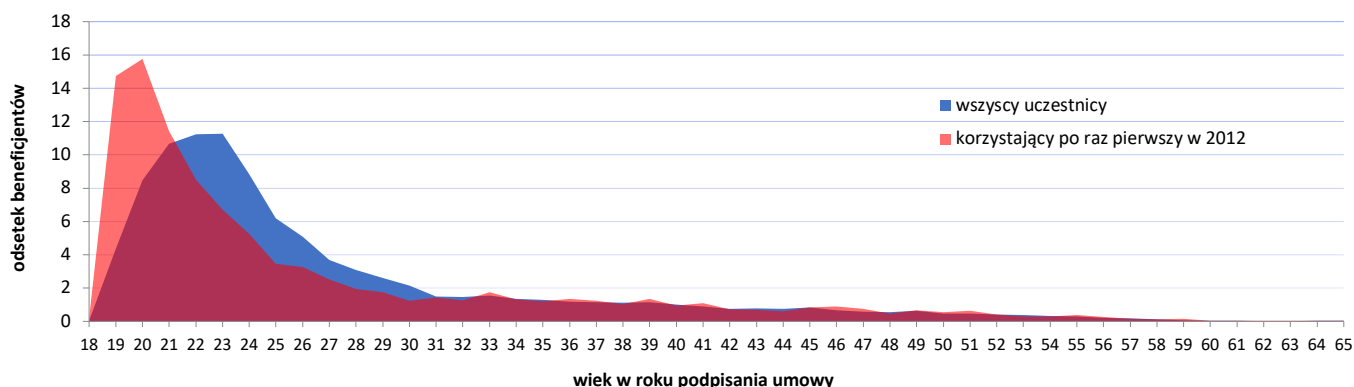
Wykres 23. Beneficjenci programów Student I i Student II według płci, stopnia niepełnosprawności oraz średnia wieku w latach 2005-2012

Źródło: opracowanie własne według dat podpisywanych umów.

Między rokiem 2005 a rokiem 2012 wzrósł też średni wiek beneficjentów i to aż o 3 lata (z 24,4 lat w 2005 do 27,1 lat w 2012). Systematycznie rosło też zróżnicowanie wieku osób objętych programem. Obrazuje to wzrost wartości odchylenia standardowego: początkowo średnia różnica między beneficjentami wyniosła ok. 6 lat – pod koniec działania programu Student II było to ponad 8 lat. Te dwa zjawiska są w dużej mierze konsekwencją wydłużania liczby lat „stażu” w programie. Wartość średniego wieku uczestników zawyża skośność rozkładu wieku – sporą część beneficjentów stanowiły osoby starsze. Jak wspomniano, co roku w programie pojawiały się nowe osoby – niekorzystające z programu w poprzednich latach. Osoby te były młodsze od pozostałych uczestników, ale program przyciągał też osoby starsze. Ilustruje to poniższy wykres, pokazujący sytuację w 2012 r.

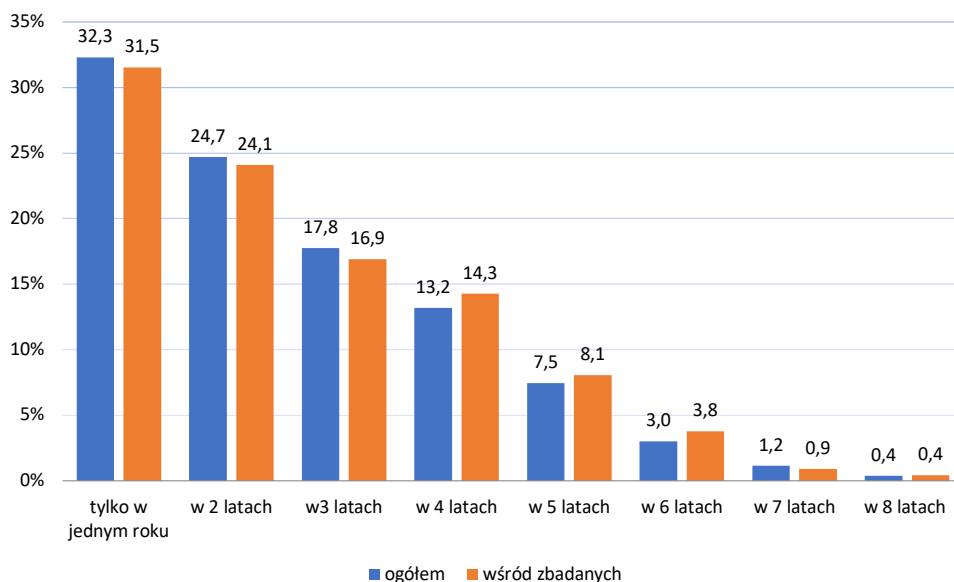
Wykres 24. Wiek beneficjentów w 2012 w podziale na wszystkich beneficjentów i beneficjentów podpisujących umowę po raz pierwszy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z umów

Długość korzystania z programu przez beneficjentów ilustruje wykres 25. Średnia długość korzystania z programu przez jednego beneficjenta wyniosła ok. 2,5 roku, przy czym około połowa respondentów korzystała z programu tylko przez rok lub dwa lata. Korzystający z programu więcej niż trzy razy stanowili mniejszość. Zdarzały się też osoby, które korzystały z programu we wszystkich analizowanych latach. Spośród badanych osób ponad 71% korzystało z programów Student I lub II od roku do trzech lat.

Wykres 25. Odsetek beneficjentów, według łącznej liczby lat korzystania z programu wśród ogółu beneficjentów i wśród osób zbadanych

Źródło: opracowanie na podstawie danych z umów oraz danych z badania ewaluacyjnego.

Formy kształcenia objęte dofinansowaniem

Z punktu widzenia analizy efektów programu, kluczową zmienną różnicującą uczestników jest forma kształcenia objęta dofinansowaniem. Wprawdzie studenci stanowili znaczącą większość korzystających, ale wśród beneficjentów mogły się znaleźć też osoby bez matury, uczące się szkołach policealnych i aspirujące do uzyskania wykształcenia średniego zawodowego na poziomie technika oraz osoby, które już ukończyły studia i zdobywały dodatkowe kwalifikacje na studiach podyplomowych, bądź starające się o doktorat. W analizowanych programach pojęcie studenta zdefiniowano liberalnie, umożliwiając także zdobywanie zawodu w szkołach policealnych oraz kolegiach, nie będących częścią szkolnictwa wyższego³. Ze wsparcia w nauce w szkole policealnej korzystało, zależnie od roku ok. 10-12% beneficjentów, a ich liczba nieznacznie wzrastała z czasem. W analizowanych latach rósł też udział osób uczących się na studiach podyplomowych (z ok. 4 do 7% ogółu beneficjentów). W efekcie zmniejszała się odsetek beneficjentów korzystających ze wsparcia studiów I i II stopnia bądź studiów jednolitych magisterskich. Studia doktoranckie, studia zagraniczne, czy dofinansowanie staży zagranicznych było dofinansowywane sporadycznie. Udział osób korzystających z tych form kształcenia nie przekraczał 0,5% ogółu beneficjentów.

3 Szkoły policealne były wyłączone ze wsparcia w ramach programu „Uczeń na wsi” oferującego pomoc w zdobyciu wykształcenia w szkole podstawowej, gimnazjum lub szkole ponadgimnazjalnej przez osoby niepełnosprawne zamieszkujące gminy wiejskie oraz gminy miejsko-wiejskie.

Tabela 12. Dofinansowywane formy kształcenia w latach 2005-2012

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
szkoła policealna	9,6%	13,4%	12,9%	13,5%	11,9%	12,5%	12,2%	12,6%
kolegium	0,8%	1,4%	1,8%	1,6%	1%	0,8%	0,8%	0,6%
studia I stopnia, II stopnia lub jednolite	84,3%	80,6%	80,5%	79,2%	78,9%	78,3%	79%	78%
studia podyplomowe	4,1%	3,7%	4%	4,7%	7,1%	7,4%	6,9%	7,4%
doktoranckie lub przewód doktorski	0,8%	0,5%	0,5%	0,7%	0,7%	0,8%	0,9%	1%
studia zagraniczne, w tym staż	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%
inne, w tym połączenia form	0,3%	0,1%	0%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Źródło: opracowanie własne na podstawie dat podpisywanych umów i wskazywanych w nich formach kształcenia. W przypadku gdy w danym roku osoba miała umowy dotyczące dwóch różnych form klasyfikowano ją do kategorii „inne”.

Powyższe dane prezentują sytuację w poszczególnych latach. Dużo bardziej złożony obraz daje spojrzenie na rodzaj formy kształcenia wskazywany przez beneficjenta we wnioskach. Dość liczna grupa beneficjentów korzystała z różnych form kształcenia. Najlepiej można to zobrazować na przykładzie beneficjentów korzystających ze wsparcia dotyczącego nauki w szkole policealnej i beneficjentów korzystających ze wsparcia dotyczącego studiów I stopnia, II stopnia bądź jednolitych studiów magisterskich. Studiów w szkole wyższych dotyczyło 82,5% umów, ale osób, które korzystały ze wsparcia było nieco więcej, około 84%. W przypadku szkół policealnych było to odpowiednio 8,4% i 13,8%. Umowy dotyczące studiów podyplomowych stanowiły 6,4% umów, ale z tej formy studiów skorzystało aż 12,4% beneficjentów. Oznacza to, że beneficjenci zmieniali w analizowanym okresie dofinansowywane formy kształcenia.

Z punktu widzenia ewaluacji efektów na rynku pracy programów Student I i Student II, zmiany form kształcenia na ogół nie są zjawiskiem pozytywnym. Jeżeli celem programu jest poprawa szans na rynku pracy, to zmiana formy kształcenia nie tylko utrudnia dokonanie oceny efektów programu, ale może też oznaczać nieefektywność dokonywanych wyborów, zwłaszcza w tych sytuacjach gdy podejmowane formy nie są związane z dofinansowaną wcześniej formą kształcenia. Przykładowo, niektórym beneficjentom dofinansowano naukę w celu zdobycia zawodu technika masażyści, a następnie dofinansowano studia z zakresu fizjoterapii. Taka ścieżka edukacyjna wydaje się logiczna i indywidualnie racjonalna. Ale dużo częstsze były przypadki, w których wybory edukacyjne nie były ze sobą powiązane, np. osoba, której dofinansowano studia na kierunku transport, a w kolejnych latach przygotowanie do zawodu technika dietetyka w szkole policealnej. Mogło to powodować ryzyko, że efekt programu był negatywny, ponieważ ułatwiał przedłużanie edukacji i zwiększał oddalenie beneficjentów od rynku pracy.

Między beneficjentami korzystającymi z różnych form kształcenia występowały pod tym względem spore różnice, które częściowo można wytłumaczyć rodzajem podejmowanej nauki. Odsetek beneficjentów korzystających wyłącznie z jednej formy kształcenia był najwyższy wśród uczących się w szkołach policealnych (70%) i był tylko nieznacznie niższy wśród studentów (63%).

Natomiast wśród osób korzystających ze wsparcia finansowego dotyczącego sfinansowania studiów podyplomowych, blisko 2/3 beneficjentów korzystało też z innych form kształcenia. W tym przypadku ocena efektywności wsparcia jest niełatwa, bo bardzo trudno jest rozdzielić efekt udziału w studiach podyplomowych od wsparcia innych form kształcenia.

Tabela 13. Różnice między beneficjentami korzystającym ze wsparcia edukacji w szkole policealnej i na studiach

	Szkoła policealna	Studia I stopnia, II stopnia lub jednolite	Studia podyplomowe
Odsetek ogółu beneficjentów, którzy korzystali ze wsparcia nauki w danej formie	13,8%	84%	12,4%
Odsetek osób, które korzystały wyłącznie ze wsparcia danej formy nauki	70,1%	63%	37,5%
Mediana wieku w pierwszym roku korzystania	22 lata	22 lata	26 lat
Mediana wieku ostatniego roku wsparcia	24 lata	24 lata	29 lat
Mediana liczby lat uczestnictwa w programie	2	3	4
Odsetek osób w wieku typowym dla określonej formy (policealna: 18-21 lat, studia: 18-24 lata)	90,8%	64,5%	n.d.
Odsetek kobiet	55,7%	58,3%	67,8%
Odsetek osób mających niepełnosprawność znaczną	27,5%	17,5%	18,3%

Źródło: opracowanie własne na podstawie dat podpisywanych umów.

Na podstawie danych z umów zidentyfikować można kilka grup osób, w przypadku których wsparcie z dużym prawdopodobieństwem było nieefektywne:

1. osoby uczące się w szkole policealnej, które korzystały z programu 4 lata i więcej (nauka w szkole policealnej trwa zazwyczaj 2 lata, czyli 4 semestry, ale dla niektórych zawodów wystarczają 2 semestry, a maksymalnie jest to 5 semestrów). Osoby takie stanowiły ok. 2,9% beneficjentów. Wśród nich są zarówno osoby korzystające ze wsparcia na studiach (2,5%) jak i korzystające wyłącznie ze wsparcia nauki w szkole policealnej (0,4% ogółu beneficjentów).
2. osoby studiujące, które korzystały z programu 6 lat i więcej i nie korzystały ze wsparcia jako doktoranci – 4% ogółu beneficjentów.

Mniej niż 1% ogółu beneficjentów znalazło się w obu grupach. Predyktory znalezienia się w poszczególnych grupach są podobne: posiadanie niepełnosprawności znacznej zwiększa ryzyko nadmiernego wydłużania nauki – jest ono też wyższe wśród osób młodych, kontynuujących naukę bezpośrednio po zakończeniu nauki w szkole średniej, a w przypadku studiów, także wśród kobiet.

O ile powyższe grupy charakteryzują osoby, które korzystają z edukacji dłuższej niż wynikałoby to z typowego okresu nauki, to dane z umów nie umożliwiają zidentyfikowanie podstawowego ryzyka w programie Student I i Student II jakim było przerwanie lub nie zakończenie dyplomem nauki wspieranej z programu PFRON. Wśród analizowanych umów znajdowały się pojedyncze przypadki umów w windykacji oraz umowy w stanie wypowiedzenia. Nieco więcej było umów „po rezygnacji” (1,2 % ogółu beneficjentów) Rezygnacji było nieznacznie więcej wśród korzystających ze wsparcia nauki w kolegium oraz w szkole policealnej, a relatywnie mniej wśród osób uzyskujących wsparcie w związku z doktoratem.

Formy wsparcia – zakres uzyskanej pomocy

Beneficjentów różnicuje też to, czy wspierane formy kształcenia były płatne lub bezpłatne. 66% wszystkich umów dotyczyło płatnych form kształcenia, podobny był odsetek beneficjentów, którzy przynajmniej raz korzystali ze wsparcia płatnych form kształcenia. Także pod tym względem poszczególne rodzaje kształcenia różniły się: 85% osób, które korzystały ze studiów podyplomowych, miało przynajmniej jeden epizod płatnej edukacji. Odsetek ten był niższy w przypadku szkół policealnych (57%), podczas gdy w przypadku studiów I i II stopnia oraz studiów doktoranckich odsetek był podobny do średniej wśród wszystkich beneficjentów (ok. 65%)

Środki uzyskiwane przez beneficjentów w ramach programu Student I i II mogły zostać przeznaczone na różnorodne cele. Poza chesnym, w badanej grupie najczęściej było to dofinansowanie zakupu podręczników, dojazdu oraz inne pomoce dydaktyczne (por tabela 14). Różnice między badanymi o różnym poziomie niepełnosprawności są niewielkie: osoby z niepełnosprawnością znaczną i umiarkowaną nieznacznie częściej wskazywały na większą liczbę różnych form dofinansowania.

Tabela 14. Zakres deklarowanego dofinansowania uzyskanego w ramach programu Student (% beneficjentów korzystających z danej formy wsparcia)

	Znaczny	Umiarkowany	Lekki	Aktualnie bez orzeczenia	Ogółem
Oplata za chesne	57,8%	61,8%	50,4%	43%	58.1%
Dofinansowanie na zakup podręczników – w trakcie studiów	60,4%	54,3%	47,2%	46,9%	53.8%
Dofinansowanie na zakup innych pomocy naukowych – w trakcie studiów	42,6%	44,1%	23,3%	37,9%	41%
Sfinansowanie dojazdów na zajęcia – w trakcie studiów	49%	48,4%	42,4%	44,4%	47.5%
Finansowe wsparcie zakwaterowania – w trakcie studiów	24,9%	20,3%	25%	27,2%	22.2%
Finansowanie dostępu do Internetu – w trakcie studiów	19,3%	16,8%	16,9%	15,8%	17.1%
Inne wydatki – dofinansowane w trakcie studiów	8,4%	7,4%	7,5%	6,2%	7.5%

Źródło: dane z badania ewaluacyjnego. Odsetki nie sumują się do 100 ponieważ badani mogli wskazać więcej niż jedną formę wsparcia.

5. Ścieżki edukacyjne uczestników programu Student I i Student II

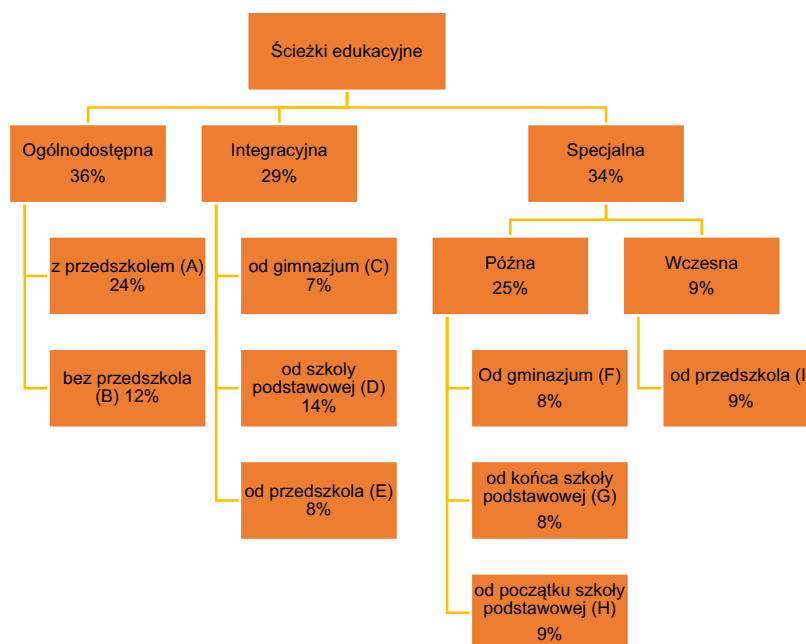
Wykształcenie jest instrumentem, który pozwala na osiągnięcie samodzielności i upodmiotowienia osób z niepełnosprawnościami (Gąciarz, 2010). Jednym z celów strategii Europa 2020 w odniesieniu do tej grupy osób jest upowszechnienie edukacji włączającej i uczenia się przez całe życie uczniów i studentów. Również art. 24 Konwencji ONZ o prawach osób z niepełnosprawnościami (KPON) odnosi się do zagadnień związanych z edukacją. Kubicki (2017) wskazuje na potrzebę spojrzenia na niepełnosprawność z perspektywy przebiegu życia. W takiej perspektywie ważnym etapem kształcenia jest edukacja. Wybrane działania z tego obszaru polityki publicznej to zapewnienie odpowiedniej do potrzeb edukacji, w tym przede wszystkim edukacji włączającej dla uczniów z niepełnosprawnościami i koncentracja wsparcia na terenie szkoły, a następnie przygotowanie do niezależnego życia w dorosłości i do wejścia na rynek pracy (Kubicki 2017).

Beneficjenci programów Student I i Student II nie stanowią reprezentatywnej grupy osób z niepełnosprawnościami. Są to osoby które w przeważającej części osiągnęły wyższy poziom wykształcenia, co wynika z podejmowanych wcześniej wyborów ścieżek edukacyjnych. Jak jest to pokazane w tabeli 6 około 85% uczestników badania osiągnęło wykształcenie co najmniej wyższe I stopnia.

Wybór ścieżek edukacyjnych, w tym udziału w edukacji włączającej zależy od wielu czynników. Populacja uczniów z niepełnosprawnościami funkcjonuje w określonym środowisku, przede wszystkim rodzinnym, gdzie rodzice i opiekunowie mają własne, specyficzne cechy społeczno-demograficzne i poglądy na temat niepełnosprawności, ale też w określonym, charakterystycznym środowisku szkolnym (Grzelak et al, 2014, s. 150).

Wybory edukacyjne na kolejnych etapach zależą często od wyborów dokonanych w okresie edukacji przedszkolnej oraz nauki w szkole podstawowej. W „Badaniu ścieżek edukacyjnych niepełnosprawnych dzieci, uczniów i absolwentów (SEON)” zidentyfikowane zostało dziewięć typów ścieżek edukacyjnych na etapie nauki w gimnazjum⁴.

Rysunek 2. Ścieżki edukacyjne uczniów z niepełnosprawnościami

Źródło: Grzelak et al. (2014)

4 Badanie to obejmowało dwie rundy badania panelowego z rodzicami bądź opiekunami prawnymi uczniów z niepełnosprawnościami, uczących się w szkołach podstawowych (w szóstych klasach) i gimnazjalnych (w trzecich klasach) oraz z dyrektorami tych szkół. Badanie to miało charakter reprezentatywny (Grzelak et al. 2014).

Jak wskazano na rysunku 2, nieco ponad 1/3 uczniów szkół gimnazjalnych charakteryzuje się ścieżką edukacyjną ogólnodostępną, a nieco mniej niż 1/3 ścieżką integracyjną. Generalnie aspiracje i oczekiwania edukacyjne opiekunów uczniów podążających wszystkimi ścieżkami integracyjnymi są ponadprzeciętnie wysokie, co stanowi bardzo ważną cechę szkolnictwa integracyjnego: w opinii rodziców daje to możliwość kontynuowania nauki z zachowaniem realnego postępu w rozwoju dziecka.

Wśród populacji beneficjentów programów Student I i II objętych badaniem struktura ścieżek edukacyjnych odbiega od tej obserwowanej dla populacji uczniów w badaniu SEON.

Ze względu kryteria dostępu do programów Student I i II, która umożliwiała dofinansowanie nauki zarówno w szkołach wyższych, jak i na niższych szczeblach kształcenia (szkoły policealne i kolegia), co rzutuje na strukturę beneficjentów (w tym dominację osób z wykształceniem wyższym) oraz liczebność próby wyznaczone zostały dwie grupy ścieżek – dla osób posiadających wyższe wykształcenie (w tym łącznie pierwszego i drugiego stopnia oraz doktorat) oraz dla osób z wykształceniem poniżej wyższego. W pierwszej grupie większość stanowią osoby z tytułem magistra, natomiast w drugiej dominują osoby z wykształceniem policealnym i średnim ogólnokształcącym. W tabeli 15 poniżej znajdują się szczegółowe dane dotyczące wykształcenia respondentów w tych dwóch grupach.

Tabela 15. Struktura respondentów według deklarowanego poziomu wykształcenia

Wykształcenie wyższe		Wykształcenie poniżej wyższego	
Wyższe pierwszego stopnia	26,24%	Zasadnicze zawodowe	2,15%
Wyższe drugiego stopnia	72,70%	Średnie zawodowe	16,34%
Stopień naukowy doktora lub wyższy*	1,06%	Średnie ogólnokształcące	31,01%
		Policealne/pomaturalne	50,51%

*liczebności <=10

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

W związku z powyższym ścieżki wyznaczone w ramach tego rozdziału uwzględniają typ szkoły do jakiej uczęszczał respondent: ogólnodostępne oraz integracyjne (w tym klasy integracyjne w szkołach ogólnodostępnych) i specjalne⁵.

Jak to ilustruje tabela 16, niemal 85% beneficjentów, otrzymujących wsparcie na etapie nauki na studiach oraz niemal 70% tych otrzymujących wsparcie na inny rodzaj kształcenia uczyło się jedynie w szkołach ogólnodostępnych. Jest to znacznie wyższy odsetek niż obserwowany w przypadku ścieżek zidentyfikowanych w badaniu SEON. Jest to grupa osób, u której niepełnosprawność pojawiła się stosunkowo późno, ponieważ mediana wieku ujawnienia niepełnosprawności jest niższa niż w populacji ogółem (odpowiednio 8 i 5 lat). Doświadczenie nauki w szkole integracyjnej miało z kolei znacznie mniej osób objętych badaniem beneficjentów niż obserwowanych w badaniu SEON, podobnie znacząco niższy jest udział osób uczących się w szkołach specjalnych. Większość osób, które mają epizody nauki w szkołach integracyjnych lub specjalnych wcześniej nabyła niepełnosprawność – mediana wieku ujawnienia niepełnosprawności to 0 lat.

⁵ Liczebność osób, które uczęszczały do szkół innych niż ogólnodostępne jest zbyt mała w próbie, by można analizować bardziej szczegółowych ścieżek edukacyjnych respondentów.

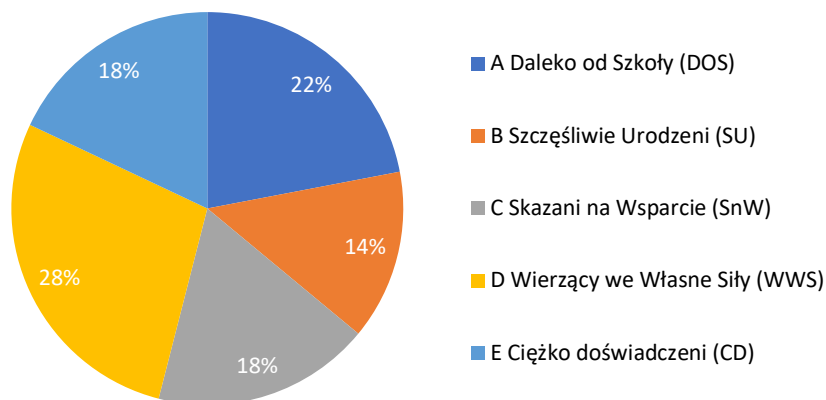
Tabela 16. Struktura respondentów badania według typu ścieżki edukacyjnej na początkowych etapach kształcenia (do szkoły ponadgimnazjalnej) oraz grup wykształcenia

	Tylko studia	Inne niż studia
Ogólnodostępne (wszystkie)	84,9%	68,7%
Ogólnodostępne (tylko jedna)	9,9%	18,1%
Integracyjne (co najmniej jedna)	10,6%	16,7%
Specjalne (co najmniej jedna)	3,5%	13,2%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Wyniki badania SEON wskazują, że wybór ścieżki ogólnodostępnej, a więc dominującej wśród beneficjentów programów objętych badaniem zależy od kontekstu środowiskowego, odnoszącego się do szeregu czynników związanych z rodziną ucznia z niepełnosprawnościami oraz środowiskiem społecznym, w jakim ten uczeń się znajduje. W badaniu SEON (Grzelak et al. 2014) wyróżniono 5 grup populacji uczniów i ich rodzin (wykres 26).

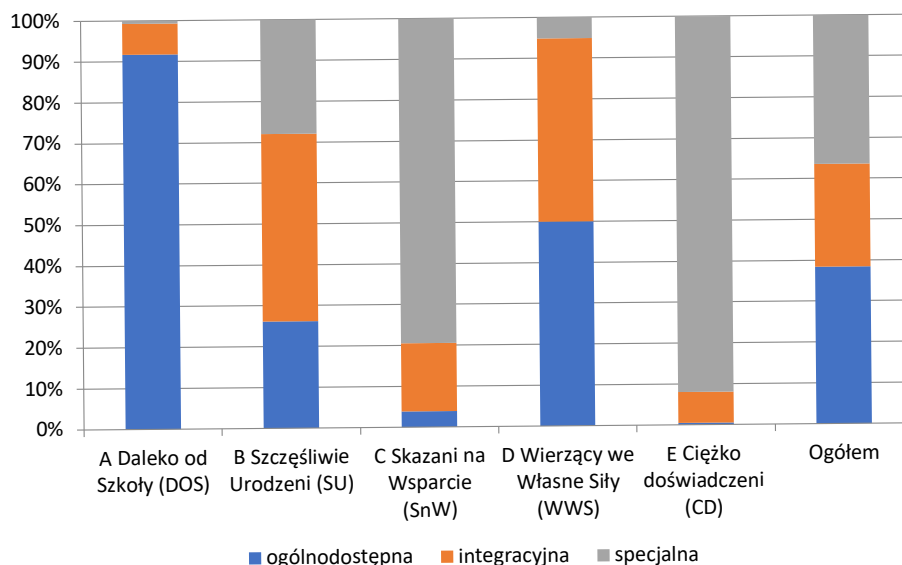
Wykres 26. Rozkład segmentów w populacji uczniów z orzeczeniem o potrzebie kształcenia specjalnego z uwagi na niepełnosprawność oraz ich rodzin.

Źródło: Grzelak et al. (2014)

Wyróżnione segmenty są związane z rodzajami szkół, do jakich uczęszczali uczniowie z niepełnosprawnościami (UzN). Kształcenie ogólnodostępne dominuje wśród uczniów z rodzin w segmentach „Daleko od Szkoły (DoS)” oraz „Wierzący we Własne Siły”, z kolei kształcenie integracyjne występuje najczęściej w segmencie „Szczęśliwie Urodzeni” (wykres 27).

Wykres 27. Porównanie rozkładów rodzajów szkół uczniów w momencie przeprowadzenia badania SEON w segmentach

Źródło: Grzelak et al. (2014)

Segmenty te różnią się specyfiką. W przypadku rodzin z grupy DoS, są to najczęściej osoby zamieszkałe na wsi i w małych miastach, z niskim poziomem wykształcenia rodziców (opiekunów). Są to rodziny z większą liczbą dzieci, częściej również o niższych dochodach. W gospodarstwach tych rodzice częściej doświadczają bezrobocia i bierności zawodowej. Dzieci spędzają czas mało aktywnie, a ich zdiagnozowanie nastąpiło stosunkowo późno. Wybór szkoły wynika z ich lokalizacji geograficznej – jest to najczęściej szkoła najbliższa. Grzelak et al. (2014) wskazują, że jest to segment charakteryzujący się słabą troską rodziców, co może mieć paradoksalnie pozytywny aspekt, w postaci niższego ryzyka izolacji społecznej, wynikającej z uczestnictwa w edukacji ogólnodostępnej.

Segment WWS (najbardziej liczny) składa się z mniej licznych, najczęściej pełnych rodzin, zamieszkujących częściej w mniejszych miejscowościach. Sytuacja ekonomiczna i mieszkaniowa tych rodzin jest z reguły dobra, rodzice też częściej są aktywni zawodowo. W segmencie tym często występują orzeczenia wzroku, słuchu i niepełnosprawności ruchowej, relatywnie rzadziej niepełnosprawności intelektualnej. Ponad 70% dzieci ma własny pokój, niemal wszystkie dostęp do komputera i Internetu. Działania rodziców zmierzające do rozwoju dzieci są przemyślane i nastawione na maksymalizację ich rozwoju. W rodzinach tych występują również wysokie aspiracje edukacyjne w stosunku do dzieci (Grzelak i in. 2014).

Warto również zwrócić uwagę na rodziny z segmentu SU. Są to rodziny z niewielką liczebnością gospodarstwa domowego, o dobrych warunkach mieszkaniowych i wysokich dochodach. Najczęściej są to gospodarstwa domowe z dużych miast. Rodzice posiadają wysokie wykształcenie i bardzo dobry status zawodowy. Dzieci w tym segmencie częściej są niedosłyszające lub niesłyszające, wyraźnie częściej również stwierdzono u nich niepełnosprawność ruchową. Dynamika ścieżek w tej grupie zmierza ku większej izolacji i segregacji, ale wolniej niż przeciętnie w całej populacji. W segmencie tym obserwowane są najwyższe wydatki szkolne, jak również wysoka aktywność rodziców. Gospodarstwa domowe z tego segmentu charakteryzują się również dużą liczbą książek (Grzelak et al. 2014).

Biorąc pod uwagę typy ścieżek edukacyjnych respondentów oraz charakterystyki wybranych segmentów gospodarstw domowych, wydaje się, że znaczna część beneficjentów programów Student I, Student II i innych objętych badaniem empirycznym pochodzi z segmentów WWS oraz SU. W szczególności, rodzaje niepełnosprawności charakterystyczne dla uczniów z niepełnosprawnościami w segmencie WWS (niepełnosprawność ruchowa, związana ze słuchem lub ze wzrokiem) również występują najczęściej wśród beneficjentów analizowanych programów (odpowiednio 48%, 18% i 9,7% badanej populacji).

Osoby, które uczęszczały do szkół ogólnodostępnych przeciętnie później uzyskują wyższy poziom wykształcenia, zarówno na poziomie wyższym I stopnia (licencjackim lub inżynierskim), jak i II stopnia lub jednolitych (magisterskim). Osoby, które uczyły się jedynie w szkołach ogólnodostępnych uzyskiwały wykształcenie licencjackie przeciętnie w wieku 26,2 lat, a osoby z doświadczeniem w szkole integracyjnej w wieku 24,8 lat (standardowy wiek ukończenia tego poziomu studiów przy typowej ścieżce wynosi 22 lata). W przypadku wykształcenia inżynierskiego wiek ten wynosił 26,3 lat w przypadku absolwentów szkół ogólnodostępnych, było on nieco wyższy dla respondentów uczęszczających do szkół integracyjnych, ale ze względu na niską liczbę respondentów trudno jest ten wynik uogólnić. Wykształcenie wyższe magisterskie badani również osiągnęli w wyższym wieku niż wynikającym ze standardowej ścieżki kształcenia (tj. 24 lata). W przypadku osób uczestniczących w edukacji ogólnodostępnej było to 27,9 lat, a w edukacji integracyjnej było to 26,2 lat.

Większość respondentów badania studiowała na jednym kierunku studiów. Mniej niż 1 na 10 studentów z tej grupy studiowało na dwóch lub więcej kierunkach. Nieco wyższe odsetki te były w przypadku osób, które posiadały epizody uczęszczania do szkół integracyjnych lub specjalnych.

Tabela 17. Respondenci według liczby kierunków na studiach wyższych w zależności od rodzaju szkoły

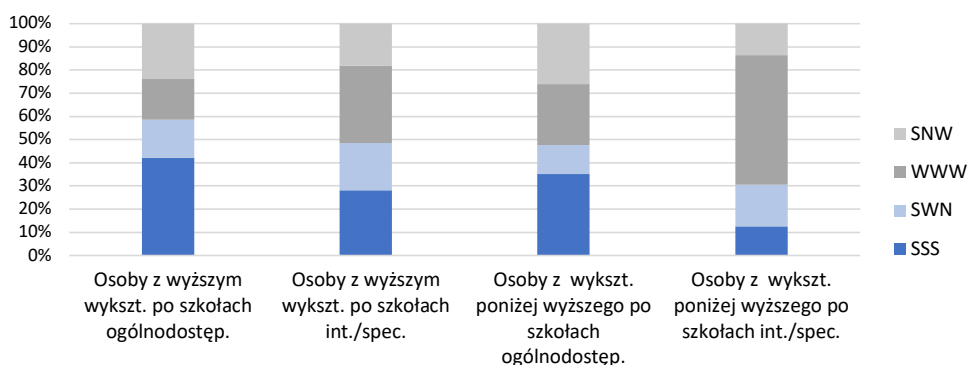
	studia I stopnia		studia II stopnia lub jednolite magisterskie	
	1 kierunek	2 lub więcej kierunków	1 kierunek	2 lub więcej kierunków
Osoby uczęszczające wyłącznie do szkół ogólnodostępnych	94,31%	5,69%	94,23%	5,77%
Osoby posiadające epizody uczęszczania do szkół integracyjnych lub specjalnych	92,99%	7,01%*	92,12%	7,88%*

*liczebności <= 10

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Większość osób, które uczęszczały wyłącznie do szkół ogólnokształcących nie ma problemów z funkcjonowaniem zarówno w sferze komunikacyjnej jak i poznawczej – ponad 60% z nich należy do grup SSS lub SNW. Wśród osób z wyższym wykształceniem, które mają doświadczenia nauki w szkołach integracyjnych lub specjalnych odsetek ten wynosi 46. W grupie osób bez wykształcenia wyższego, które miały epizody nauki w szkołach integracyjnych lub specjalnych odsetek osób wymagających wsparcia jest najwyższy spośród wszystkich badanych ścieżek – 56% osób z tej ścieżki należy do grupy WWW. Udział osób wymagających wsparcia jest też znaczny wśród osób z wykształceniem wyższym, które uczyły się w szkołach integracyjnych lub specjalnych – ponad 33% osób w tej ścieżce (Wykres 28).

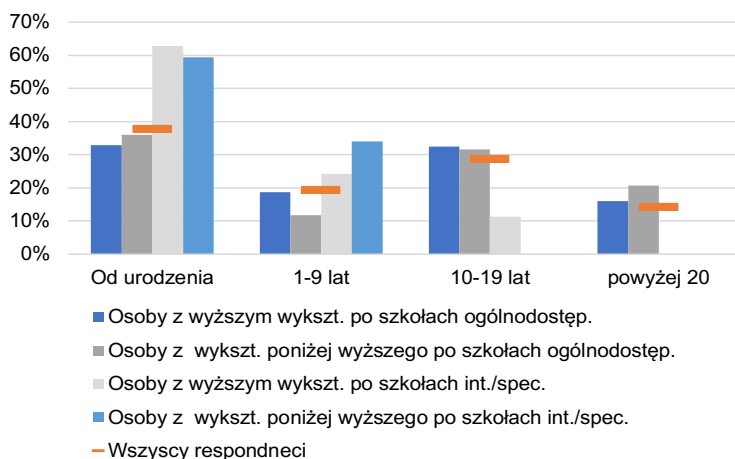
Wykres 28. Struktura uczestników badania i ich ścieżek edukacyjnych według grup osób wyodrębnionych w analizie skupień

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Dane zebrane w badaniu wskazują na istnienie związku między wiekiem ujawnienia/nabycia niepełnosprawności a edukacją wyłącznie w szkołach ogólnodostępnych. Wykres 29 prezentuje rozkład czterech grup wieku uzyskania niepełnosprawności w poszczególnych ścieżkach. Nabycie niepełnosprawności w starszym wieku zwiększa prawdopodobieństwo nauki w szkołach ogólnodostępnych.

Wykres 29. Struktura uczestników badania według grup wieku ujawnienia/nabycia niepełnosprawności i ścieżek edukacyjnych

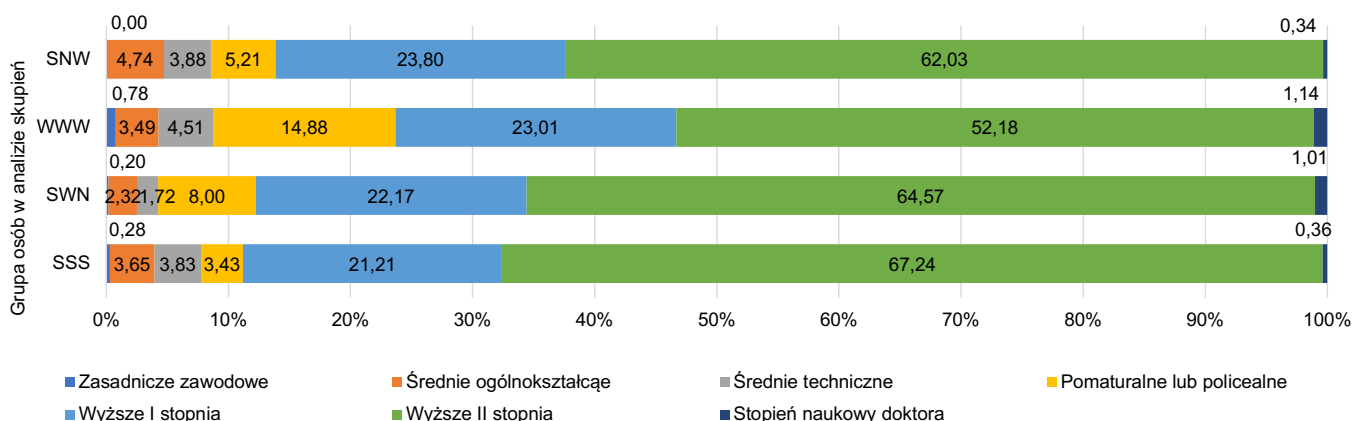

*na wykresie nie pokazano liczebności mniejszych lub równych 10.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Struktura wykształcenia badanej populacji różni się również pomiędzy grupami wyodrębnionymi w analizie skupień (wykres 30). Najwyższy odsetek osób, które osiągnęły wykształcenie wyższe co najmniej I stopnia odnotowany jest w grupie SSS (88,8%), a najniższy w grupie WWW (76,33%). Wskazuje to, że brak ograniczeń dotyczących sfery komunikacji i poznawczej jest ważny z perspektywy możliwości uczenia się na wyższych poziomach.

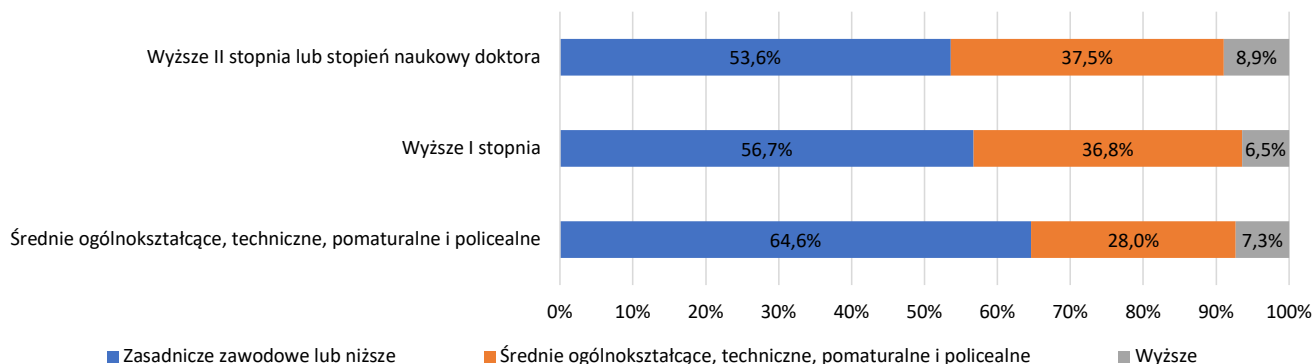
Wykres 30. Struktura wykształcenia uczestników badania według grup osób wyodrębnionych w analizie skupień

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Wśród badanych, którzy osiągnęli wykształcenie wyższe obserwujemy wyższy odsetek ojców posiadających wykształcenie średnie lub wyższe (wykres 31), w porównaniu do tych, którzy nie osiągnęli takiego wykształcenia.

Wykres 31. Wykształcenie respondentów badania w zależności od wykształcenia ojca

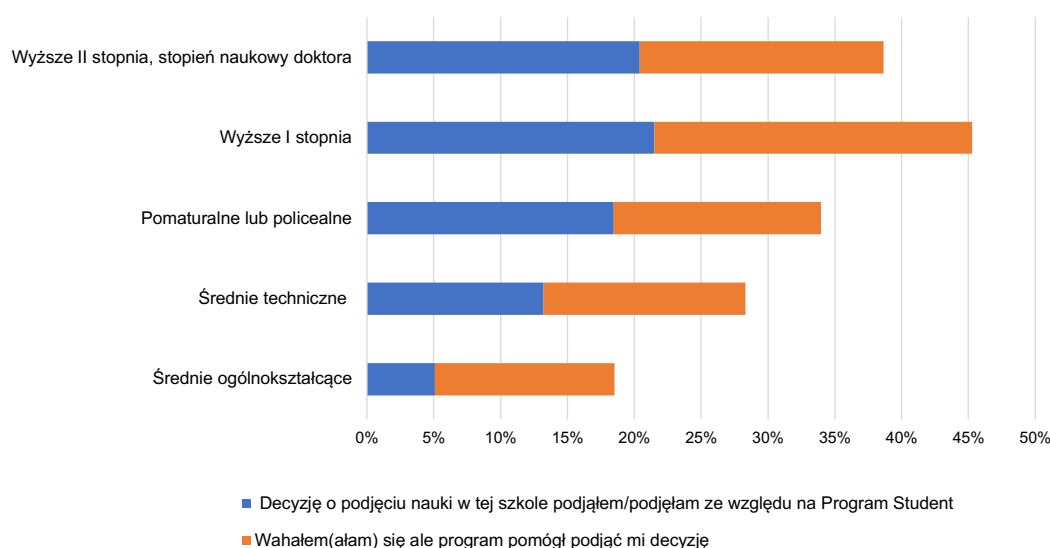

Uwaga: osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym zostały pominięte ze względu na małą liczebność, rozkład podany dla respondentów dla których został określony poziom wykształcenia ojca (n=1470).

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Powody wyboru kierunków studiów przez osoby niepełnosprawne wymienione przez przedstawicieli uczelni to: większa perspektywa na znalezienie pracy, zainteresowania, chęć wykorzystania osobistych doświadczeń w pracy z osobami niepełnosprawnymi. Tylko jeden z przedstawicieli uczelni zauważył, że zainteresowanie pewnymi kierunkami może być spowodowane chęcią podjęcia po nim pracy dostosowanej do indywidualnych możliwości uwarunkowanych niepełnosprawnością. Respondenci badania zostali również zapytani o rolę programów Student I i II w podejmowaniu decyzji o kontynuacji nauki. Wsparcie uzyskane w ramach programu ma większe znaczenie dla podejmowania decyzji o kształceniu na poziomie wyższym, szczególnie na poziomie studiów I stopnia. Niemal 45% respondentów wskazało, że podjęli oni decyzję ze względu na dostępne wsparcie, lub też dostęp do takiego wsparcia pomógł w podjęciu decyzji o kształceniu. Mniejsze znaczenie programu obserwujemy w przypadku osób kończących szkoły średnie, pomaturalne i policealne, a także w przypadku studiów II stopnia i doktorskich. Wynik ten może wskazywać, że dostęp do programów ma szczególnie znaczenie przy podejmowaniu decyzji o rozpoczęciu nauki na poziomie wyższym (wykres 32).

Wykres 32. Rola programów Student I i II w podjęciu decyzji o kontynuacji kształcenia

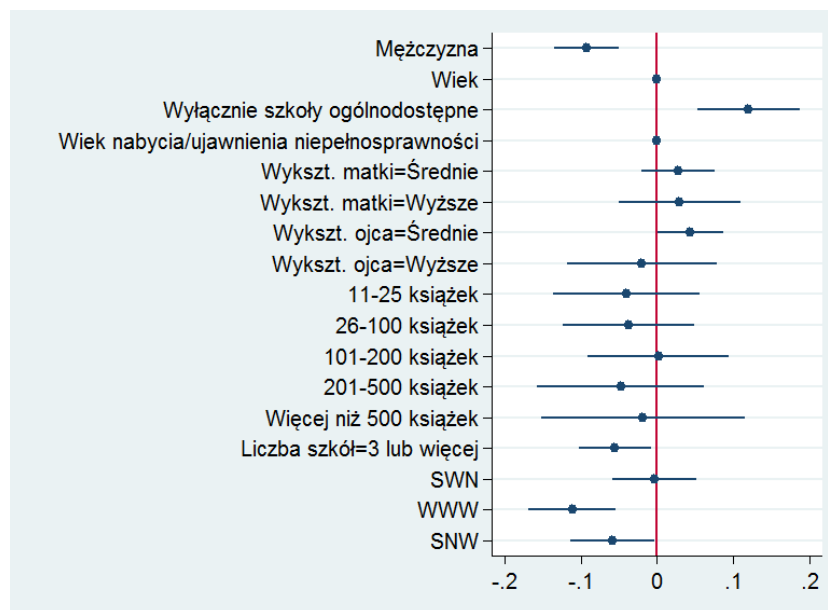

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

5.1. Czynniki wpływające na szanse uzyskania wykształcenia wyższego

W celu identyfikacji czynników istotnych dla osiągnięcia wykształcenia wyższego został oszacowany model regresji logistycznej wśród respondentów badania. Zmienne objaśniające w modelu to: płeć, wiek, wiek uzyskania niepełnosprawności, rodzaj szkoły do której uczęszczał respondent (ogólnodostępna lub integracyjna/specjalna), wykształcenie rodziców, liczba książek w gospodarstwie domowym⁶, liczba szkół do których uczęszczał respondent oraz grupa niepełnosprawności funkcjonalnej wyodrębniona na podstawie analizy skupień (wykres 33)

Wykres 33. Wyniki regresji logistycznej dla prawdopodobieństwa uzyskania wykształcenia wyższego: przeciętne efekty krańcowe

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Uzyskane wyniki wskazują, że prawdopodobieństwo uzyskania wyższego wykształcenia jest niższe wśród mężczyzn niż wśród kobiet (podobnie jak to się dzieje w przypadku populacji ogółem). Rzadziej ten poziom wykształcenia uzyskali respondenci, którzy częściej zmieniali szkoły. Natomiast nauka w szkole ogólnodostępnej zwiększa szanse na uzyskanie takiego poziomu wykształcenia. Statystycznie istotna jest również przynależność do grupy niepełnosprawności funkcjonalnej wyodrębnionej w analizie skupień. Osoby z grupy WWW oraz SNW mają niższe szanse uzyskania wykształcenia wyższego w porównaniu do grupy SSS.

Wyniki modelu wskazują, że w badanej populacji zmienne dotyczące wykształcenia rodziców oraz liczby książek w gospodarstwie domowym nie są istotne statystycznie. Jednak należy wziąć pod uwagę, że osoby badane pochodzą z gospodarstw domowych, które mogą mieć wyższy kapitał kulturowy i status społeczno-ekonomiczny.

5.2. Doświadczenie studiowania – na podstawie danych zebranych w badaniu ilościowym i jakościowym

W Polsce funkcjonuje wieloszczeblowy i wielosektorowy system instytucji publicznych świadczących wsparcie dla osób niepełnosprawnych, który obejmuje właściwie wszystkie sfery życia osób z niepełnosprawnościami. W udzielanie wsparcia tej kategorii osób zaangażowanych jest wiele instytucji odpowiedzialnych za różne obszary. Należą do nich: instytucje opieki zdrowotnej i rehabilitacji medycznej; instytucje zabezpieczenia społecznego w zakresie orzecznictwa; instytucje opieki i pomocy społecznej;

⁶ Jest to zmienna uwzględniana w badaniach jako wskaźnik kapitału kulturowego gospodarstwa domowego. Większą ilością książek dysponują gospodarstwa domowe o wyższych dochodach oraz że rośnie ona wraz ze wzrostem wykształcenia rodziców.

instytucje aktywizacji zawodowej; instytucje rynku pracy; instytucje odpowiedzialne za likwidację barier w przestrzeni publicznej; instytucje oświatowe (Gąciarz, Kubicki, Rudnicki 2014).

W badaniu ilościowym ankietowanych zapytano o wsparcie uzyskane z programów Student lub Student II w trakcie nauki w szkołach policealnych lub na studiach wyższych oraz z innych źródeł na różnych etapach edukacyjnych. W tym rozdziale opisujemy odpowiedzi osób z wyższym wykształceniem i doświadczeniem studiowania.

W grupie osób z wyższym wykształceniem 110 osób nie skorzystało z dofinansowania z programu PFRON w trakcie studiów (beneficjenci programu w trakcie nauki w szkołach policealnych). W odpowiedziach osób otrzymujących dofinansowanie w czasie nauki w szkołach wyższych dominowały opłata za czesne oraz środki na zakup podręczników.

Tabela 18. Ranking rodzajów wsparcia z programów Student lub Student II w grupie respondentów z wyższym wykształceniem

Rodzaje wsparcia	
Opłata za czesne – dofinansowane w trakcie studiów	763
Dofinansowanie na zakup podręczników – w trakcie studiów	724
Sfinansowanie dojazdów na zajęcia – w trakcie studiów	635
Dofinansowanie na zakup innych pomocy naukowych – w trakcie studiów	528
Finansowe wsparcie zakwaterowania – w trakcie studiów	305
Finansowanie dostępu do Internetu – w trakcie studiów	234
Inne wydatki – dofinansowane w trakcie studiów	91

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

„Uczelnie, a także trzeci sektor wspierają studentów niepełnosprawnych nie tylko finansowo, przekazując stypendia czy środki finansowe na konkretne cele, ale również usługowo. Przede wszystkim chodzi tu o wsparcie w postaci: pomocy asystenta czy tłumacza języka migowego, organizacji dojazdów na uczelnię i przemieszczania się na terenie uczelni, zajęć sportowych usprawniających, specjalnie dostosowanych dla niepełnosprawnych lektoratów języka obcego, specjalnie przystosowanego sprzętu komputerowego czy wyjazdów na obozy szkoleniowo-integracyjne. Ważna jest też — oferowana coraz częściej — możliwość skorzystania ze wsparcia psychologa. Prawne i ekonomiczne wsparcie osób niepełnosprawnych z pewnością jest zachętą do podejmowania studiów wyższych. Dzięki rozwojowi różnych form wsparcia i przewyżczeniu barier nauka staje się dla niepełnosprawnych coraz bardziej dostępna, co nie oznacza, że barier już nie ma.” (Moroń 2014, str. 238-239)

Poza pomocą otrzymywaną w ramach programu Student badani korzystali również z innych różnorodnych form wsparcia (Wykres 34). W analizie czynnikowej wyłoniono ich typy. Najczęściej korzystano z pomocy w formie finansowej: zapomogi, zasiłki, stypendia, dofinansowania dojazdów. Trzecim najwyższym wynikiem był dostęp do Biura/Pełnomocnika ds. ON lub podobnych jednostek.

Wykres 34. Korzystanie z form wsparcia poza programem Student przez respondentów z wyższym wykształceniem

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

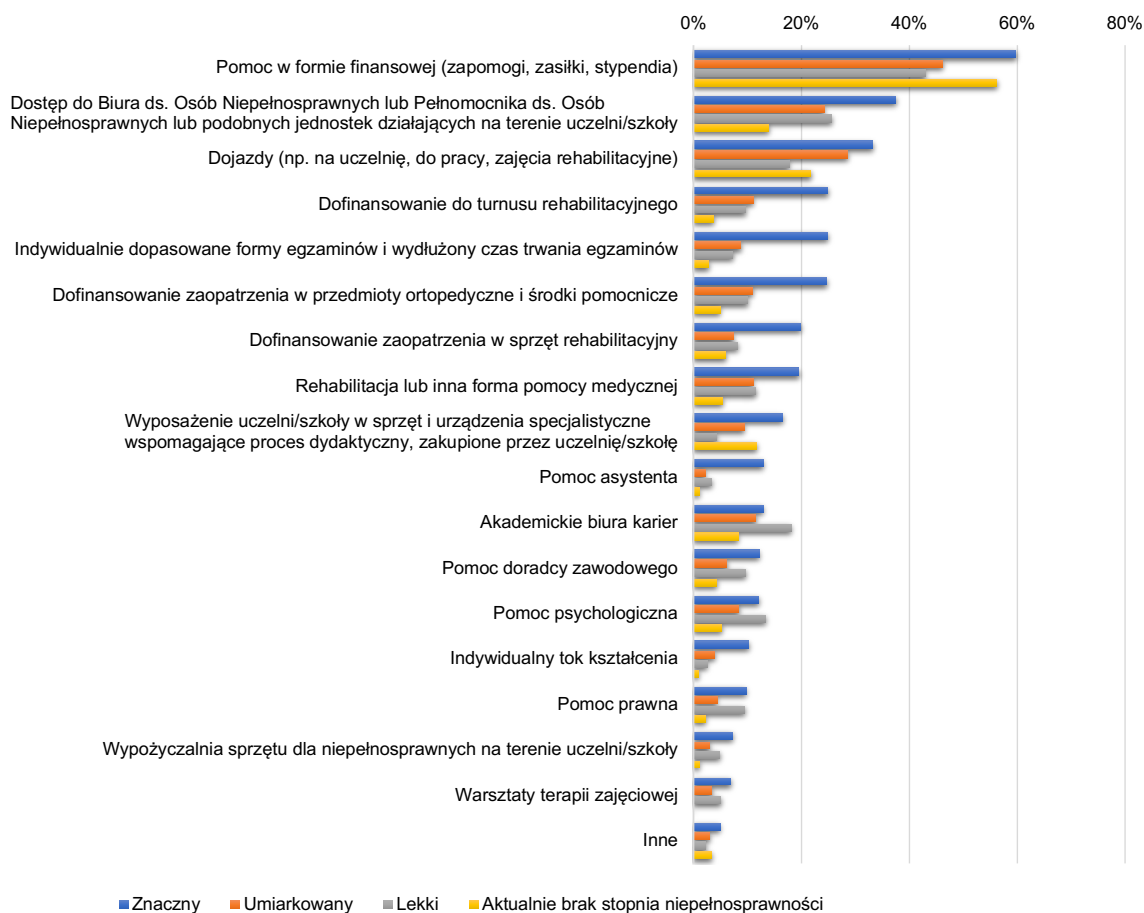
Tabela 19. Ranking rodzajów wsparcia w podziale na typy (wyłonię w analizie czynnikowej) – respondenci z wyższym wykształceniem

Typ wsparcia: wsparcie finansowe	
Pomoc finansowa (zapomogi, zasiłki, stypendia)	661
Dojazdy	375
Dostęp do Biura/Pełnomocnika ds. ON/podobnych jednostek	355
Typ wsparcia: wsparcie doradcze	
Akademickie biura karier	172
Pomoc psychologiczna	119
Pomoc doradcy zawodowego	101
Pomoc prawna	73
Pomoc asystenta	55

Typ wsparcia: wsparcie rehabilitacyjne	
Dofinansowanie do turnusu rehabilitacyjnego	171
Rehabilitacja lub inna forma pomocy medycznej	163
Dofinansowanie zaopatrzenia (przedmioty ortopedyczne)	166
Dofinansowanie zaopatrzenia w sprzęt rehabilitacyjny	125
Typ wsparcia: wsparcie edukacyjne	
Wyposażenie uczelni w sprzęt i urządzenia wspomagające	138
Indywidualne formy egzaminów i wydłużony czas trwania	134
Indywidualny tok kształcenia	59
Wypożyczalnia sprzętu dla niepełnosprawnych na uczelni	51

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

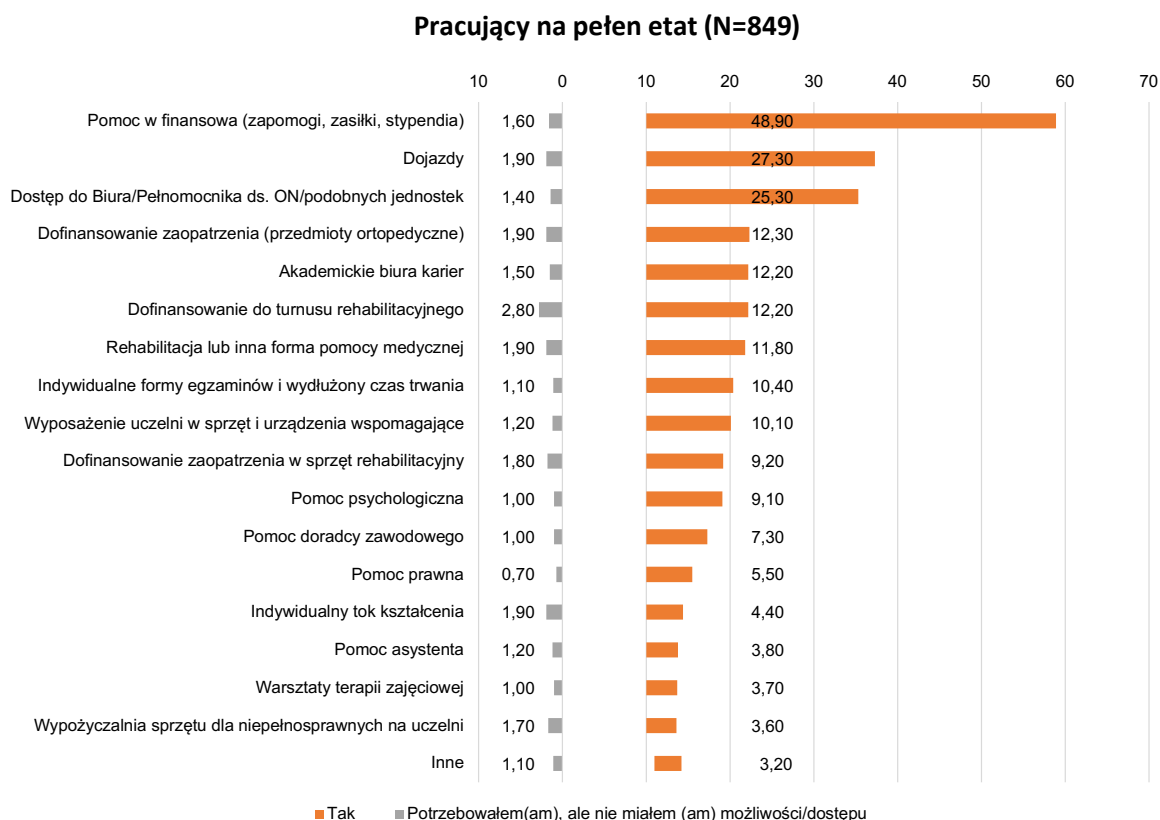
Wykres 35. Korzystanie respondentów ze wsparcia poza programem Student I i II a stopień niepełnosprawności

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

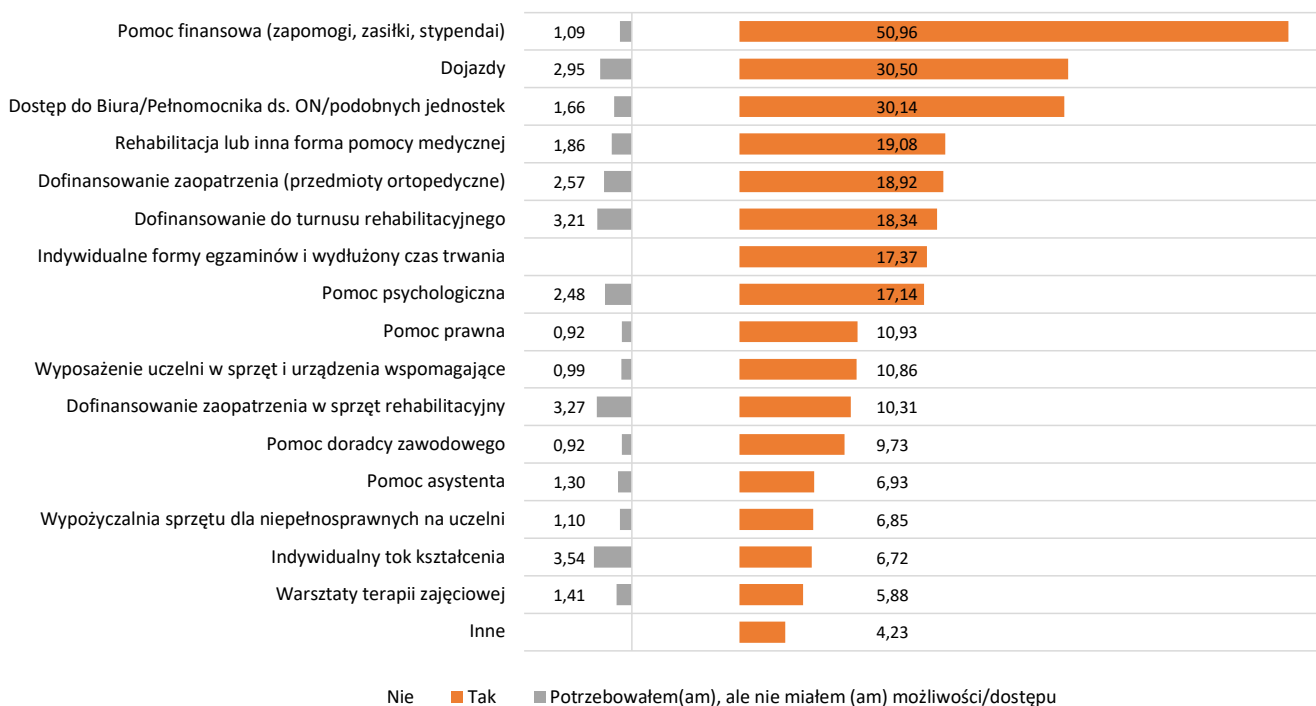
Te rodzaje wsparcia zostały też wskazane przez największy odsetek osób pracujących na pełen etat, na część etatu oraz niepracujących.

Wykres 36. Typ udzielonego wsparcia w zależności od aktywności zawodowej respondentów

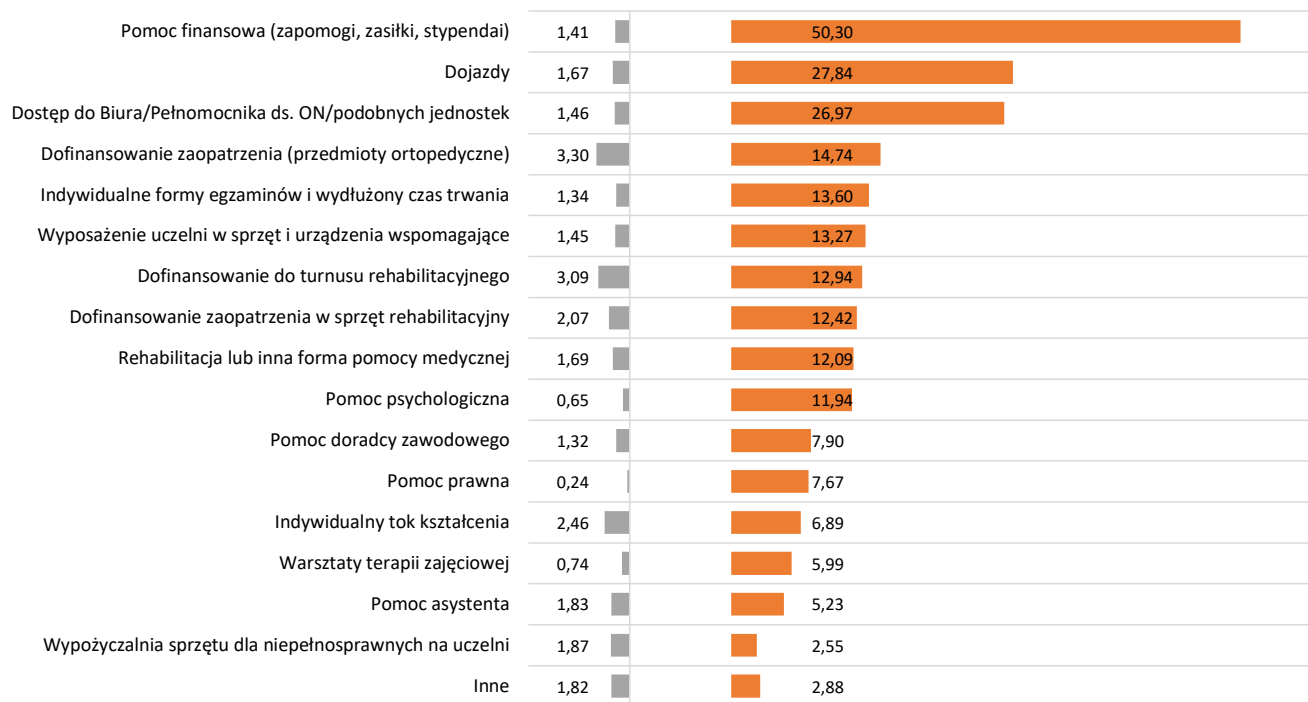
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Pracujący na niepełen etat (N=153)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Niepracujący (N=348)

Nie ■ Tak ■ Potrzebowałem(am), ale nie miałem (am) możliwości/dostępu

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Ponad 90% badanych z wyższym wykształceniem zadeklarowało, że nie korzystało z porady doradcy edukacyjno-zawodowego. Tylko 7% odpowiedziało twierdząco. 1% ankietowanych potrzebował tego rodzaju wsparcia, ale nie miał możliwości skorzystania z niego. To bardzo ważny wynik w kontekście roli jaką odgrywa zapewnienie OzN profesjonalnego doradztwa edukacyjno-zawodowego, zwłaszcza że – jak wynika z obserwacji przedstawicieli biur ds. osób z niepełnosprawnościami działających na uczelniach – studenci z niepełnosprawnościami wykazują zainteresowanie tymi samymi kierunkami co studenci pełnosprawni. Trafne zdiagnozowanie potrzeb ale i możliwości może zdecydować o sukcesie lub porażce edukacyjnej, zawodowej i osobistej. Potwierdzają to wypowiedzi uczestników badania jakościowego.

„Ja też ze swoich obserwacji już wieloletnich, powiedzmy, zauważyłam, że kandydaci na studia, niestety, z niepełnosprawnościami nie są wyposażeni w odpowiedniego doradcę zawodowego. I to widzimy zarówno w szkołach masowych i w ośrodkach takich szkolno-wychowawczych, że są trochę oni i ich rodzice zdanie na łaskę i niełaskę samych siebie. Więc czasami to są kierunki wybierane na oślep. Mieliśmy sytuację, kiedy, smutna trochę sytuacja, bo dziewczyna z bardzo głębokim spektrum autyzmu przyszła na pedagogika opiekuńczo-wychowawczą. Jeszcze zanim podjęła te studia informowaliśmy, że to może nie być do końca trafna decyzja ze względu na to, że ona też w pracy nie będzie mogła się odnaleźć, ale nie bawimy się w bogów, zawsze decyzja należy do studenta i ewentualnie do jego czy jej rodziców. Państwo się zdecydowali. No niestety, dziewczyna nie zdała ostatniej sesji egzaminacyjnej na pierwszym roku, w związku z tym no opuściła studia. Mimo tego, że z naszej strony miała wsparcie, genialnie zaopiekowała się nią grupa, bo okazało się, że inni studenci bardzo szybko wyczuli, że ona sama ma jakiś problem poznawczy i naprawdę sami objęli ją takim trochę kokonem opiekuńczym, ale mimo wszystko ona też jakby nie dała rady merytorycznie. Po prostu nie była w stanie tak przyswoić tego materiału, mimo rozbitej sesji, mimo konsultacji z naszym psychologiem. Niestety opuściła studia i później dowiedziałam się, że przytłaczająca to depresja. (...) Jako uczelnia nie czujemy się winni tej sytuacji, bo zrobiliśmy wszystko, ale widzimy, że gdyby był odpowiedni doradca, dostęp do doradcy czy to w szkole, do której ona chodziła, czy to... (...) Że jakby nawet mówiliśmy, że OK, to może inny kierunek proponujemy, może się przeniesie właśnie na jakiś, ale no też rodzice nie byli gotowi na to, żeby ją zbadać pod kątem predyspozycji zawodowych. Sami też niekoniecznie... Nie mieli wiedzy po prostu, jaki potencjał ma ich córka i jakby widzę, że takie sytuacje się zdarzają, w związku z tym naprawdę doradca zawodowy, ale taki przeszkolony i pod kątem rynku pracy, i pod kątem specyfiki określonych niepełnosprawności to jest absolutny mówiąc po angielsku must.” [BON uczelnia]

Źródło: badanie jakościowe uczestników programów Student I i II

Innym problemem jest brak doradztwa na wcześniejszych etapach kształcenia, co skutkuje nieprzygotowaniem do wyzwań kolejnych etapów edukacyjnych i może powodować podejmowanie przypadkowej aktywności edukacyjnej/przypadkowych studiów.

„(...) i widziałem, jak z tą dziewczyną jest, że ona ma takie wyniki matury, to znaczy ma po pierwsze źle wybrane przedmioty na maturę. To znaczy mało jest rozszerzonych, więc już jakby to powoduje, że na Uniwersytet Warszawski będzie jej ciężko się dostać. Ona miała tam ambitne plany, jak przyszła do mnie, to mówiła o tym, że ona chciałaby japonistykę albo lingwistykę angielską, niemiecką. Jak zweryfikowaliśmy już przedmioty, jakie wybrała na maturze, to się okazało, że będzie ciężko. Jak zobaczyliśmy wyniki matur, to od razu było wiadomo, że nic z tego nie będzie. Na podstawie prognoz opartych o zeszłoroczne wyniki, jak ona miała dla przykładu tam 36% a najniższa przyjęta osoba miała 56% z danego przedmiotu, to nie sposób, żeby takie rozbieżności się zweryfikowały w tym roku na korzyść takich studentów słabych. I ona ostatecznie wylądowała, ale powiedziała, że ona nie odpuści, że ona nie chce siedzieć w domu, bo bez sensu, cokolwiek. I poszła na filologię klasyczną. (...) Żeby na coś pójść, tak. (...) Idę na studia, bo taka jest moda. I naprawdę mało jest osób, które mają jakąś koncepcję własnego rozwoju.” [BON uczelnia]

Źródło: badanie jakościowe uczestników programów Student I i II

Przedstawiciele instytucji publicznych, którzy wzięli udział w badaniu jakościowym zgodnie podkreślali wagę doradztwa – ich zdaniem powinno mieć ono miejsce już na etapie szkoły podstawowej, lub wzorem zachodnich systemów edukacyjnych od przedszkola – i jednocześnie negatywnie ocenili realizację zadań w tym obszarze w polskich placówkach oświatowych.

Rozwiązaniem problemu braku doradztwa i profilowania zawodowego może być przykład tzw. doradcy przejścia podany przez jednego z przedstawicieli uczelni, który wzięł udział w badaniu jakościowym.

„(...) Podoba mi się model stanu Minnesota, gdzie jest jeden doradca prowadzący człowieka niepełnosprawnego na poziomie agencji rządowej od przedszkola do końca szkoły średniej. Potem następuje przejście do takiego doradcy, który kształtuje już profil zawodowy. Oni się tam powiedzmy na poziomie tej szkoły średniej jakoś zająbiają i wybór studiów oraz potem kariery zawodowej, już jest prowadzony przez innego doradcę, ale ten pierwszy doradca cały czas ma w głowie, że będzie drugi etap i motywuje tego człowieka, pracuje z nim nad tym, żeby jemu się chciało, żeby on wiedział, co jest jego pasją, co on chce robić i tak dalej i tak dalej. Jak do tego jeszcze byśmy dołożyli system, taki socjal klasyczny pod tytułem „pójdziesz na studia, będzie ci się opłacało, bo przez 5 lat studiów będziesz miał już możliwość zamieszkania w swoim mieszkaniu, jak będziesz się dobrze uczył tak, żeby potem dostać pracę, to ci nawet umorzą tam powiedzmy jakąś część czy całość tego kredytu na mieszkanie. Oprócz tego będziesz mógł jeszcze dostawać środki na pokrycie kosztów związanych z twoim studiowaniem”. Taki Student, ale o którego się aplikuje raz i nie trzeba, co semestr.” [BON uczelnia]

Źródło: badanie jakościowe uczestników programów Student I i II

Wsparcie udzielane przez uczelnie

Istnieje różnorodność rozwiązań organizacyjnych na uczelniach zajmujących się sprawami studentów niepełnosprawnych. Jest to efekt wypracowywania przez uczelnie własnych rozwiązań dopasowanych do możliwości kadrowych, struktury uczelni, liczby i potrzeb studentów z niepełnosprawnością, zmieniających się zadań wynikających z aktów prawnych oraz ze zgromadzonych doświadczeń.

Zdaniem przedstawicieli uczelni obserwuje się też zmiany postaw pracowników uczelni w stosunku do osób z niepełnosprawnością w ostatnich kilkunastu latach. Co nie oznacza całkowitego wyeliminowania sytuacji trudnych, które niekiedy przybierają postać działań dyskryminujących. Potwierdzają to także wypowiedzi absolwentów, którzy wzięli udział w badaniu jakościowym. Jednak w opinii przedstawicieli uczelni mają one charakter jednostkowy. Zmiana postrzegania osób z niepełnosprawnością, od kogoś innego, uciążliwego do kogoś „normalnego”. Jeden z respondentów zauważa:

„Zmiana się dokonuje przez upowszechnianie. To znaczy ludzie jak mają kontakt, to się robią coraz bardziej otwarci i ja pamiętam – mnie chcieli ze szpitala z psem wyrzucić. 20 lat temu to było na porządku dziennym, że mnie wyrzucali i nikt nie reagował. Trzy lata temu mnie chcieli wyrzucić ze szpitala z psem, to społeczeństwo stanęło w mojej obronie.” [BON uczelnia]

Źródło: badanie jakościowe uczestników programów Student I i II

Jedną z ważnych form wsparcia na uczelniach są akademickie biura karier. Z badania ilościowego wynika jednak, że prawie 90% osób z wyższym wykształceniem pracujących na pełen etat nie korzystało z ich oferty w trakcie studiów. Podobnie odpowiedzieli badani zatrudnieni na część etatu oraz osoby niepracujące.

Wyniki badania jakościowego pokazują, że biura karier prowadzą dwie formy wsparcia studentów i absolwentów z niepełnosprawnością – jedna to programy skierowane do wszystkich, z których mogą również korzystać osoby z niepełnosprawnością, druga forma to programy skierowane wyłącznie do osób z niepełnosprawnością. Są one jednak rzadsze. Aktywność osób z niepełnosprawnością w korzystaniu ze wsparcia oferowanego przez biura karier jest ograniczona. Dobrze podsumowuje to wypowiedź jednego z respondentów:

„Znacząca jest dla mnie – przychodzenie do biura karier wśród osób niepełnosprawnych jest niepopularne. Samo w sobie. (...) To jest kwestia braku aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych. Cały czas. Mimo ogromnej ilości środków aktywizujących. (...) Strach przed rynkiem pracy, brak takiej świadomości, wiedzy o rynku pracy – no bo standardowe stud... Znacząca jest dla mnie w trakcie studiów jest dużo silniejsza niż to, co później się ma, jako pracownik. Więc ta obawa, co będzie...”. [BK uczelnia]

Źródło: badanie jakościowe uczestników programów Student I i II

Innym problemem, na który zwracają uwagę respondenci z uczelni jest brak ciągłości programów skierowanych do osób z niepełnosprawnością.

„One są uzależnione od środków PFRON-u. A projekty są na rok, na dwa, jest brak ciągłości, że przez 2-3 lata dostają, w kolejnym one się nie utrzymują bez stałego dofinansowania. Te, które robią bardzo fajną robotę, jak na przykład, taki przykład Synapsis, prawda, oni mają ilomaś projektami, tam jest trudno, bo autystyczni i aspergerowi to jest ich grupa docelowa, o oni mają ten ośrodek taki jakby swój ośrodek, w którym zatrudniają – no to to się fajnie trzyma, ale wystarczy, jakiejś dotacji nie dostaną, to będą musieli to przerwać. A to są lata pracy, żeby wypracować sobie jakiś model.” [BK uczelnia]

Źródło: badanie jakościowe uczestników programów Student I i II

Jako jeden ze sposobów wsparcia osoby z niepełnosprawnością na uczelni, ale też na rynku pracy podawano przykład tutoringów.

„Sądzę, że dobrze byłoby, żeby takie osoby miały kogoś w rodzaju tutora wśród wykładowców, żeby to były tak, z jednej strony są ładnie wspierani przez uczelnie – przykład tutaj miałam niedawno na konsultacji takiego studenta matematyki, który przez właściwie trudności ze zdrowiem robił te studia bardzo długo i jest świadomy swoich ograniczeń, ale z drugiej strony ma też dość duże ambicje, bo no jego sprawność intelektualna jest wysoka. Ograniczenia ze strony ciała też jednakże są duże. No i pojawił się – właściwie nie wiem, od której strony zacząć, może od tego, co się pojawiło w trakcie studiów, tak? Wydział wspierając go proponował na przykład wybór tematów prac dyplomowych albo odbywanie praktyk na wydziale, żeby w jakiś sposób jego wesprzeć w tych trudnościach zdrowotnych.” [BK uczelnia]

Źródło: badanie jakościowe uczestników programów Student I i II

6. Uczestnicy programów Student I i II na rynku pracy na tle aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnościami

W zbadanej grupie beneficjentów programów Student I i II objętych badaniem ponad 71% osób pracuje, w tym 60% pracuje na pełen etat, a 11,1% w niepełnym wymiarze czasu pracy. Odsetek pracujących mężczyzn (75,1%) jest wyższy niż kobiet (68,7%).

W grupie osób które nie pracowały w trakcie badania (28,9% spośród wszystkich badanych) ponad 90% zadeklarowało iż chciałoby pracować, ale tylko nieco ponad 20% obecnie poszukuje pracy (por tabela 20). Jednocześnie ponad 70% deklaroowało, że poszukiwało pracy w przeszłości. Deklaracje te wskazują na wysokie aspiracje zawodowe badanych osób.

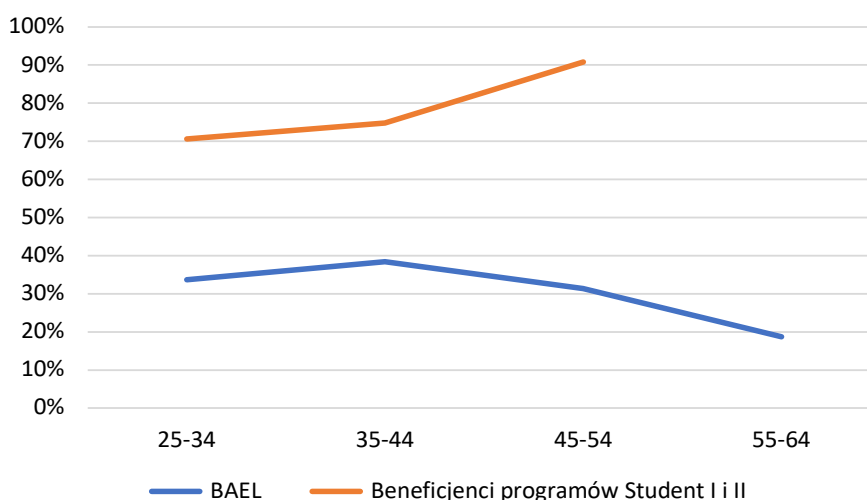
Tabela 20. Niepracujący respondenci według deklaracji dotyczących aktywności zawodowej

	Tak
Czy chce pracować zawodowo	90,6%
Czy kiedykolwiek pracował/a	55,2%
Czy poszukuje pracy	20,2%
Czy poszukiwał/a pracy	71,4%

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Poziom aktywności zawodowej badanych jest wyższy niż całej populacji OzN. Według wyników BAEL w III kwartale 2017 r. wskaźnik zatrudnienia wśród OzN w wieku produkcyjnym wynosił 16,7%, a wśród OzN z wykształceniem wyższym 33,8%, co nadal jest znacząco mniej niż wśród badanych osób, wśród których wskaźnik zatrudnienia przekracza 70%. Różnica w odsetku osób pracujących jest obserwowana praktycznie dla każdej grupy wieku (wykres 37).

Wykres 37. Wskaźnik zatrudnienia OzN według wieku: populacja ogółem oraz respondenci

Źródło: Aktywność ekonomiczna ludności Polski, III kwartał 2017, GUS, obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

6.1. Przejście uczestników programów Student I i Student II z edukacji na rynek pracy

Badania wśród rodziców dzieci z niepełnosprawnościami (Grzelak et al. 2014) wskazują, że najważniejszymi czynnikami, którymi kierują się rodzice wybierając ścieżkę edukacyjną dziecka jest to aby ich dzieci usamodzielniały się i wykonywały satysfakcjonującą pracę. W opiniach ekspertów, którzy brali udział w tym badaniu sukcesem edukacji, zarówno dla osób sprawnych jak i osób z niepełnosprawnością, jest funkcjonowanie jednostki w społeczeństwie w sposób swobodny i realizowanie jej potencjału, również na płaszczyźnie zawodowej.

„Szkoła ma każdego z nas przygotować do tego, żeby potem w pełni wykorzystać swój potencjał w dorosłym życiu.” [Ekspert]

„Jakby włączenia społecznego osoby z niepełnosprawnością i bardzo istotnym elementem jest aktywność zawodowa (...) Sami wiemy, że podejmowanie zatrudnienia i praca jest istotnym elementem naszego życia, budowania relacji społecznych, zaspokojenia sobie potrzeb bytowych. Nie posiadając pracy, nie posiadając środków do życia i nie żyjąc w społeczeństwie czy też... Jesteśmy w pewien sposób niekompletni. I oczywiście powinno to prowadzić do zatrudnienia osoby niepełnosprawnej... [Ekspert]

Źródło: badanie jakościowe uczestników programów Student I i II

Również sami zbadani beneficjenci programów Student I i II podkreślali, jak ważna była perspektywa lepszego zatrudnienia czy znalezienia pracy w ogóle przy podejmowaniu decyzji o rozpoczęciu studiów wyższych.

„B: (...) proszę mi powiedzieć, dlaczego zdecydował się pan w ogóle na podjęcie studiów wyższych? (...)”

O: Zdecydowałem z powodów lepszych perspektyw w znalezieniu pracy.”

[Beneficjent programu Student I/Student II]

„B: Ok. A proszę mi powiedzieć, czemu Pan się zdecydował na podjęcie studiów wyższych. (...)”

O: Czemu? [śmiech] Wie Pani, no gdybym był zdrowy, no to raczej wydaje mi się, że był nie poszedł na studia.

B: Nie poszedłby Pan?

O: Mi się wydaje, że właśnie nie poszedłbym, poszedłbym do pracy, a że byłem chory, nie miałem pracy, no to poszedłem na studia.”

[Beneficjent programu Student I/Student II]

Źródło: badanie jakościowe uczestników programów Student I i II

Perspektywa rynku pracy została przyjęta w odniesieniu do ścieżek edukacyjnych uczestników badania – każda ścieżka kończy się jednym z trzech ogólnie przyjętych statusów na rynku pracy, tj. pracujący, bezrobotny i bierny zawodowo (nieaktywny).

Jak wynika z badania ścieżek edukacyjnych dzieci niepełnosprawnych (Grzelak et al. 2014) forma kształcenia osób z niepełnosprawnością ma wpływ na późniejsze wykształcenie oraz na aktywność zawodową.

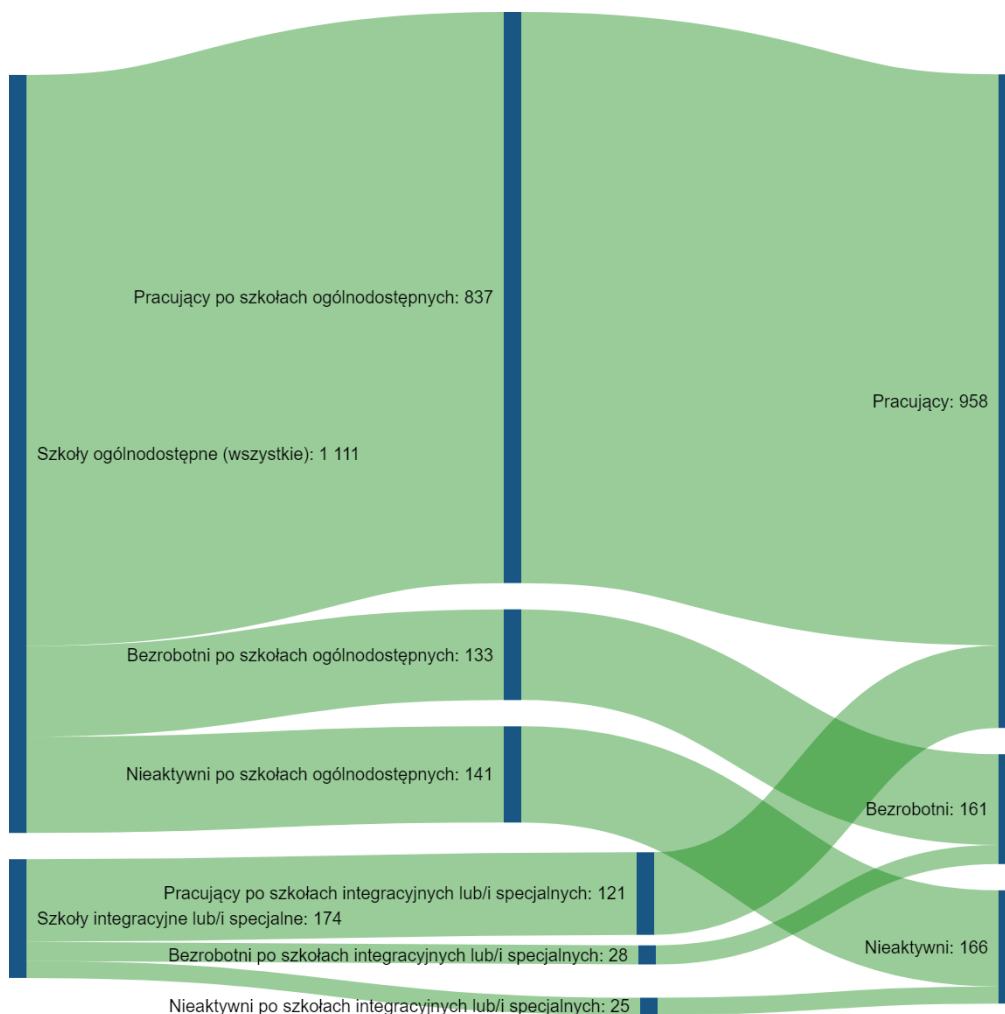
Jak wskazują wcześniejsze wyniki badania wśród studentów z niepełnosprawnościami (Gąciarz 2010) nie traktują oni niepełnosprawności jako problemu mającego istotny wpływ na ich życie. Również w tym badaniu pojawiały się głosy respondentów sugerujące, że ich niepełnosprawność nie stanowi dla nich ograniczenia w funkcjonowaniu:

„No bo pierwsza grupa dotyczy osób praktycznie niewidomych. No ja mam 5 procent na jedno oko i 10 na drugie. No ja się nie czuję niewidomym więc powiedzmy. No ale urzędowo jestem niewidomy, ale ogólnie jestem słabo widzący. A w ogóle jestem normalny.” [Beneficjent programu Student I/Student II]

Źródło: badanie jakościowe uczestników programów Student I i II

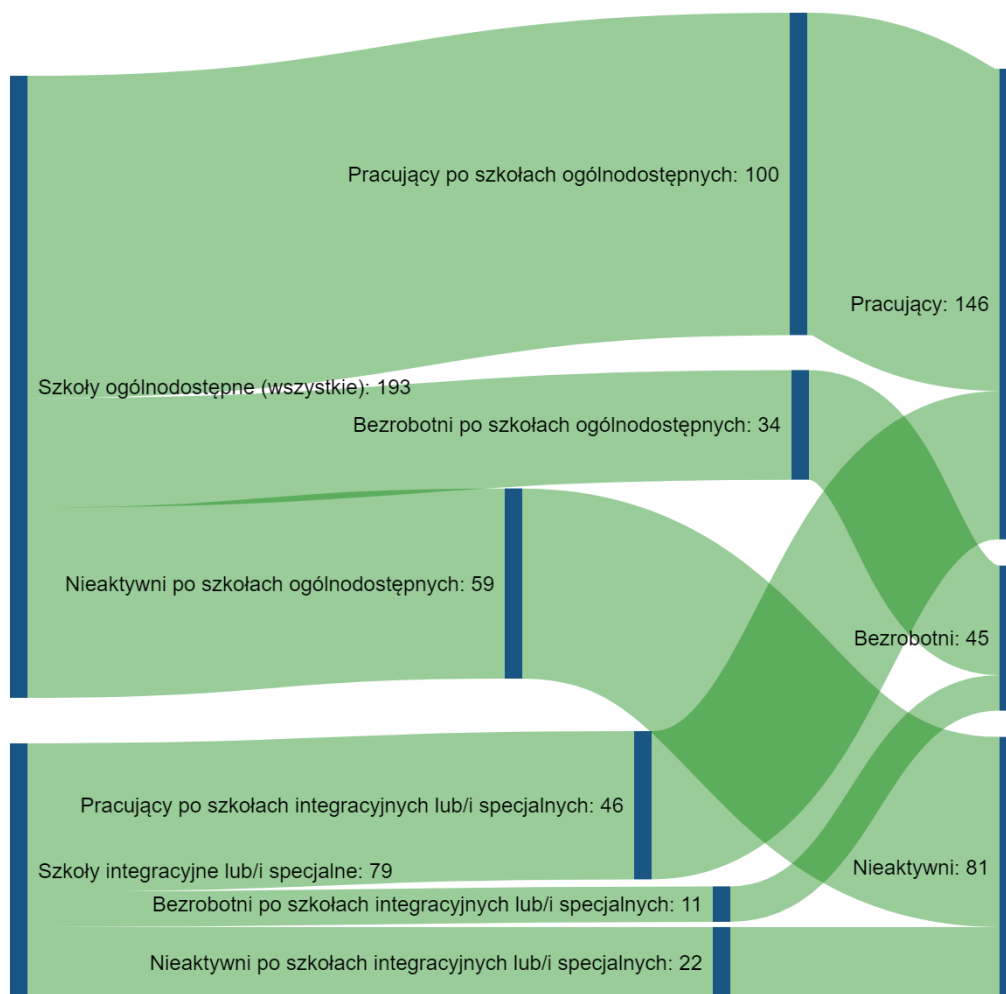
Respondenci z wykształceniem wyższym, którzy uczestniczyli w edukacji ogólnodostępnej mają bardzo wysoki poziom aktywności zawodowej. W trakcie prowadzenia badania najczęściej były to osoby pracujące (ponad 75%). Odsetki bezrobotnych i biernych zawodowo w tej grupie osób wynoszą odpowiednio 11,5% i 13%. Większość osób (prawie 71%), które uczyło się w szkołach integracyjnych lub specjalnych pracuje. Osoby bezrobotne stanowią 15% tej grupy a nieaktywne – 14%.

Wykres 38. Ścieżki edukacyjne a aktywność zawodowa respondentów z wykształceniem wyższym

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

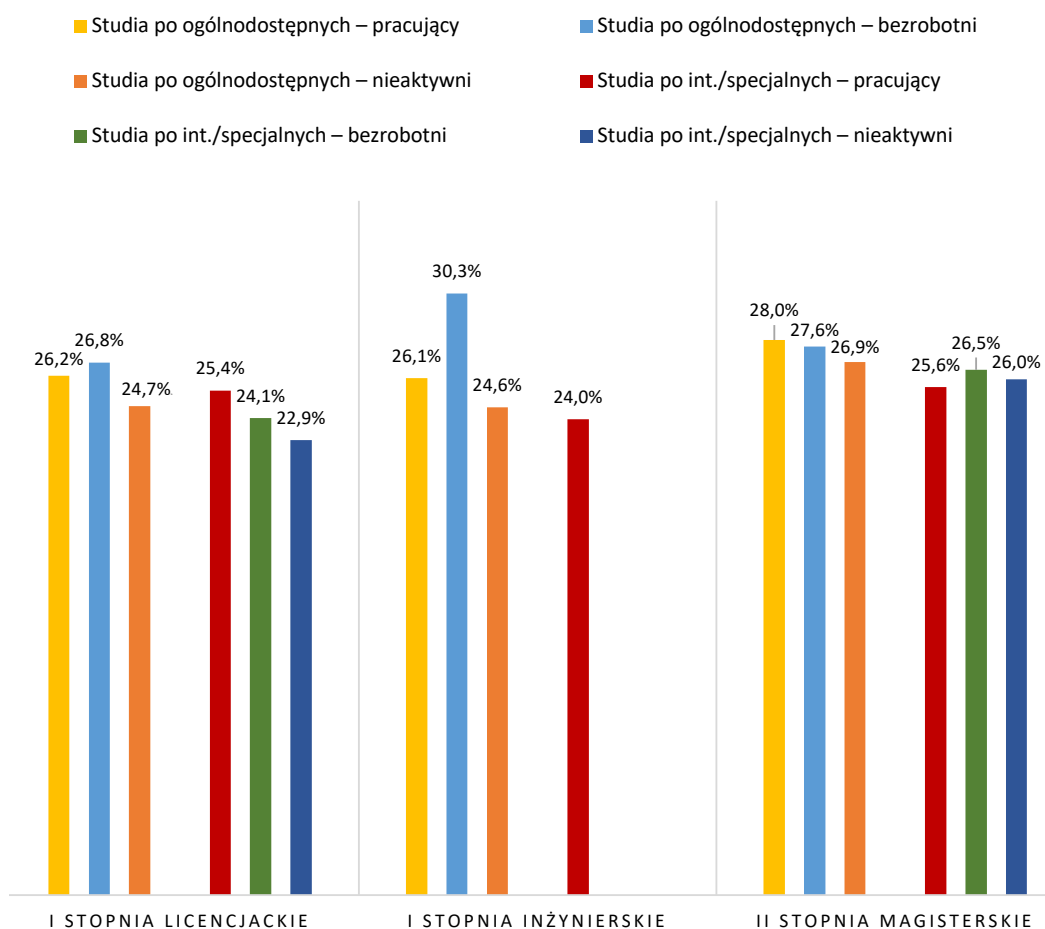
Wykres 39. Ścieżki edukacyjne a aktywność zawodowa respondentów z wykształceniem poniżej wyższego

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Wśród osób aktywnych zawodowo, które uczestniczyły w edukacji ogólnodostępnej obserwujemy przeciętnie wyższy wiek osiągnięcia wykształcenia na poziomie wyższym, zarówno na poziomie licencyjnym, jak i magisterskim. Natomiast wśród osób, które miały doświadczenie edukacji integracyjnej nie obserwujemy istotnych różnic w wieku uzyskania stopnia magistra.

Wykres 40. Respondenci według wieku osiągnięcia wykształcenia na poziomie wyższym i statusu na rynku pracy

Uwaga: wiek ukończenia studiów inżynierskich dla osób bezrobotnych i biernych zawodowo nie jest podany ze względu na zbyt małą liczebność populacji

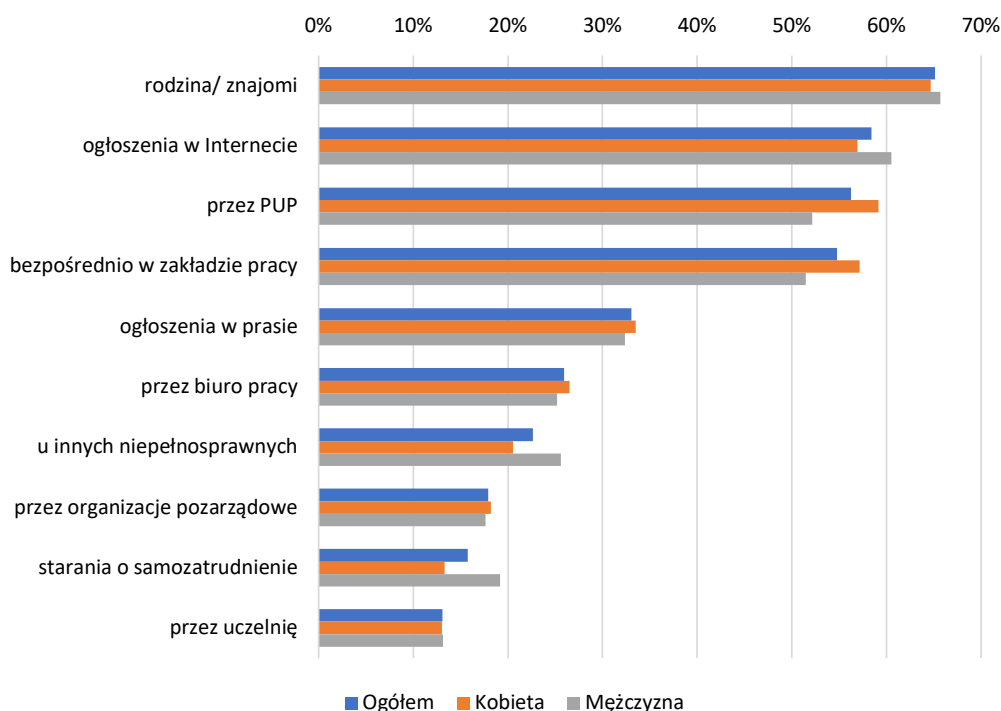
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Główne metody poszukiwania pracy przez badanych są zbliżone do obserwowanych dla populacji osób sprawnych. Uczestnicy programów najczęściej poszukiwali pracy przez rodzinę lub znajomych, w Internecie, przez wsparcie urzędów pracy lub też bezpośrednio w zakładzie pracy. Kobiety częściej niż mężczyźni wybierały ostatnie dwie z tych metod. Natomiast mężczyźni znacząco częściej podejmują działania na rzecz samozatrudnienia, szukają też pracy korzystając ze wsparcia innych osób niepełnosprawnych (wykres 41a).

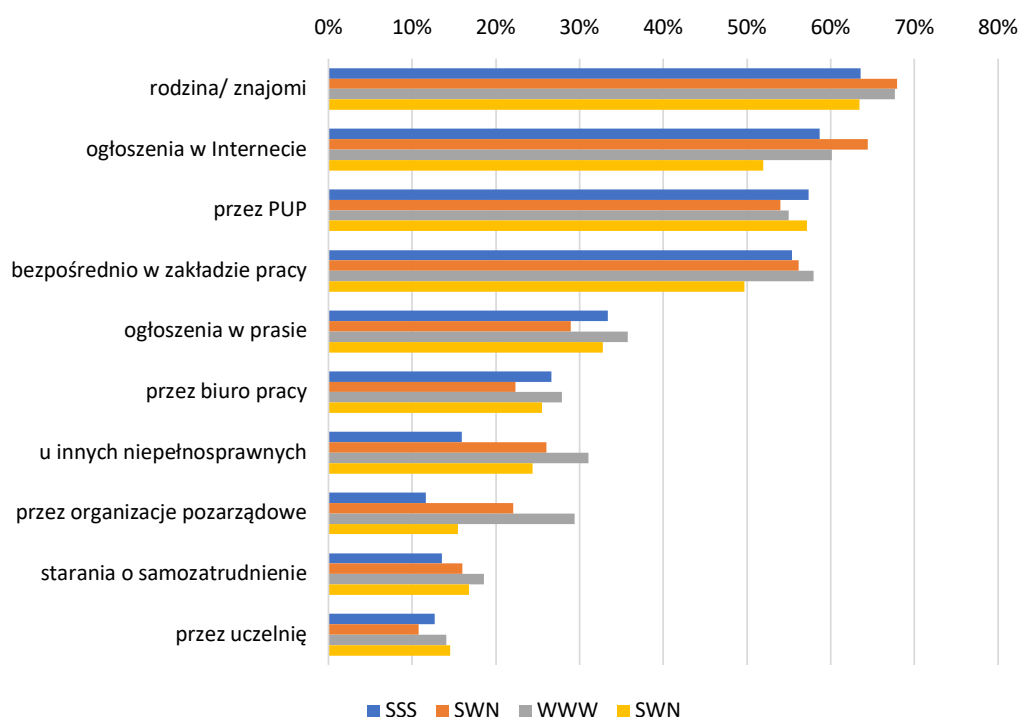
Metody poszukiwania pracy nie różnią się znacząco w zależności od grupy wydzielonej w przeprowadzonej analizie skupień. Osoby z grupy SWN i WWW nieco częściej szukały pracy przez rodzinę i znajomych, a także za pośrednictwem Internetu. Ponadto osoby z grupy WWW także częściej szukały pracy w ramach działania w środowisku: przez znajomych z niepełnosprawnościami, ale też korzystając ze wsparcia organizacji pozarządowych.

Wykres 41. Respondenci według głównej metody poszukiwania pracy

a. według płci

b. według grupy niepełnosprawności

Źródło: Obliczenia własne na podstawie wyników danych z badania uczestników programów Student I i II

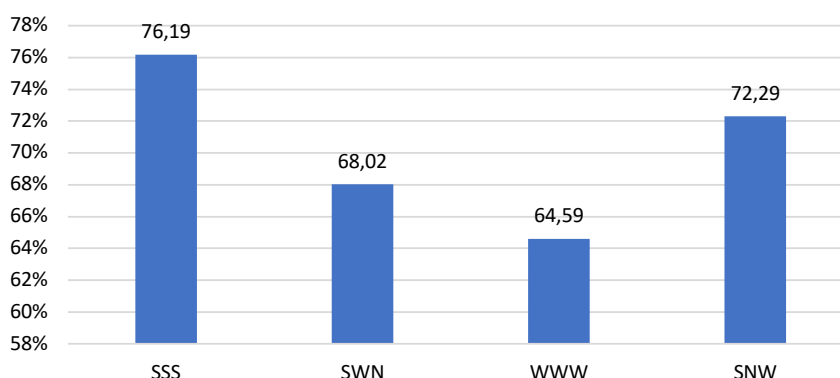
W ocenie respondentów najbardziej w poszukiwaniu pracy pomogły poszukiwania bezpośrednie w zakładzie pracy (61,5%), poszukiwanie pracy przez rodzinę/znajomych (48,3%), jak również odpowiadanie na ogłoszenia w Internecie (45,6%).

6.2. Aktywność zawodowa uczestników programów Student I i II na podstawie wyników badania

Wskaźniki zatrudnienia wśród badanych osób różnią się w zależności od ich cech. Jak już było wskazane wcześniej, odsetek pracujących różni się ze względu na wiek badanych osób oraz typ ich ścieżki edukacyjnej.

Zaangażowanie w pracę zależy również od rodzaju niepełnosprawności. Spośród czterech grup wyodrębnionych w analizie skupień najwyższym wskaźnikiem zatrudnienia cechują się osoby z grupy SSS, natomiast najniższym – osoby z grupy WWW (Wykres 42). Grupa ta ma także jeden z wyższych udziałów osób pracujących na umowy na czas określony (15,8%, w grupie SWN – 15,9%). Wynik ten może wskazywać, że sprawność w sferze komunikacji i sferze poznawczej ma znaczenie dla szans na znalezienie pracy.

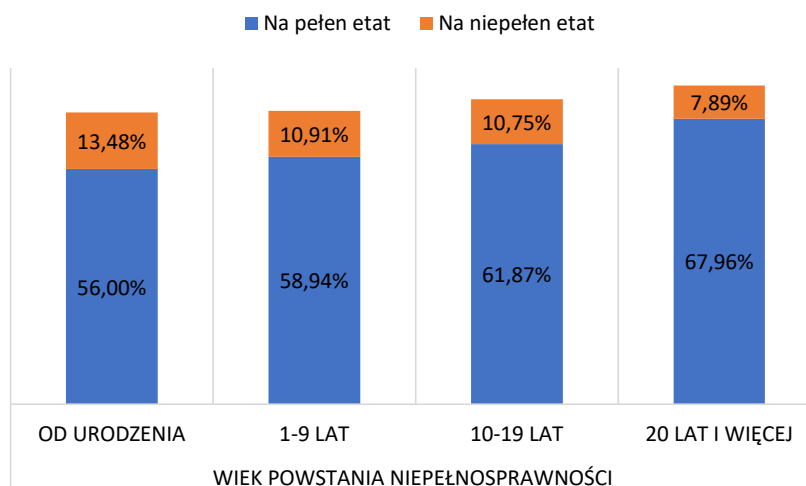
Wykres 42. Wskaźnik zatrudnienia respondentów według grup osób wyodrębnionych w analizie skupień

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Odsetek pracujących rośnie wraz z wiekiem, w którym powstała niepełnosprawność – jest najniższy wśród tych, u których niepełnosprawność wystąpiła od urodzenia (37,8% ogółu badanej populacji). W tej grupie również relatywnie najwięcej osób, które pracują w niepełnym wymiarze czasu pracy. Wśród osób, u których niepełnosprawność powstała po 20-tym roku życia (14,2% badanej populacji) wskaźnik zatrudnienia jest najwyższy, jak również najmniej osób pracuje w niepełnym wymiarze czasu pracy (Wykres 43).

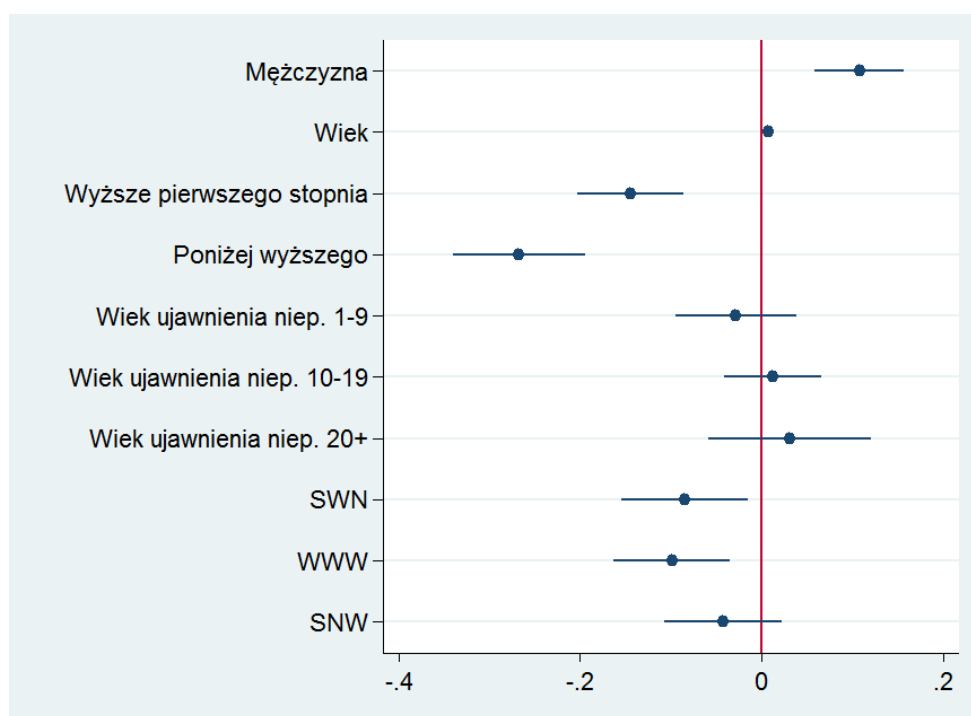
Wykres 43. Wskaźnik zatrudnienia respondentów według wymiaru czasu pracy i wieku nabycia niepełnosprawności

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

W celu identyfikacji cech powiązanych z prawdopodobieństwem pracy oszacowany został model regresji logistycznej. Zmienne objaśniające w modelu to: płeć, wiek, wiek nabycia niepełnosprawności (w grupach), poziom wykształcenia oraz grupa niepełnosprawności funkcjonalnej wyodrębniona na podstawie analizy skupień. Przeciętne efekty krańcowe dla zmiennych objaśniających przedstawione są na wykresie 44.

Wykres 44. Wyniki regresji logistycznej dla prawdopodobieństwa zatrudnienia: przeciętne efekty krańcowe

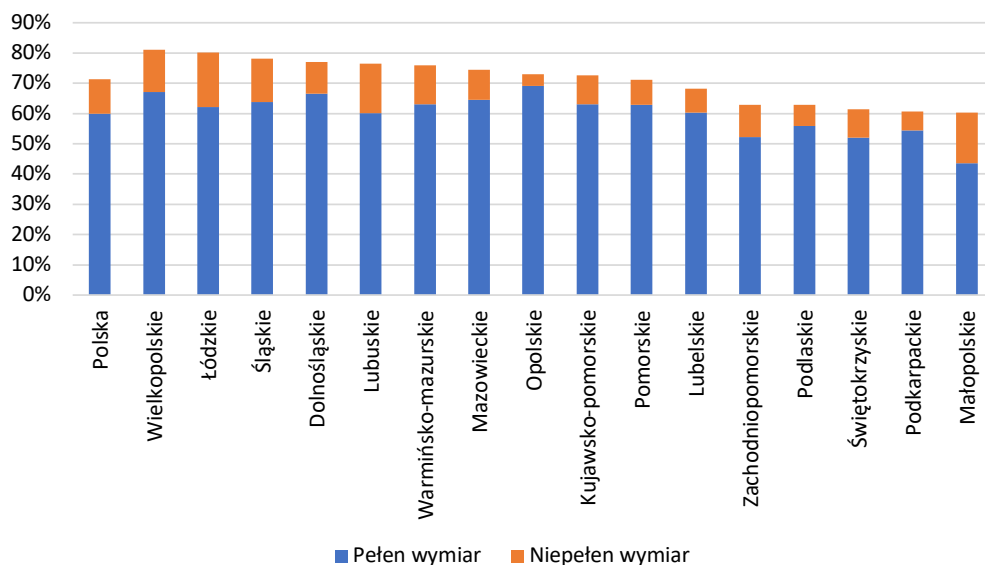

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Wyniki modelu wskazują, że mężczyźni cechują się wyższymi szansami zatrudnienia niż kobiety. Szanse na zatrudnienie rosną wraz z wiekiem. W porównaniu do osób z wykształceniem magisterskim, osoby z wykształceniem I stopnia lub nieposiadające wyższego wykształcenia mają niższe szanse na pracę. Również mniejsze szanse na zatrudnienie mają osoby z SWN i WWW, w porównaniu do SSS. Wiek nabycia niepełnosprawności nie jest istotny statystycznie.

Obserwujemy również regionalne zróżnicowanie zatrudnienia wśród uczestników badania. Najwyższy odsetek badanych beneficjentów programów Student I i II pracuje w województwie wielkopolskim (81,1%), najmniejszy w województwie małopolskim (60,3%). Dodatkowo, w województwach małopolskim, lubuskim i łódzkim ponad 20% pracujących osób z niepełnosprawnościami pracuje w niepełnym wymiarze czasu pracy, natomiast w województwie opolskim jest to mniej niż 5%. Dane te pokazują, że zjawisko zatrudnienia OzN ma również istotny wymiar regionalny.

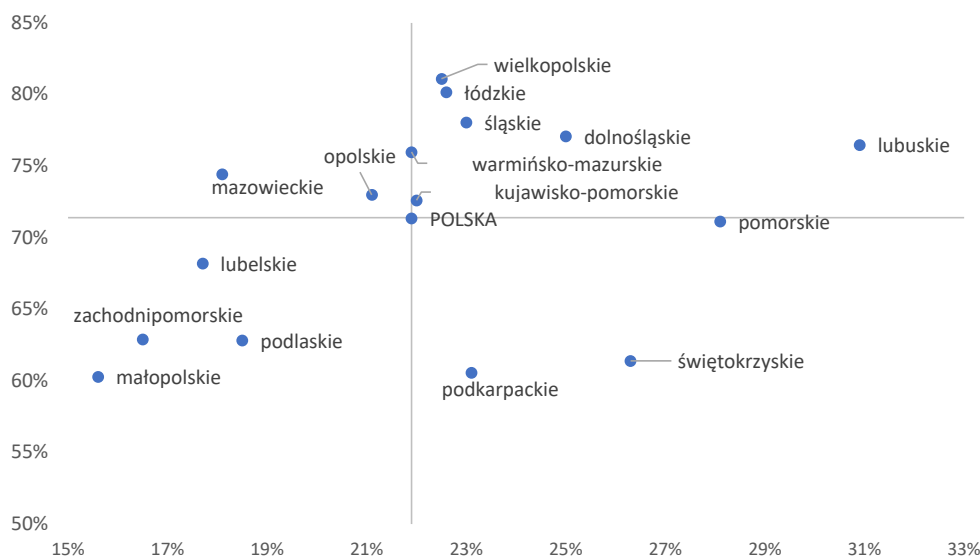
Wykres 45. Wskaźnik zatrudnienia respondentów badanej populacji w województwach

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Porównanie wskaźników zatrudnienia wśród badanych osób oraz wskaźników zatrudnienia osób z niepełnosprawnościami w wieku produkcyjnym przedstawia wykres 46. W przypadku większości województw wskaźnik zatrudnienia wśród osób badanych w odniesieniu do średniej krajowej jest zgodny. W województwach: wielkopolskim, łódzkim, śląskim, dolnośląskim, lubuskim, kujawsko-pomorskim w zarówno zatrudnienie wśród całej populacji OzN w wieku produkcyjnym oraz wśród badanych osób jest wyższe niż średnie wartości krajowe. W województwach lubelskim, zachodniopomorskim, podlaskim i małopolskim obie wartości są poniżej średniej. W mazowieckim, opolskim oraz warmińsko-mazurskim wskaźniki zatrudnienia respondentów badania jest wyższy niż średnia krajowa przy niższym od średniej zatrudnieniu OzN w wieku produkcyjnym. Odwrotna zależność występuje w województwach świętokrzyskim, podkarpackim i pomorskim.

Wykres 46. Wskaźnik zatrudnienia respondentów badanej populacji według województw a wskaźnik zatrudnienia OzN w wieku produkcyjnym według BAEL w województwach w 2016 r.

Uwaga: przecięcie osi w wartościach średnich dla Polski

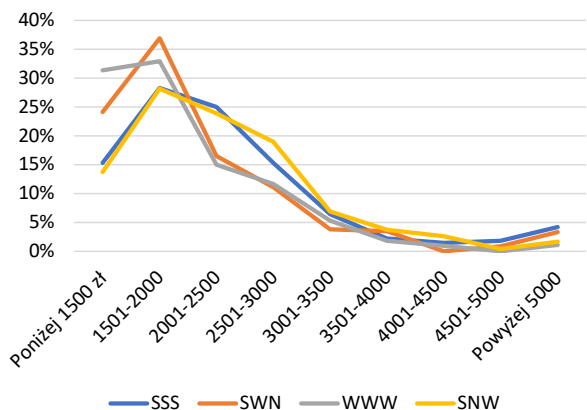
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II, Bank Danych Lokalnych GUS

Ważnym aspektem oceny sytuacji na rynku pracy jest otrzymywany dochód z pracy. W ankiecie, badani byli proszeni o określenie poziomu swojego wynagrodzenia netto w przedziałach od kwoty poniżej 1500 zł do kwoty powyżej 5000 zł. Odpowiedzi na to pytanie udzieliło około 55% badanych osób.

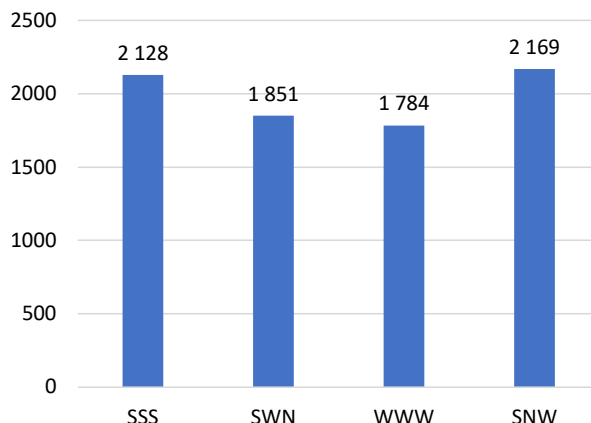
Rozkład dochodów osób badanych jest asymetryczny, podobnie jak to się dzieje w całej populacji. Mediana dochodów kobiet jest nieco niższa niż mediana dochodów mężczyzn, aczkolwiek nie są to znaczące różnice. Widoczne są różnice w rozkładzie zarobków w zależności od grupy OzN wyodrębnionej w analizie skupień. Osoby z grup SSS i SNW osiągają wyższe zarobki, których mediana przekracza 2100 zł, natomiast wśród osób z grup SWN i WWW więcej jest tych o najniższych zarobkach – poniżej 2000 netto. W efekcie, mediana dochodu z pracy w tych grupach jest na poziomie około 1800 zł. Należy zauważyć, że mediana dochodów uczestników programów jest niższa niż populacji osób z wyższym wykształceniem w wieku 26-44 lata, która wynosi ok. 2987 zł netto⁷.

Wykres 47. Rozkład i mediana wynagrodzeń netto wśród badanych według wieku i grupy niepełnosprawności

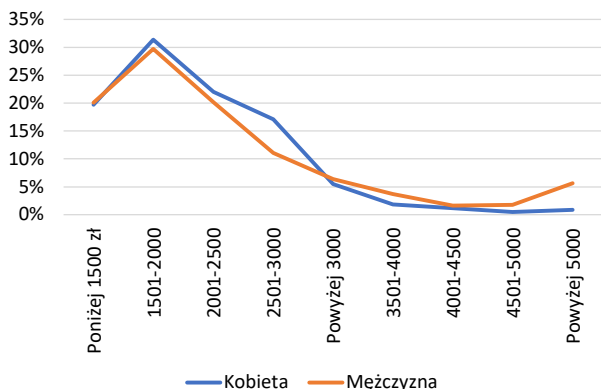
a. Rozkład wynagrodzeń netto według grupy niepełnosprawności

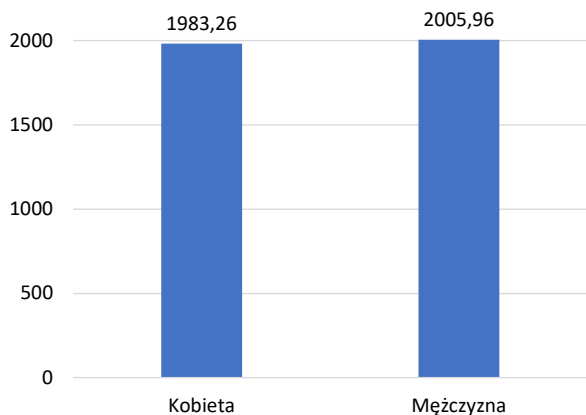
b. Mediana wynagrodzeń netto według grupy niepełnosprawności

c. Rozkład wynagrodzeń netto według płci

d. Mediana wynagrodzeń netto według płci

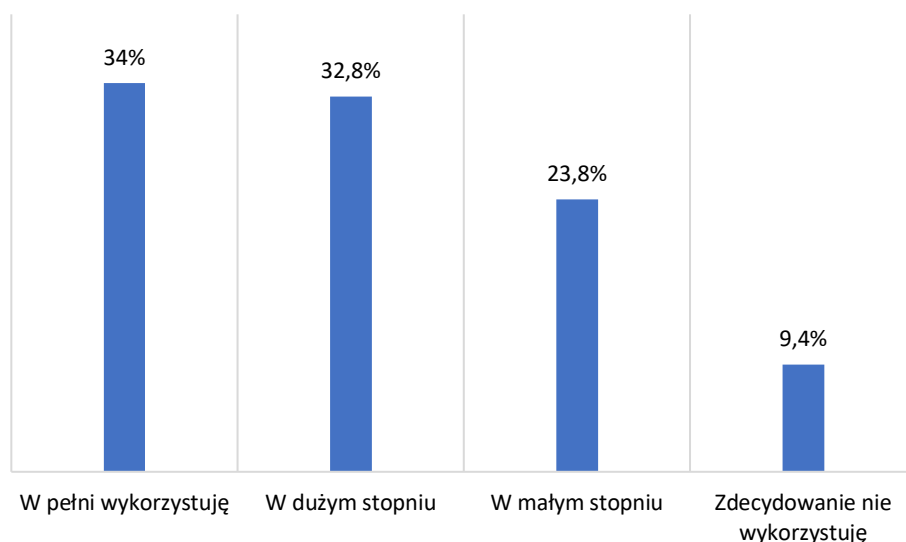
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

⁷ Oszacowanie dr Igi Magdy na podstawie Badania Struktury Wynagrodzeń, obejmującego pracodawców zatrudniających powyżej 9 pracowników.

6.3. Dopasowanie kształcenia do wykonywanej pracy

W kontekście analizowanych korzyści jakie przyniósł badanym udział w programach Student warto zwrócić uwagę na ocenę stopnia wykorzystania wiedzy uzyskanej w trakcie studiów lub nauki w szkole w pracy. Nieco poniżej połowy (47,6%) respondentów deklaruje, że w pełni lub w dużym stopniu wykorzystuje swoją wiedzę uzyskaną w trakcie nauki w pracy. Jednocześnie ponad 23% osób nie wykorzystuje tej wiedzy w swojej pracy zawodowej (por. wykres 48).

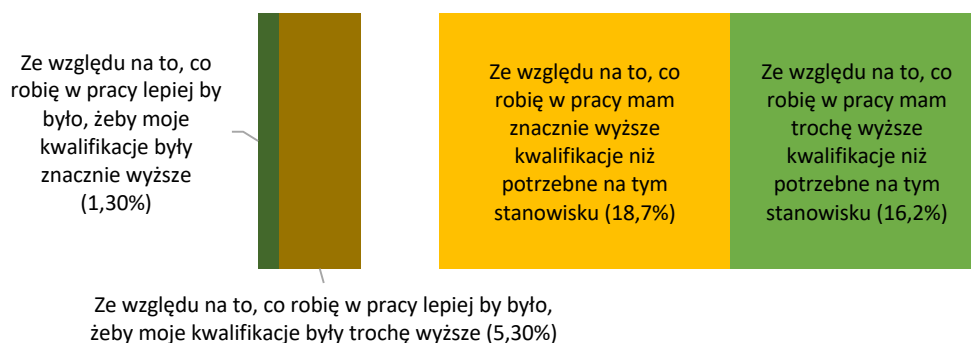
Wykres 48. Respondenci według oceny wykorzystania wiedzy ze studiów/szkoły w pracy

Uwaga: Odsetek odpowiedzi ważnych, 28,6% respondentów nie udzieliło odpowiedzi na pytanie.
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Ponad połowa (58,4%) badanych uważa, że posiadane przez nich kwalifikacje są odpowiednie do wykonywanej przez nich pracy. Wśród pozostałych osób 34,9% uważa, że ich kwalifikacje są wyższe niż potrzebne na ich stanowisku pracy, a 6,8% ma poczucie, że powinni mieć wyższe kwalifikacje.

Wykres 49. Respondenci według oceny niedopasowania wykształcenia do wykonywanej pracy.

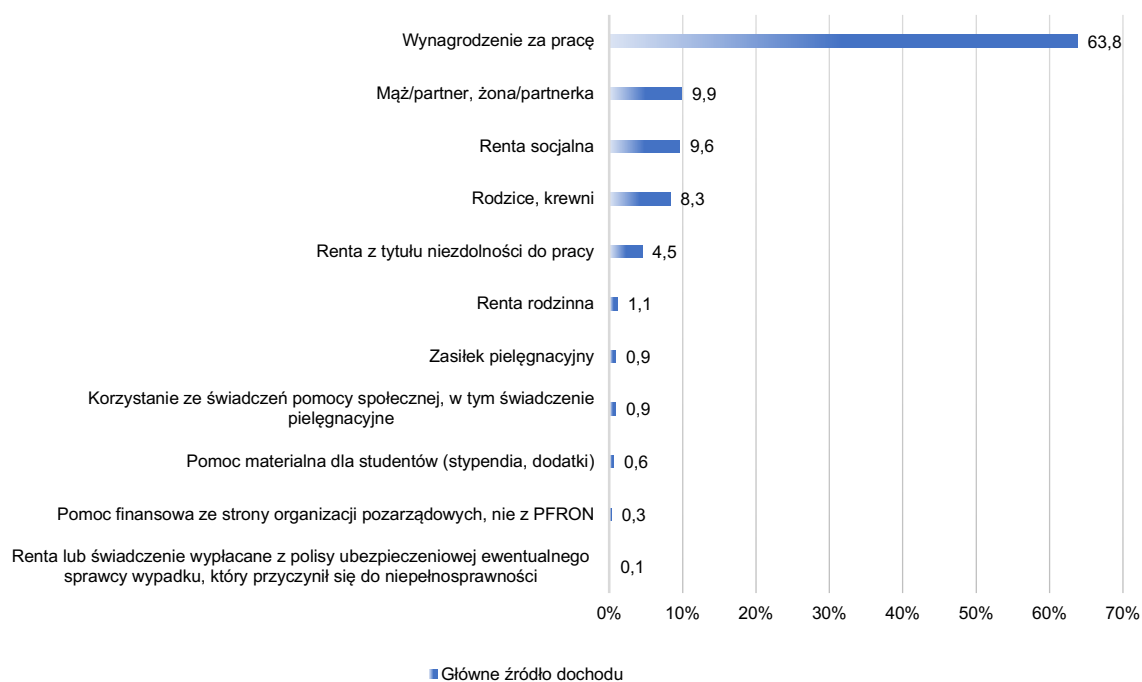

Uwaga: Odsetek odpowiedzi ważnych, 28,6% respondentów nie udzieliło odpowiedzi na pytanie.
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

6.4. Sytuacja ekonomiczna badanych

Wyniki badania pozwalają również na ocenę sytuacji ekonomicznej badanych osób. Większość badanych jako swoje główne źródło dochodu wskazuje otrzymywane wynagrodzenie za pracę, chociaż odsetek ten jest niższy niż odsetek osób pracujących. Niemal 10% badanych uważa, że ich głównym źródłem dochodu jest renta socjalna. Nieco mniej osób utrzymywanych jest przez rodziców lub krewnych. Pozostałe źródła dochodu znacząco rzadziej wskazywane są jako główne (wykres 50).

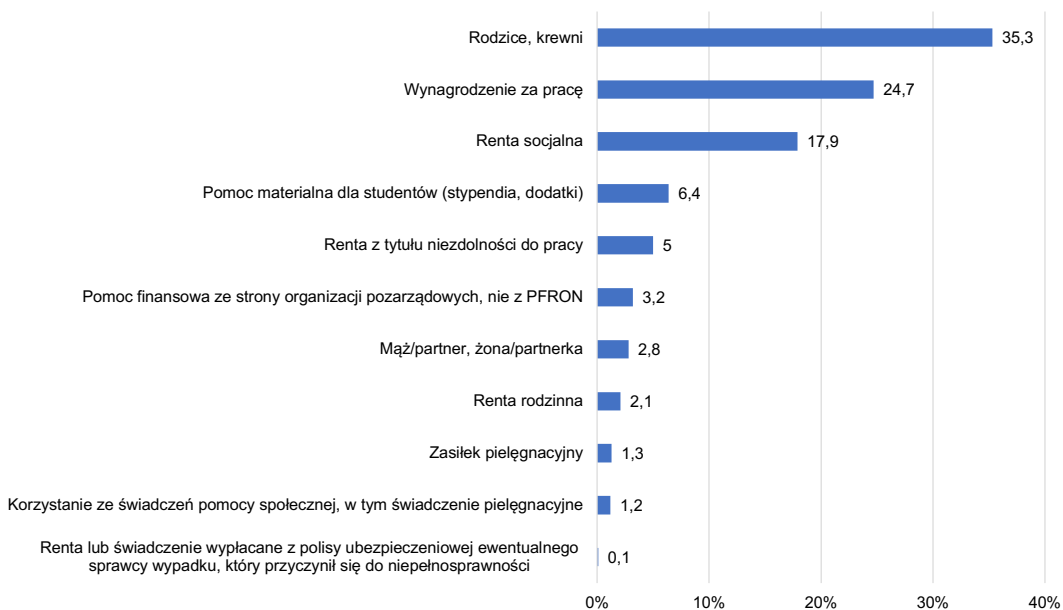
Wykres 50. Respondenci według głównego źródła dochodu

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Badani zostali również poproszeni o wskazanie głównego źródła utrzymania w trakcie studiów (wykres 51). Najczęściej w trakcie studiów respondenci byli wspierani przez rodziców lub krewnych (nieco ponad jedna trzecia respondentów). Warto również zwrócić uwagę, że głównym źródłem utrzymania dla 24,7% osób było wynagrodzenie za pracę. Może to wskazywać z jednej strony na potrzebę dodatkowego dochodu w trakcie studiów, ale też motywację do zdobywania doświadczenia zawodowego. Istotną rolę w zapewnieniu utrzymania w trakcie nauki pełniły również świadczenia społeczne, w tym głównie renta socjalna.

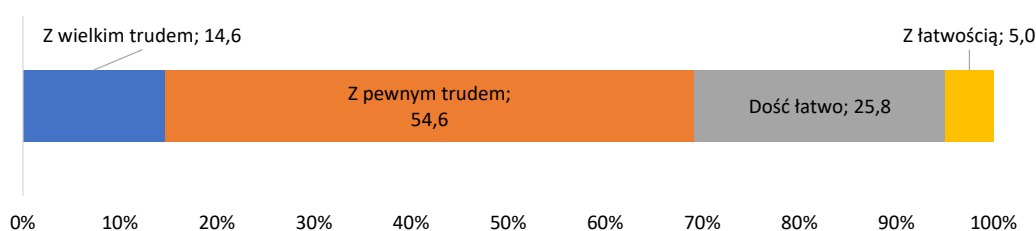
Wykres 51. Respondenci według głównego źródła utrzymania w trakcie studiów

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Charakterystykę aktywności ekonomicznej i zawodowej zbadanych beneficjentów programu Student I i II w trakcie studiów dopełnia analiza odpowiedzi na pytanie dotyczące subiektywnej oceny sytuacji ekonomicznej na etapie studiowania. Niemal 70% badanych deklaroowało, że z trudem zaspokajało swoje wszystkie potrzeby i dopinało domowy budżet w trakcie studiów a tylko 5% zadeklarowało, iż robiło to z łatwością (por wykres 52).

Wykres 52. Respondenci według oceny sytuacji ekonomicznej (na ile badanym udawało się „wiązać koniec z końcem” w trakcie studiów)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

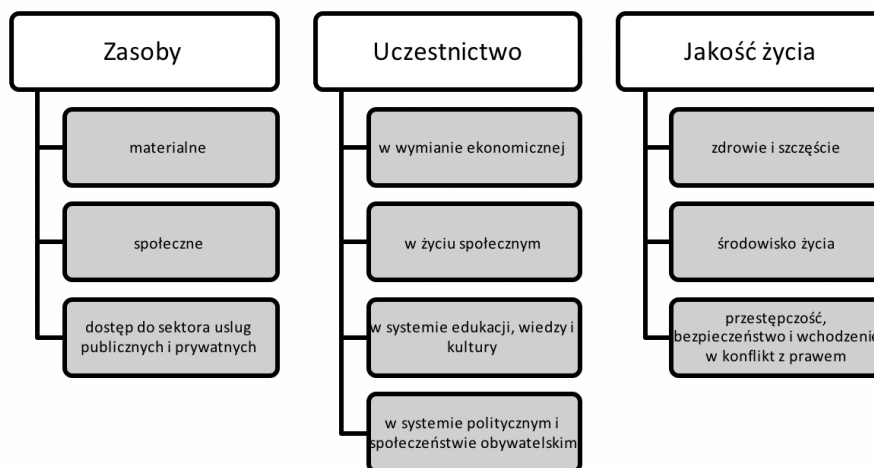
7. Integracja społeczna i dobrostan psychiczny badanych

Szereg czynników w sposób istotny może przyczyniać się do pełnego uczestnictwa w życiu zawodowym i społecznym osób z ograniczeniami sprawności. Czynniki takie opisywane były w literaturze (Brzezińska, Kaczan, Piotrowski, Rycielski 2008). Do czynników wspierających integrację możemy zaliczyć wychowanie – rozumiane czasem jako część posiadanego kapitału społecznego (Trojanowski 2010) a czasem jako zestaw cech i umiejętności przygotowujący do samodzielnego życia w społeczeństwie (Brzezińska, Kaczan 2008). Także wykształcenie i różnego rodzaju umiejętności zawodowe nabyte na drodze edukacji są dobrymi predyktorami sukcesu zawodowego (Maj, Resler-Maj, Morysińska 2008). Niebagatelnym czynnikiem integracji są również zasoby osobiste i społeczne jednostki (Brzezińska, Kaczan, Piotrowski, Rycielski 2008). Zasoby osobiste to między innymi cechy osobowościowe i temperamentalne ułatwiające odpowiednie radzenie sobie ze stresem i trudnościami oraz efektywne wyznaczanie i realizację celów (Brzezińska, Piotrowski 2008a). Zasoby społeczne to inaczej sieć wsparcia składająca się z rodziny, znajomych, instytucji dzięki którym jednostka uzyskuje kompensacje brakujących w danym momencie zasobów – w formie pomocy materialnej, usług, czy też wsparcia psychologicznego.

Istotna z naszego punktu widzenia wydaje się klasyfikacja układu czynników sprzyjających i utrudniających integrację. Wymaga to uwzględnienia ich jednoczesnego wpływu na funkcjonowanie osób z ograniczeniami sprawności w obszarach społecznym i zawodowym. Próby takiej klasyfikacji podejmowane były przez innych badaczy i międzynarodowe organizacje działające na rzecz zdrowia publicznego. Przegląd wyników badań i propozycje modeli przytaczamy w dalszej części rozdziału.

Levitas i inni (2007) w opracowaniu dotyczącym analizy wielowymiarowych modeli ekskluzji społecznej uwzględnili dziesięć wzajemnie ze sobą powiązanych obszarów: zasoby materialne, zasoby społeczne, czynniki ekonomiczne, uczestnictwo w życiu społecznym, wykształcenie i umiejętności, uczestnictwo w życiu politycznym, zdrowie, przestępczość, zmienne środowiskowe, dostęp do usług. Wzajemne powiązanie wyodrębnionych domen przedstawia rysunek 3.

Rysunek 3. Czynniki uwzględniane w wielowymiarowym modelu wykluczenia społecznego według Levitas i współpracowników (2007)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Levitas i inni (2007)

W celu oceny jakości życia wykorzystano standardowy zestaw pytań dotyczących zadowolenia z różnych aspektów życia (por. Pavot, Diner 2008) oraz dodatkowo pytanie o poziom zadowolenia ze zdrowia. Rozkłady odpowiedzi na poszczególne pytania przedstawiono w tabeli 21 i na wykresie 54.

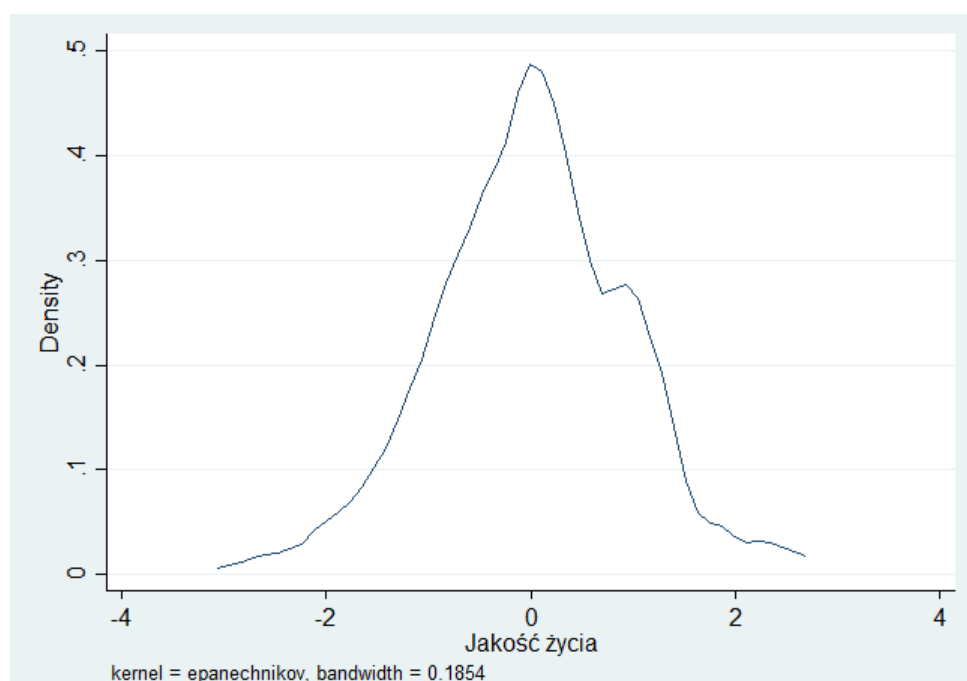
Tabela 21. Jakość i satysfakcja z życia badanych osób

	Zdecydowanie nie zgadzam się	Nie zgadzam się	Raczej nie zgadzam się	Ani zgadzam się, ani nie zgadzam się	Raczej zgadzam się	Zgadzam się	Zdecydowanie zgadzam się
W większości aspektów moje życie jest bliskie ideału	5,4%	6,4%	12,7%	27,4%	26,7%	17,7%	3,6%
Warunki mojego życia są doskonałe	3,3%	7,8%	16,7%	27,9%	28,1%	12,8%	3,4%
Jestem zadowolony ze swojego życia	1,7%	4,0%	7,1%	18,8%	35,7%	24,6%	8,0%
Jak dotąd osiągam ważne cele, których pragnę	1,8%	4,5%	5,9%	15,8%	36,3%	26,0%	9,7%

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

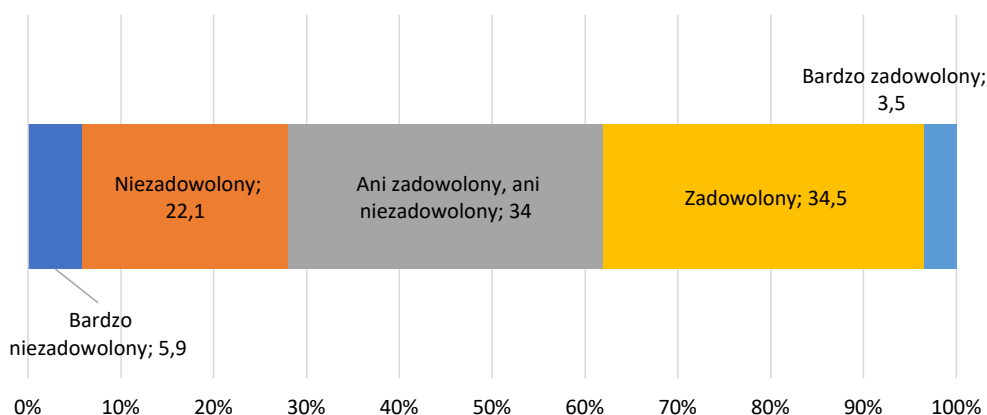
Z pytań dotyczących jakości życia stworzony został wskaźnik sumaryczny, który będzie wykorzystywany w kolejnych analizach (rozkład wyników dla całej zbadanej grupy na wykresie poniżej). Wskaźnik został obliczony za pomocą modelu odpowiedzi stopniowanej IRT (graded response model) i stanowi Bayesowską estymację cechy ukrytej (Theta) dla każdego z respondentów. Alfa Cronbacha dla opisanej skali wynosi 0,86.

Wykres 53. Rozkład wyników na skali jakości życia

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Wykres 54. Respondenci według zadowolenia ze swojego zdrowia

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

W kolejnej analizie wykorzystano skalę depresji (CESD-R por. Koziara 2016). Rozkłady odpowiedzi badanych na poszczególne pozycje znajdują się w tabeli 22.

Tabela 22. Objawy problemów w funkcjonowaniu psychicznym – skala depresji

	Wcale albo	1-2 dni	3-4 dni	5-7 dni	Prawie
Odczucia: kiepski apetyt	76,4%	16,2%	4,5%	1,3%	1,7%
Odczucia: niemożność pozbycia się chandry	69,4%	18,5%	7,7%	2,6%	1,8%
Odczucia: problem ze skupieniem	62,7%	23,8%	9,1%	2,2%	2,2%
Odczucia: przygnębienie	58,4%	26,2%	9,6%	3,4%	2,4%
Odczucia: niespokojny sen	61,5%	23,2%	8,7%	3,4%	3,2%
Odczucia: smutek	58,5%	25,7%	9,9%	3,8%	2,1%
Odczucia: niemożność zebrania do działania	58,7%	25,5%	10,3%	2,9%	2,6%
Odczucia: nic nie cieszyło	67,7%	20,6%	7,2%	2,7%	1,8%
Odczucia: poczucie bycia złym człowiekiem	84,8%	9,2%	3,9%	0,9%	1,2%
Odczucia: utrata zainteresowania codziennymi zajęciami	75,7%	15,7%	5,7%	1,6%	1,3%
Odczucia: dłuższy sen niż zazwyczaj	72,4%	16,2%	7,5%	2,3%	1,5%
Odczucia: zbyt wolne poruszanie się	71,6%	16,2%	7,0%	2,6%	2,6%
Odczucia: niepokój	63,8%	24,0%	7,8%	2,4%	2,0%
Odczucia: chęć śmierci	90,8%	5,5%	2,2%	0,9%	0,6%

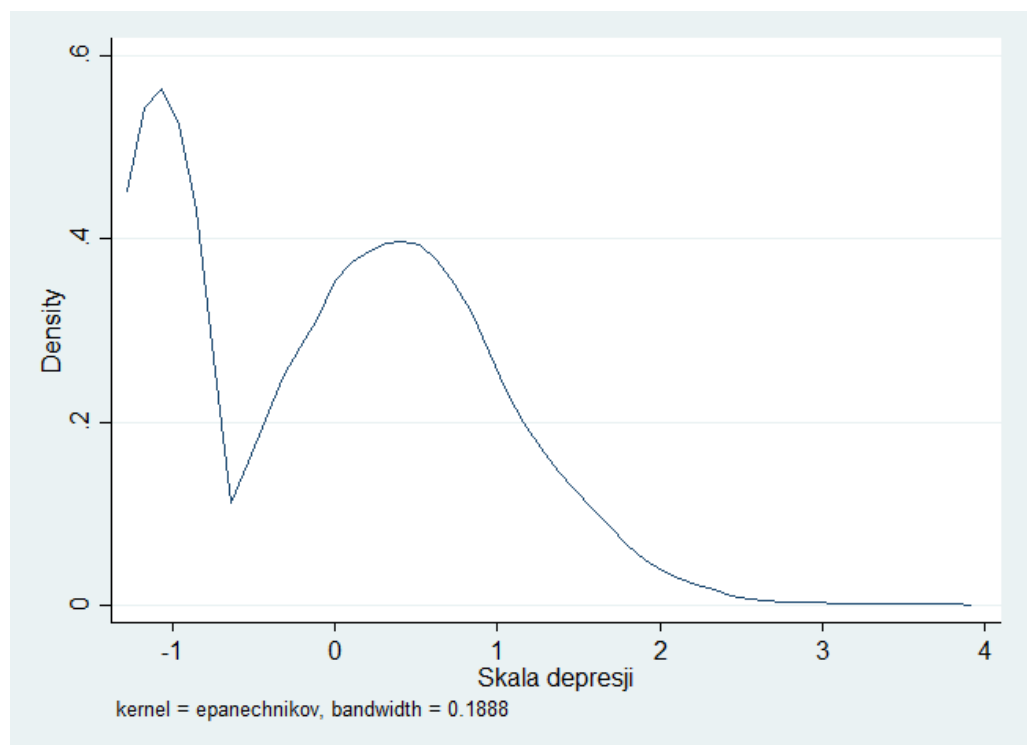
Integracja społeczna i dobrostan psychiczny badanych

Odczucia: chęć zrobienia sobie krzywdy	92,2%	5,3%	1,7%	0,6%	0,3%
Odczucia: ciągle zmęczenie	62,4%	20,0%	9,9%	4,4%	3,3%
Odczucia: nie lubi siebie	84,0%	10,0%	3,6%	1,6%	0,9%
Odczucia: mimowolna utrata wagi	90,4%	5,2%	2,3%	1,0%	1,0%
Odczucia: problemy z zaśnięciem	68,9%	17,4%	8,4%	3,2%	2,1%
Odczucia: niemożność skupienia na ważnych rzeczach	69,7%	19,3%	7,8%	2,1%	1,1%

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Pytania ze skali depresji posłużyły do stworzenia sumarycznego wskaźnika depresji. Będzie on wykorzystywany w kolejnych analizach. Zdecydowano się wykorzystać w nich tylko jeden wskaźnik ogólny ze względu na jego najlepsze właściwości psychometryczne. Poniżej rozkład wyników dla całej zbadanej grupy. Wskaźnik został obliczony za pomocą modelu odpowiedzi stopniowanej IRT (graded response model) i stanowi Bayesowską estymację cechy ukrytej (Theta) dla każdego z respondentów. Alfa Cronbacha dla opisanej skali wynosi 0,94.

Wykres 55. Rozkład estymowanego wskaźnika depresji

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Problematykę integracji społecznej ujęto między innymi poprzez uwzględnienie zasobów społecznych. W celu pomiaru sieci społecznych i wsparcia społecznego wykorzystano skalę samotności De Jong Gierveld (w adaptacji Grygiel i in. 2013)

Tabela 23. Wskaźniki integracji społecznej – skala samotności

	Zdecydowanie tak	Tak	Ani tak, ani nie	Nie	Zdecydowanie nie
Zawsze mogę z kimś porozmawiać o problemach	39,3%	47,6%	9,1%	3,0%	0,9%
Brak mi bliskiego przyjaciela	3,2%	13,7%	13,3%	44,2%	25,6%
Doświadczam pustki	2,1%	12,0%	14,6%	46,0%	25,4%
Jest wiele osób, na których mogę polegać	23,2%	50,3%	14,8%	10,7%	1,0%
Brak mi towarzystwa ludzi	1,9%	12,1%	14,9%	48,7%	22,4%
Czuję, że mam ograniczony krąg przyjaciół/znajomych	3,7%	16,7%	15,4%	45,0%	19,2%
Jest wiele osób, którym mogę zaufać	14,3%	44,6%	21,9%	16,3%	2,9%
Jest dużo osób, z którymi czuję się związany	16,1%	56,5%	16,7%	9,8%	0,9%
Brakuje ludzi wokół mnie	2,1%	12,0%	12,4%	51,8%	21,7%
Często czuję się odrzucony	1,4%	8,7%	12,5%	52,0%	25,4%
Mogę liczyć na przyjaciół gdy tego potrzebuję	20,2%	55,3%	16,1%	7,5%	1,0%

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

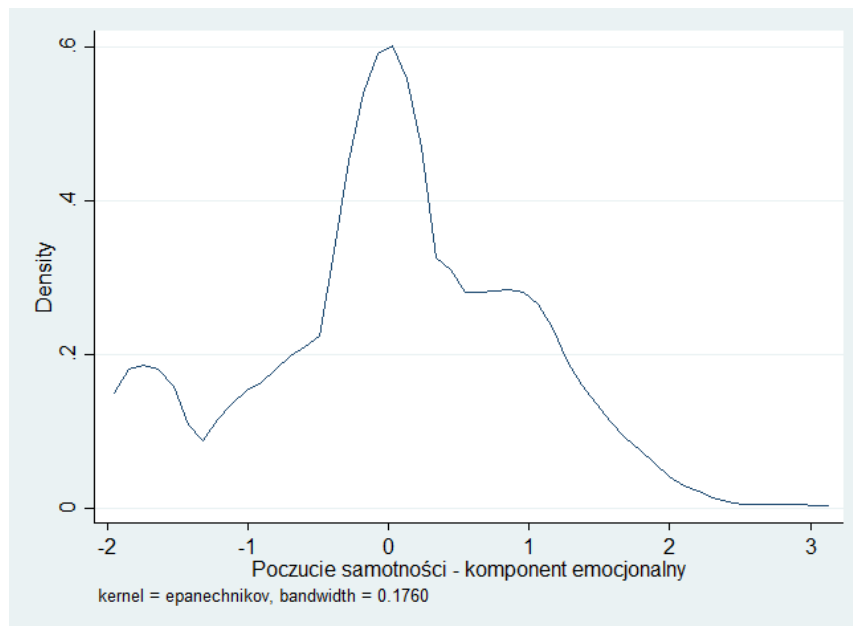
Wskaźniki integracji społecznej

Pytania zawarte w skali samotności posłużyły do przygotowania dwóch wskaźników (wyłonionych na drodze analizy czynnikowej metodą głównych składowych). Pierwszy czynnik odnosi się do emocjonalnego wymiaru samotności i składa się z pytań:

- Brak mi towarzystwa ludzi;
- Brakuje ludzi wokół mnie;
- Czuję, że mam ograniczony krąg przyjaciół/znajomych;
- Doświadczam pustki;
- Często czuję się odrzucony;
- Brak mi bliskiego przyjaciela.

Rozkład wyników zbadanych osób na wykresie poniżej. Wyższe wyniki oznaczają, że badani deklarują większe poczucie samotności. Wskaźniki dla obu wymiarów zostały obliczone za pomocą modelu odpowiedzi stopniowanej IRT (graded response model) i stanowią Bayesowską estymację cechy ukrytej (Theta) dla każdego z respondentów. Alfa Cronbacha dla opisanej skali wynosi 0,89.

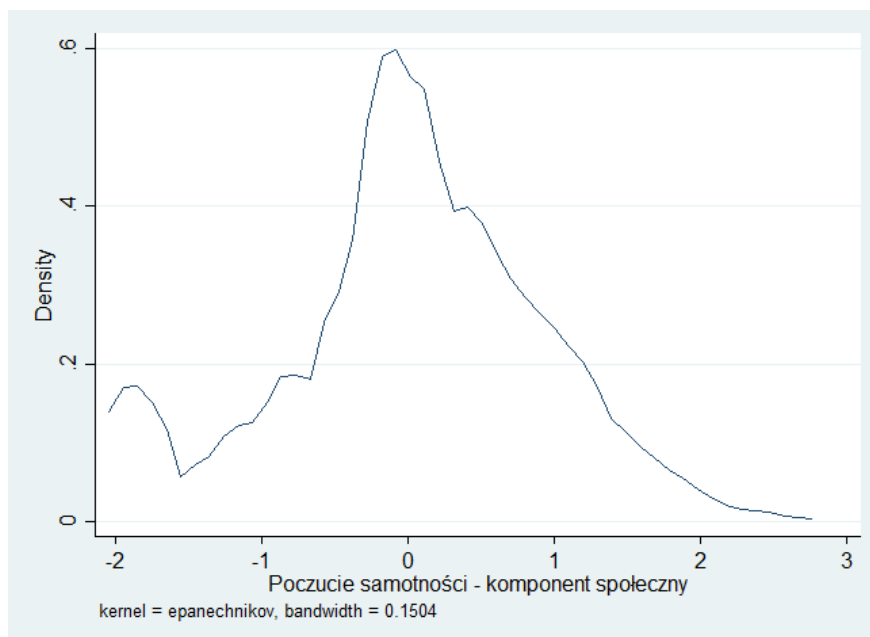
Wykres 56. Rozkład wskaźnika emocjonalnego wymiaru samotności

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Drugi z czynników opisuje społeczny wymiar samotności odnoszący się do poczucia braku wsparcia społecznego. Składa się z następujących pozycji: Jest wiele osób, którym mogę zaufać; Jest wiele osób, na których mogę polegać; Jest dużo osób, z którymi czuję się związany; Mogę liczyć na przyjaciół gdy tego potrzebuję; Zawsze mogę z kimś porozmawiać o problemach. Wyższe wyniki oznaczają wyższe poczucie braku wsparcia społecznego. Rozkład wyników zbadanych osób na wykresie poniżej. Alfa Cronbacha dla opisanej skali wynosi 0,82.

Wykres 57. Rozkład wskaźnika społecznego wymiaru samotności

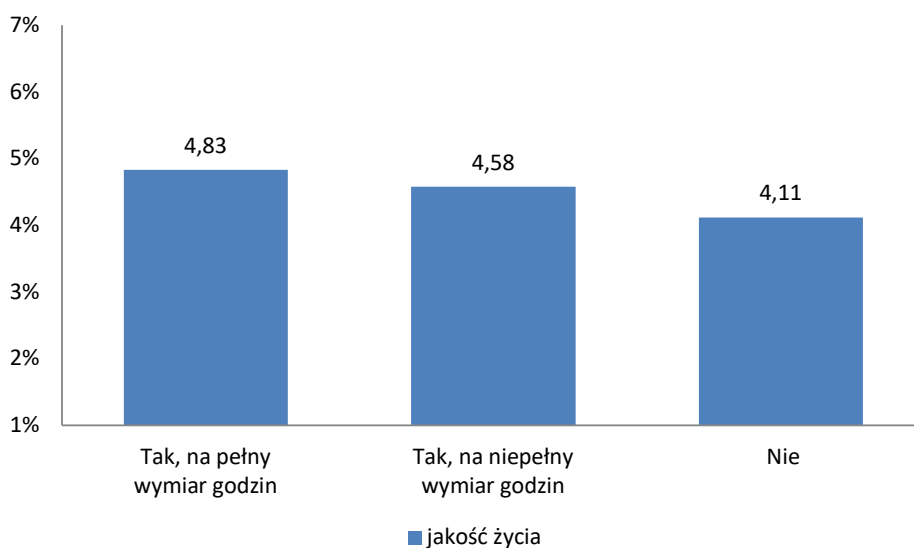
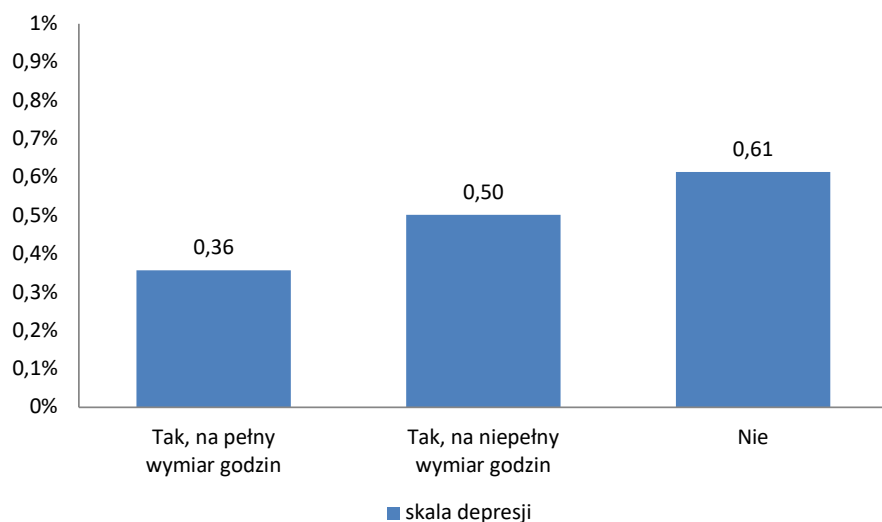

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Praca i sytuacja ekonomiczna badanych a funkcjonowanie psychospołeczne

Przeanalizowano związki pomiędzy miarami funkcjonowanie psychospołecznego a aktywnością zawodową i ekonomiczną osób badanych. Zależności aktualnego statusu zawodowego i zadowolenie z życia przedstawione są na wykresie. Osoby pracujące na pełen etat deklarowały najwyższe zadowolenie z życia [F (2,35105)=1465,48 p<0,001; eta2 = 0,07] oraz najniższy poziom objawów depresji [F (2,35105)=676,1; p<0,001 eta2 = 0,03].

Wykres 58. Aktywność zawodowa a zadowolenie z życia i depresja

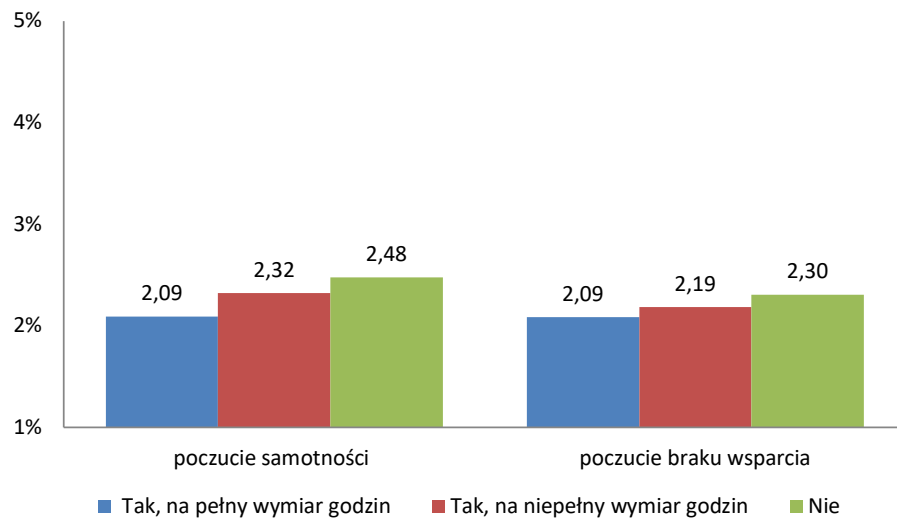

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Przeprowadzone analizy z użyciem testu post hoc istotności różnic (S-N-K) wykazały, że różnice pomiędzy poszczególnymi grupami różniącymi się statusem zawodowym były istotne statystycznie.

Zarówno w zakresie poczucia samotności [F (2,35105)=808,94; p<0,001 eta2 = 0,04] jaki i poczucia braku wsparcia [F (2,35105)=345,74; p<0,001 eta2 = 0,02] osoby niepracujące miały wyższe wyniki a co za tym idzie doświadczały większych problemów w tym obszarze i mniejszego poczucia integracji społecznej.

Wykres 59. Aktywność zawodowa a poczucie samotności i braku wsparcia

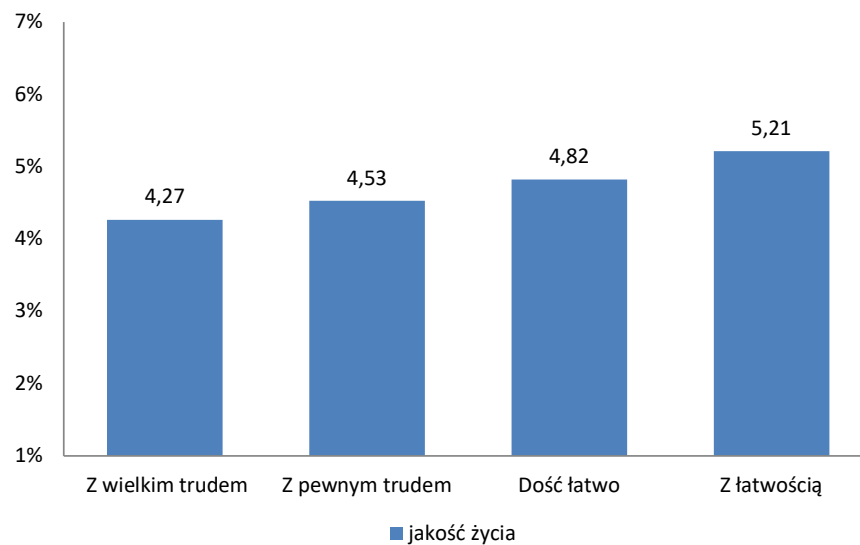

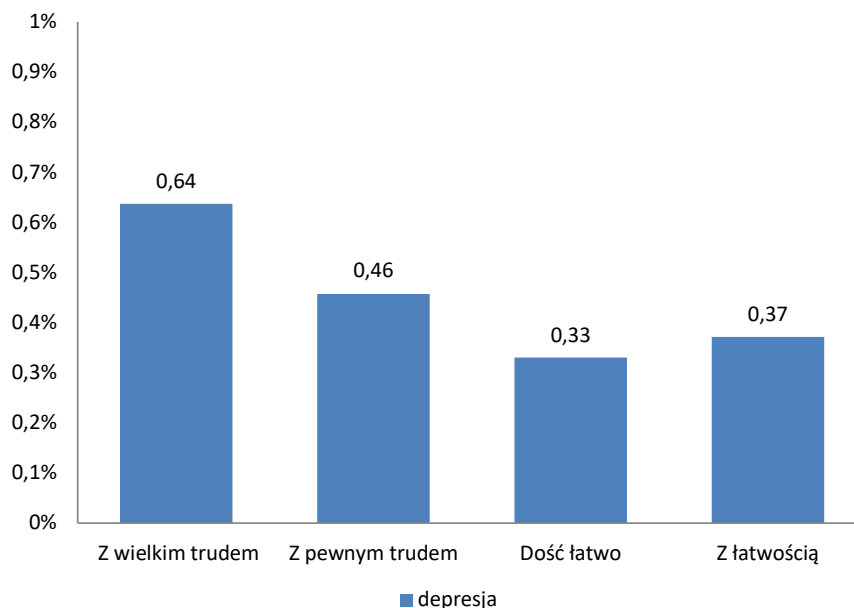
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Sprawdzono również związki pomiędzy oceną sytuacji ekonomicznej badanych (Czy wiąże koniec z końcem) a funkcjonowaniem psychospołecznym.

Osoby, które oceniały najgorzej swoją sytuację ekonomiczną miały również najniższą jakość życia [F (3,35104)=463,8 p<0,001; eta2 = 0,04] oraz istotnie wyższe wyniki na skali depresji [F (3,35104) = 306 p<0,001; eta2 = 0,02].

Wykres 60. Samoocena sytuacji ekonomicznej a jakość życia i depresja

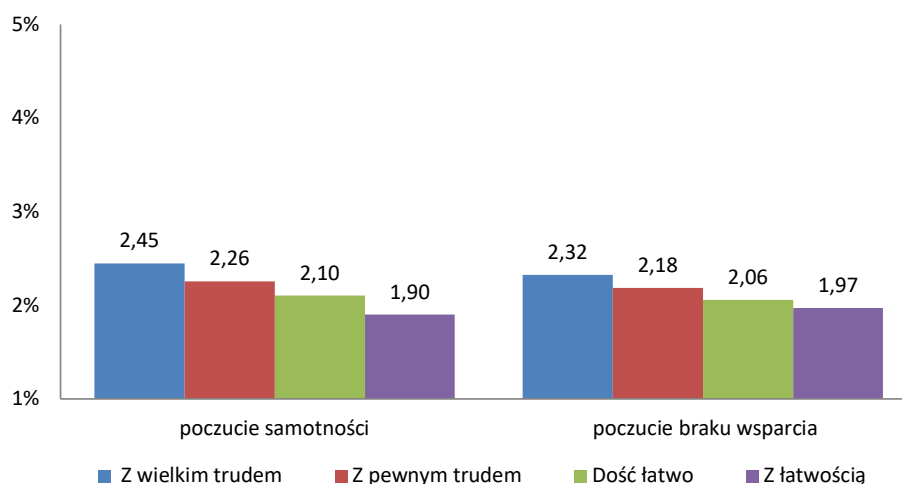

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Analogiczną sytuację obserwowano w odniesieniu do wskaźników integracji społecznej. Osoby będące w gorszej sytuacji ekonomicznej miały większe poczucie samotności [$F(3,35104) = 291,46$ $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,02$] oraz większe poczucie braku wsparcia [$F(3,35104) = 218,9$ $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,02$]

Wykres 61. Samoocena sytuacji ekonomicznej a poczucie samotności i braku wsparcia

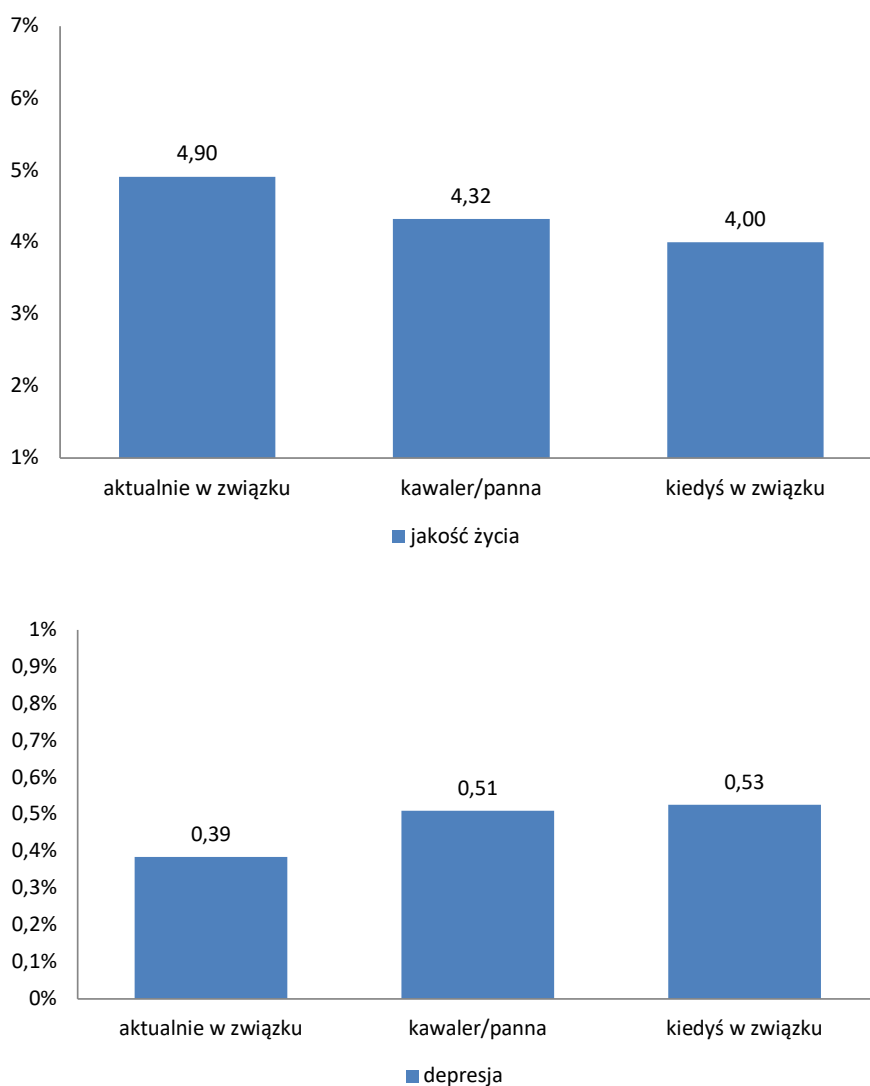
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Przeprowadzone analizy z użyciem testu post hoc istotności różnic (S-N-K) wykazały, że różnice pomiędzy poszczególnymi grupami w zależności od deklaracji sytuacji ekonomicznej były istotne statystycznie. Warto jednak zwrócić uwagę, iż siła tych związków (siła efektu) mierzona współczynnikiem eta kwadrat była bardzo niewielka.

Sytuacja osobista a funkcjonowanie psychospołeczne

Wykonano również serię analiz mających na celu sprawdzenie związków pomiędzy funkcjonowaniem psychospołecznym a sytuacją osobistą i zdrowotną osób badanych. Zarówno ocena jakości życia [F (2,34708)=1352,25 p<0,001; eta2 = 0,07] jak i wskaźnik depresji [F (2,34708)=197 p<0,001; eta2 = 0,01] były korzystniejsze u osób, które są aktualnie w związku. Przeprowadzone analizy z użyciem testu post hoc istotności różnic (S-N-K) wykazały, że różnice pomiędzy poszczególnymi grupami były istotne statystycznie. Najwyższą jakość życia obserwowano w grupie osób, które aktualnie są w związku.

Wykres 62. Pozostawanie w związku a jakość życia i depresja

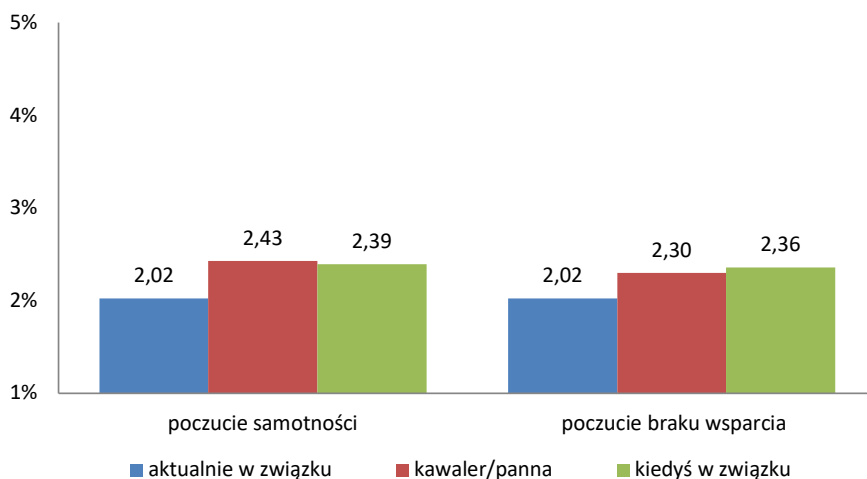
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Istotnie różniły się osoby będące aktualnie w związku (najniższy poziom depresji) od pozostałych dwóch grup (kawaler/panna; osoby, które kiedyś były w związku).

W sposób przewidywalny ułożyły się również wyniki dotyczące integracji społecznej. Zarówno w przypadku osamotnienia [F (2,34708) = 1100,3 p < 0,001; eta2 = 0,06] jak i poczucia braku wsparcia [F (2,34708) = 747,67 p < 0,001; eta2 = 0,04] osoby, które aktualnie są w związku deklarowały istotnie niższe natężenie obu wskaźników.

W zakresie poczucia samotności istotnie niższe wyniki osiągały osoby będące aktualnie w związku w porównaniu do pozostałych dwóch grup. Natomiast w zakresie poczucia braku wsparcia istotnie różniły się od siebie wszystkie grupy. Jak widać na wykresie 63 najwyższe poczucie braku wsparcia obserwowano u osób, które kiedyś były w związku.

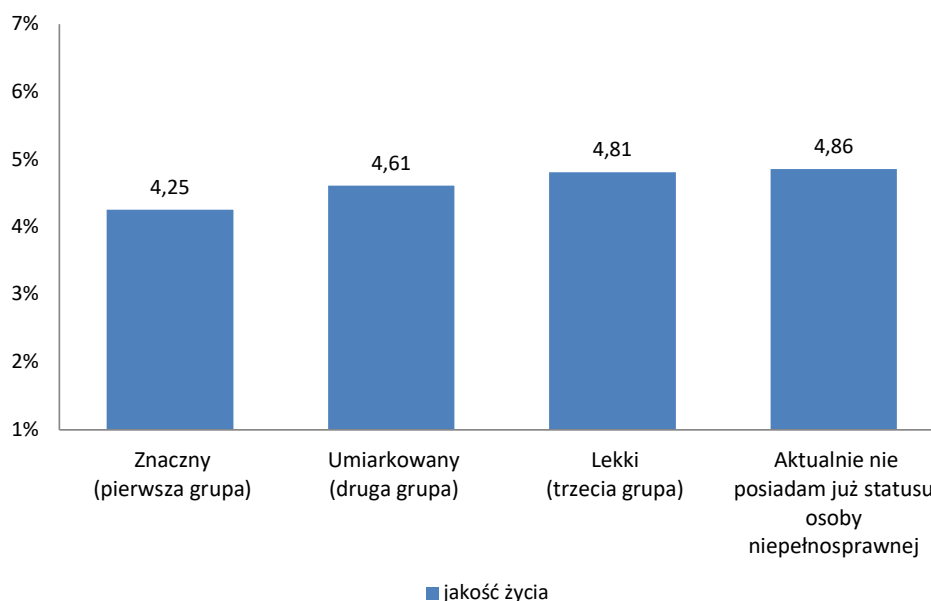
Wykres 63. Pozostawanie w związku a poczucie samotności i braku wsparcia

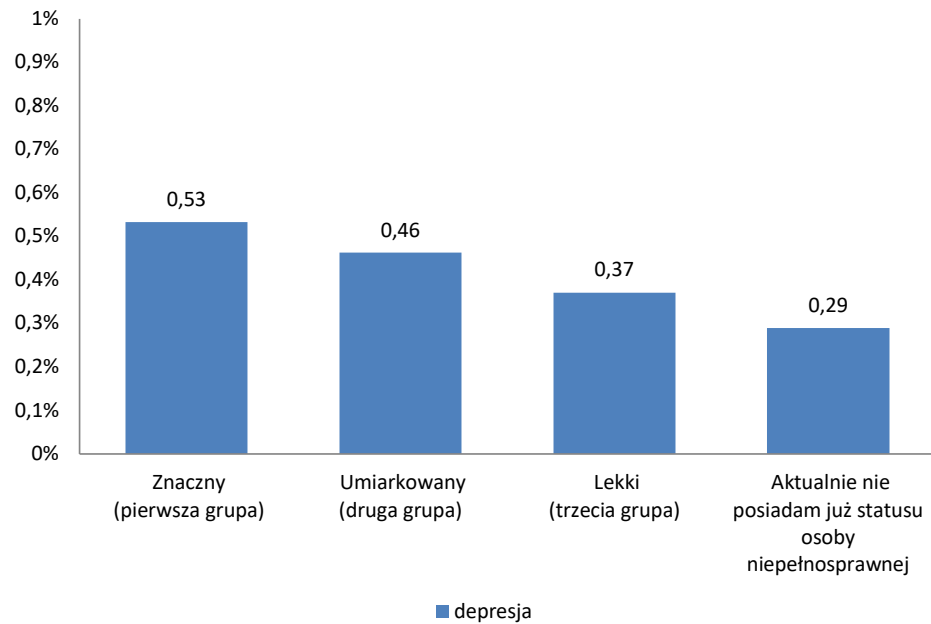
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Istotnym czynnikiem mogącym mieć związek z funkcjonowaniem psychospołecznym jest stopień niepełnosprawności. Jakość życia była istotnie wyższa [$F(3,35104)=288,2$; $p<0,001$; $\eta^2=0,02$] u osób, które aktualnie nie posiadają statusu osoby niepełnosprawnej i spadała wraz ze wzrostem stopnia niepełnosprawności. Wskaźnik depresji był z kolei najwyższy w grupie osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności [$F(3,35708)=149,38$; $p<0,001$; $\eta^2=0,01$].

Wykres 64. Stopień niepełnosprawności a jakość życia i depresja

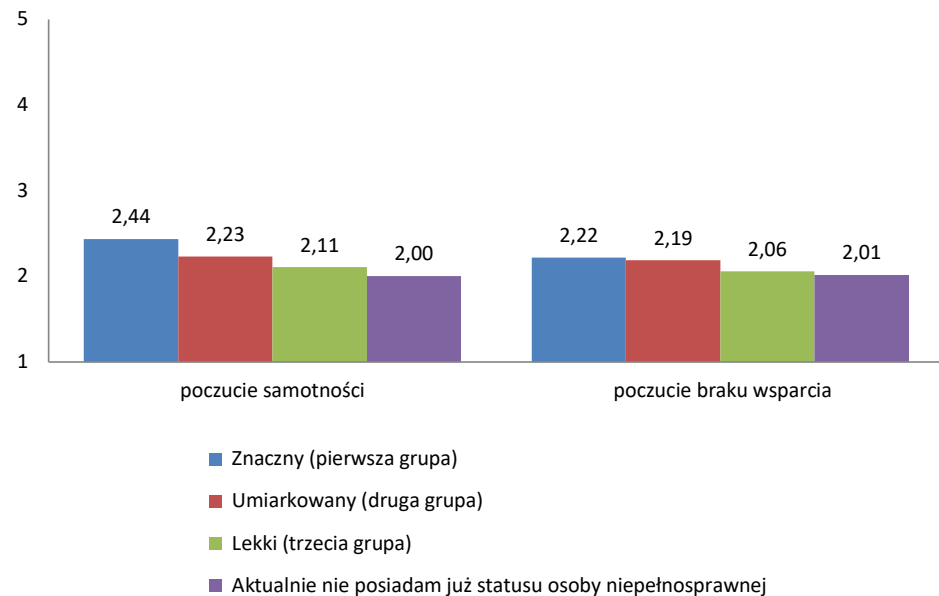
Integracja społeczna i dobrostan psychiczny badanych

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Zarówno w zakresie poczucia samotności [$F(3,35104)=246,12$ $p<0,001$; $\eta^2 = 0,02$] jak i odczuwania braku poczucia wsparcia [$F(3,35104)=107,93$ $p<0,001$; $\eta^2 = 0,01$] najwyższe wyniki osiągały osoby ze znacznym stopniem niepełnosprawności. Wraz z malejącym stopniem niepełnosprawności poczucie osamotnienia i braku wsparcia również się zmniejszało.

Wykres 65. Stopień niepełnosprawności a poczucie samotności i braku wsparcia

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Wszystkie różnice zarówno w zakresie jakości życia, objawów depresji jak i wskaźników integracji społecznej pomiędzy poszczególnymi grupami w zależności od stopnia niepełnosprawności były istotne statystycznie (post hoc S-N-K), ale siła związku (η^2 kwadrat) była bardzo niska.

Dodatkowo wykonano analizę, w której uwzględniono typ niepełnosprawności. Związki pomiędzy typem (ruchowy, wzrokowy, słuchowy) niepełnosprawności a funkcjonowaniem psychospołecznym choć istotne są bardzo słabe. Współczynnik siły związku eta kwadrat wahał się od 0,001 do 0,004.

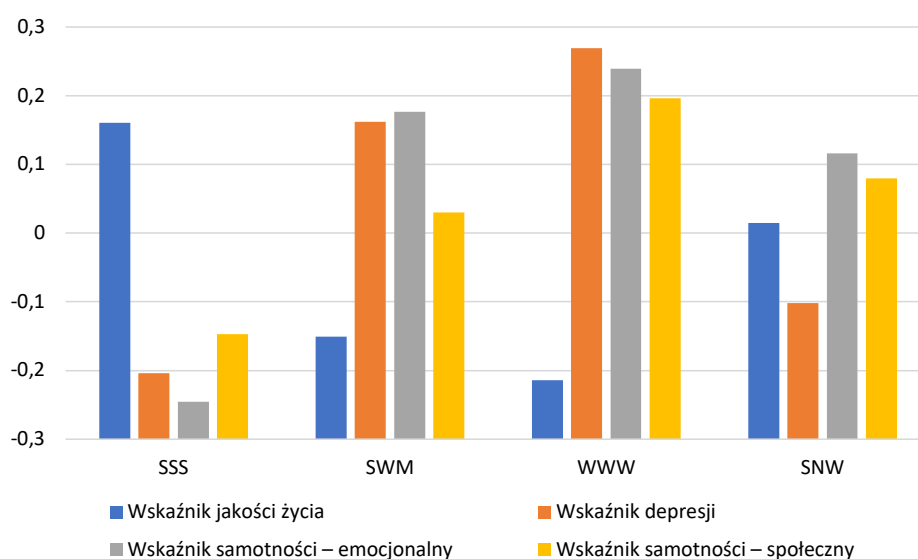
Tabela 24. Współczynniki siły związku eta² pomiędzy typami niepełnosprawności a funkcjonowaniem psychospołecznym badanych

	N. narząd ruchu	N. narząd słuchu	N. narząd wzroku
jakość życia	0,003	0,001	0,003
depresja	0,002	0,001	0,004
poczucie samotności	0,001	0,002	0,002
poczucie braku wsparcia	0,000	0,003	0,004

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

Powyższe wskaźniki funkcjonowania psychospołecznego wykorzystano także do przeprowadzenia analiz różnicowych dla grup wyodrębnionych w opisywanej w poprzednich rozdziałach analizie skupień. Dla każdej z grup pochodzących z analizy skupień (SSS/SWM/WWW/SNW) obliczono średni poziom każdego z wymienionych wskaźników funkcjonowania psychospołecznego. Istotność siły związku zmierzono za pomocą statystyki eta-kwadrat. Wyniki są istotne statystycznie ($p < 0,001$) dla każdego ze wskaźników funkcjonowania psychospołecznego. Średnie przedstawia wykres 66.

Wykres 66. Funkcjonowanie psychospołeczne w grupach respondentów wyodrębnionych w wyniku analizy skupień

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z badania uczestników programów Student I i II

8. Główne wnioski płynące z badania

Integracja zawodowa osób z niepełnosprawnościami stanowi istotne wyzwanie dla polityki publicznej w Polsce. Pomimo rosnącego wskaźnika zatrudnienia w tej grupie, dystans do wskaźnika zatrudnienia ogółem w ostatnich latach znacząco się pogłębił. Do przyczyn niskiego uczestnictwa osób z niepełnosprawnością na rynku pracy należą m.in. brak lub niskie kwalifikacje i kompetencje zawodowe, a także brak odpowiedniego doświadczenia. Wskaźnik zatrudnienia OzN jest najwyższy w przypadku osób z wyższym wykształceniem i wynosi niemal 50% dla osób w wieku produkcyjnym. Niższe wykształcenie oznacza znaczący spadek aktywności zawodowej – wśród osób niepełnosprawnych z wykształceniem policealnym i średnim zawodowym pracuje jedynie 30%.

Na tle całej populacji osób z niepełnosprawnościami uczestnicy programów Student I i Student II stanowią grupę, która cechuje się znacznie lepszą sytuacją ekonomiczną. Zgodnie z zasadami doboru do programu są to osoby, które w znacznej większości (choć nie wszystkie) są na drodze do osiągnięcia wykształcenia wyższego. Wyniki przeprowadzonego badania empirycznego wskazują, że osoby te w znacznej większości osiągają założone cele edukacyjne, chociaż przeciętny wiek uzyskania dyplomu jest wyższy niż dla uczestników „standardowej” ścieżki kształcenia.

Wśród uczestników analizowanych programów przeważały osoby o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, mniej niż jedna na pięć osób miała orzeczone znaczny stopień niepełnosprawności. Ponad jedna trzecia z nich ma niepełnosprawność od urodzenia, u około 1/3 nabyta ona została w okresie nauki w szkole podstawowej, u mniej niż 20% w wieku nauki w gimnazjum i szkołach ponadgimnazjalnych, a u pozostałych po 18-tym roku życia. Niemal połowa uczestników wskazała na niepełnosprawność związaną z narządami ruchu, około jedna piąta – związaną ze słuchem, a jedna dziesiąta – ze wzrokiem. Uwzględniając ograniczenia związane z niepełnosprawnością w obszarach różnych sfer życia: w komunikacji sferze poznawczej, samodzielności czy konieczności korzystania z pomocy osób trzecich w życiu codziennym i prowadzeniu gospodarstwa domowego, w badaniu zostały wyodrębnione cztery grupy osób z niepełnosprawnością: najliczniejsza (38%) to osoby samodzielne we wszystkich trzech obszarach (SSS) z problemami związanymi z narządem ruchu. Druga grupa (SWN) to osoby samodzielne w pierwszej analizowanej sferze, wymagające wsparcia w czynnościach codziennych oraz nie mogące samodzielnie funkcjonować w gospodarstwie domowym w wyniku niepełnosprawności ruchowej (17%). Trzecia grupa (22%) to osoby częściowo samodzielne we wszystkich trzech obszarach, posiadające głównie niepełnosprawności związane ze słuchem i wzrokiem (WWW). Ostatnią grupę (23%) tworzą osoby samodzielne w sferze poznawczej, które mają zdolność częściowo samodzielnie prowadzić gospodarstwa domowe, ale wymagają istotnego wsparcia w czynnościach codziennych.

Uczestnicy analizowanych programów najczęściej uczyli się jedynie w szkołach ogólnodostępnych, znacznie częściej niż jest to obserwowane w całej populacji uczniów z niepełnosprawnościami. Uzyskane wyniki pokazują, że taka ścieżka edukacyjna cechuje się wyższym prawdopodobieństwem uzyskania wykształcenia na poziomie wyższym. Osoby z grupy SSS mają większe szanse na uzyskanie wykształcenia wyższego, najrzadziej ten poziom osiągają osoby z grupy WWW, istotnie mniej osób z tym wykształceniem jest również w grupie SNW. Status społeczno-ekonomiczny gospodarstwa domowego, z którego pochodzą uczestnicy, w tym wykształcenie rodziców, nie są czynnikami, które istotnie wpływały na osiągnięcie wyższego wykształcenia w badanej grupie.

Główne trudności w ocenie efektów programów Student I i Student II związanych z osiągnięciem przez nich wyższego wykształcenia oraz sukcesu na rynku pracy wiążą się z zróżnicowaniem beneficjentów. Podstawowy podział dotyczy osób, które w czasie rozpoczęcia korzystania z programu, nie miały doświadczeń na rynku pracy i tych które zaczęły korzystać z programu, mając już ukończone studia, by uzupełnić swoje kwalifikacje na studiach podyplomowych lub zdobyć doktorat. Osoby te z dużym prawdopodobieństwem oprócz formalnych kwalifikacji miały też doświadczenia zawodowe, co wpływało na ich szanse na rynku pracy. Osoby te różniły się od osób podejmujących naukę w szkole policealnej czy na studiach I stopnia także innymi cechami. Ważnymi predyktorami sytuacji beneficjentów jest więc wiek i formalny poziom wykształcenia, posiadany już w momencie rozpoczęcia korzystania ze wsparcia. Ważną zmienną jest też staż konkretnej osoby w programach Student I i Student II, który interpretować można jako zakres udzielonego wsparcia: beneficjenci różnili się pod tym względem i wśród nich są osoby, które korzystały ze wsparcia tylko raz oraz takie które korzystały ze wsparcia oferowanego w pro-

gramach wielokrotnie. Dodatkową trudnością w ocenie efektów programu jest zróżnicowanie form kształcenia oraz występowanie sytuacji, w których jedna osoba korzysta z różnych form kształcenia. Negatywnym zjawiskiem, które zaobserwować można, korzystając z danych z umów, są zmiany dofinansowanych form kształcenia, które w wielu przypadkach można traktować jako nietrafione wsparcie. Z tego punktu widzenia szczególną grupą były osoby korzystające z programu przez więcej niż 5 lat.

Aż 63 % osób badanych rozpoczynających naukę miało wiedzę o programach Student I i Student II. Wydaje się, że większość badanych świadomie skorzystała z możliwości oferowanych przez te programy osobom uczącym się dalej. Równocześnie 80% badanych deklaruje, że uzyskanie najwyższego poziomu wykształcenia możliwe było dzięki wsparciu otrzymanemu w ramach programu Student I lub Student II.

Wśród beneficjentów są osoby korzystające z programu wielokrotnie, które studiowały na kilku kierunkach na danym poziomie (np. na studiach I stopnia) lub korzystały z kilku form kształcenia, np. najpierw zdobywały zawód technika, a potem rozpoczęły studia. Korzystanie z dofinansowania wielokrotnie jest zrozumiałe, biorąc pod uwagę specyfikę kształcenia, które trwa kilka lat. Jednak program nie powinien skłaniać do nadmiernego pozostawania w edukacji. Przykładowo, wątpliwe jest dofinansowanie kształcenia osobom, które zmieniają kierunek studiów.

W zakresie różnego rodzaju form wsparcia, jakie badani otrzymywali podczas nauki, dominują formy finansowe oraz kontakt z biurem lub pełnomocnikiem ds. ON na uczelni. Wydaje się zatem, że zarówno pod względem oferty jak i sposobów korzystania dominują formy wsparcia mające zabezpieczyć potrzeby finansowe studentów, wspomóc ich w organizowaniu spraw związanych ze studiowaniem na uczelni. Mniej rozpowszechnione są formy wsparcia związane z doradztwem, rehabilitacją czy edukacją. Wydaje się, że w przyszłych działaniach warto wzmacniać i rozwijać te formy wsparcia tak aby istotnie uzupełniały one ofertę.

Ponad 70% uczestników programu pracuje. Wskaźniki zatrudnienia i osiągnięte zarobki są wyższe w grupach SSS i SWN, co wskazuje, że samodzielność w komunikacji i sferze poznawczej, połączona z relatywnie dużą samodzielnością związaną z prowadzeniem gospodarstwa domowego są ważne dla aktywności zawodowej. Mężczyźni oraz osoby z wykształceniem wyższym mają wyższe szanse na zatrudnienie, rosną one również z wiekiem. Ta zmienna oznacza także czas, jaki upłynął od korzystania z programu. Aktywność zawodowa uczestników jest również zróżnicowana regionalnie: jest największa w województwie wielkopolskim, a najniższa w małopolskim. Niemal jedna czwarta badanych utrzymywała się z pracy już w trakcie studiowania, a obecnie jest to główne źródło dochodu dla niemal dwóch trzecich badanych osób. Mediana wynagrodzeń uczestników programu jest o około 1/3 niższa od mediany wynagrodzeń osób z wykształceniem wyższym w wieku 26-45 lat.

W badanej próbie najwyższy poziom jakości życia zaobserwowano w grupie osób samodzielnych (SSS). Jest to spójne z przewidywaniami – osoby o najwyższym stopniu samodzielności mają nie tylko wyższy poziom wskaźnika jakości życia niż osoby w pozostałych grupach, ale także znacznie niższe wskaźniki depresji i samotności. Najniższy wskaźnik jakości życia zaobserwowano w grupie osób z niepełnosprawnością zmysłów (WWW). Osoby z tej grupy (WWW) mają także bardzo wysoki wskaźnik depresyjności oraz bardzo źle znoszą samotność zarówno na płaszczyźnie emocjonalnej jak i społecznej. Także osoby z grup SWM i SNW odznaczają się wysokim poziomem negatywnej reakcji na samotność, szczególnie w obszarze emocjonalnym. Wyraźnie widać, że w zbadanej grupie potwierdzono wcześniej obserwowane zależności o istotnym związku pomiędzy aktywnością zawodową a jakością życia i subiektywną oceną własnego zdrowia. Osoby pracujące deklarują istotnie lepszą kondycję i położenie w tym zakresie. Otwartym pozostaje pytanie o kierunek tych zależności. Czynnikiem pośredniczącym pomiędzy aktywnością zawodową a jakością życia i innymi subiektywnymi miarami dobrostanu jest stan zdrowia.

9. Rekomendacje dla instytucji publicznych odpowiedzialnych za wsparcie osób z niepełnosprawnością

9.1. Rekomendacje dla instytucji publicznych

Kontynuacja wsparcia i jego ustawowe umocowanie

W świetle wyników niniejszego badania oraz na podstawie danych zastanych można stwierdzić, że programy Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych Student I oraz Student II zakończyły się sukcesem. Uczestnicy programu Student I oraz Student II wykazywali znacznie wyższy poziom zarówno zatrudnienia jak i aktywności zawodowej. Wyniki badania potwierdzają, że uczestnicy programu we właściwy sposób wykorzystują wsparcie. Blisko 85% uczestników programu legitymuje się wykształceniem wyższym, a odsetek osób posiadających wykształcenie wyższe lub pomaturalne/policealne wynosi blisko 94%. Jest to znacznie więcej niż przeciętnie w populacji osób niepełnosprawnych. Świadczy to, że udzielane wsparcie jest efektywne w długim okresie czasu, chociaż wyniki badania nie pozwalają na pełną ocenę tego, czy badane osoby osiągnęłyby te same efekty bez uzyskanego wsparcia.

Adresaci programu są bardzo zróżnicowani. Warto rozdzielić ścieżki dofinansowania dotyczące studiów, studiów doktoranckich oraz nauki w szkole policealnej i kolegium, nawet w postaci określenia stałego procenta przeznaczanego na daną formę kształcenia. Dotyczy to zwłaszcza szkół policealnych, czyli osób, które chcą zdobyć wykształcenie technika i które nie muszą mieć zdanej matury, którzy wyraźnie różnią się od osób studiujących.

Rekomendujemy kontynuowanie działań wspierających kształcenie osób niepełnosprawnych na poziomie wyższym, które obecnie ma postać pilotażowego programu Aktywny Samorząd. Stosunkowo wysoki i stabilny poziom zatrudnienia osób, które uczestniczyły w programie dowodzi, że podejmowane działania były celowe.

Bardzo istotną wadą programów Student I, Student II oraz modułu II programu Aktywny Samorząd jest udzielanie dofinansowania na poszczególne semestry lub lata nauki bez merytorycznej oceny, czy dofinansowywane formy kształcenia tworzą spójną i przemyślaną ścieżkę edukacyjną. Zalecamy, aby wprowadzić w programie Aktywny Samorząd fakultatywne przedstawianie przez przyszłego beneficjenta – przed podpisaniem pierwszej umowy – opracowanego planu ścieżki edukacyjnej, pewnego rodzaju „biznesplanu edukacyjnego” przygotowanego w konsultacji z doradcą zawodowym. Plan taki powinien być pozytywnie premiowany możliwością uzyskania wyższego dofinansowania już od pierwszego roku studiów. Zmotywuje to uczestników programu do perspektywicznego patrzenia na swoją ścieżkę edukacyjną. Jednocześnie nie będzie to barierą dla osób, które z różnych powodów z poradnictwa korzystać nie chcą.

Monitorowanie efektów prowadzonych programów, w tym „Aktywny Samorząd”

Dane i informacje przekazywane przez uczestników programu powinny być regularnie analizowane, a efektywność programu w pełni oceniona. Aby było to możliwe należy usprawnić system gromadzenia danych dotyczących uczestników, na przykład w postaci wystandaryzowanego interfejsu wspierającego zarządzanie programem na poziomie poszczególnych samorządów, a jednocześnie pozwalającego na generowanie całościowego zbioru informacji o uczestnikach programu.

Informacja o rodzaju kształcenia powinna zostać wystandaryzowana, system powinien też podpowiadać informacje o jednostce terytorialnej, tak by można było ją w odpowiedni sposób zidentyfikować. W ten sposób minimalizowane będą błędy w nazwach miejscowości, powiatu czy rodzaju dofinansowywanego kształcenia.

Można również rozważyć zbieranie zgód uczestników na wykorzystanie informacji dotyczących ich aktywności zawodowej gromadzonych w rejestrach publicznych (w tym ZUS), wzorem oceny efektywności programów wspieranych z Europejskiego Funduszu Społecznego, aby móc na bieżąco dokonywać ewaluacji efektów programu. Mogłoby to przyjąć formę zbliżoną do raportów opracowywanych w ramach wdrożonego systemu monitorowania ekonomicznych losów absolwentów szkół wyższych (ELA), co dałoby możliwość porównania osiągnięć uczestników programu z innymi absolwentami w ramach kierunków czy obszarów kształcenia.

Dostęp do specjalistycznego poradnictwa edukacyjno-zawodowego oraz rehabilitacji społecznej z uwzględnieniem perspektywy przebiegu życia.

Kolejnym bardzo istotnym wnioskiem płynącym z badania jest konieczność zapewnienia osobom niepełnosprawnym dostępu do specjalistycznego poradnictwa edukacyjno-zawodowego pozwalającego na właściwe zaplanowanie ścieżki edukacji i przyszłej kariery w kontekście wyboru ścieżki edukacyjnej na wczesnych etapach nauki, a także przy decyzjach o podjęciu nauki w szkole wyższej, w tym kierunku kształcenia. Znajduje to silne podstawy zarówno w wywiadach jakościowych jak i badaniu ilościowym.

Na wczesnych etapach kształcenia istotne jest promowanie rozwiązań wspierających jak największe uczestnictwo w edukacji ogólnodostępnej, która daje znacząco większe szanse na możliwości podjęcia nauki na poziomie wyższym. Na etapie nauki w szkole średniej, istotne jest wspieranie uczniów w odpowiednim doborze przedmiotów maturalnych.

Na potrzebę poradnictwa zawodowego w wywiadach jakościowych wskazywali absolwenci, przedstawiciele szkół wyższych oraz przedstawiciele instytucji publicznych. Problem dotyczy przede wszystkim okresów przejścia pomiędzy poszczególnymi etapami edukacji, a następnie wejścia na rynek pracy. Przeważnie uczniowie niepełnosprawni wybierają studia według kryteriów zupełnie niezwiązanych z realiami rynku pracy oraz możliwością uzyskania w przyszłości pracy. Wielu respondentów deklaruowało wybór uczelni i kierunku studiów według odległości od domu, część według swoich zainteresowań. Niemal wszyscy stwierdzili, że przy wyborze studiów nie kierowali się sytuacją na rynku pracy oraz nie mieli wiedzy jak dane studia wpłyną na ich szanse zatrudnienia w przyszłości. Obecnie w Polsce brakuje systemowego rozwiązania w tym zakresie, istnieją natomiast pojedyncze placówki świadczące tego rodzaju wsparcie. Przykładem dobrej praktyki w tym obszarze może być Centrum Wsparcia Edukacyjno-Zawodowego z Wrocławia, które zapewnia na terenie Dolnego Śląska oraz Opolszczyzny dostęp do poradnictwa edukacyjno-zawodowego oraz rehabilitacji społecznej młodzieży począwszy od liceum poprzez studia aż do wejścia na rynek pracy. Centrum finansowane jest ze środków PFRON, dlatego też wsparcie może być udzielane niezależnie od etapu formalnej edukacji oraz miejsca zamieszkania beneficjenta ostatecznego.

Z uwagi na fakt, że finansowanie przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych uzyskiwania przez osoby niepełnosprawne wyższego wykształcenia prowadzi do zwiększenia ich szans na rynku pracy i dalej zatrudnienia uważamy za bezwzględnie konieczne wypracowanie rozwiązania zapewniającego dostęp do poradnictwa edukacyjno-zawodowego dla potencjalnych beneficjentów wsparcia. Jednocześnie uważamy, że wskazane jest możliwie najszybsze wprowadzenie premiowania w programie Aktywny Samorząd studentów korzystających z poradnictwa edukacyjno-zawodowego przy wyborze studiów finansowanych w ramach programu. Kolejnym krokiem powinno być opisane w poprzedniej rekomendacji przejście na wieloletnie finansowanie zaplanowanej w konsultacji ze specjalistą ścieżki edukacyjnej.

W głównym nurcie polityki są obecnie dostępne pewne usługi wspierające o podobnym charakterze, są one jednak niewystarczające. Świadczą je, między innymi, poradnie psychologiczno-pedagogiczne jak i również uczelnie wyższe w ramach Biur Karier czy Biur ds. Osób Niepełnosprawnych. Nie są one w stanie z obiektywnych powodów zaspokoić potrzeb kandydatów na studia. Poradnie psychologiczno-pedagogiczne funkcjonują na poziomie samorządu terytorialnego, ich działania mają charakter lokalny. Pracująca w nich kadra skupia się przede wszystkim na działaniach związanych ze wspieraniem procesu edukacji w szkole, nie dysponuje doświadczeniami w zakresie współpracy z uczelniami czy pracodawcami. Poradnictwo dla kandydatów na studia wymaga natomiast szerokiej oraz praktycznej wiedzy zarówno na temat rynku pracy jak i rynku szkół wyższych. Wiedza taka powinna być oparta na doświadczeniu płynącym z częstych kontaktów z pracodawcami, szkołami wyższymi i kandydatami

na studia. Wiedzy tej nie można pozyskać na kursach czy szkoleniach, ale w codziennej pracy. Z tego powodu pracownicy poradni psychologiczno-pedagogicznych funkcjonujących lokalnie nie są w stanie w swojej pracy zdobyć odpowiedniego doświadczenia. Przykładowo niewidomy uczeń planujący studia w poradni pojawi się raz na kilka lat. Tak mała liczba poszczególnych przypadków nie pozwoli na zdobycie przez pracowników praktycznego doświadczenia. Problem taki znacząco ogranicza realizację podobnego wsparcia na poziomie ponadregionalnym. Wsparcie w zakresie poradnictwa nie powinno być również świadczone przez same uczelnie, w szczególności na etapie planowania ścieżki edukacyjnej i wyboru studiów. W przypadku doradcy zatrudnianego przez szkołę lub przez organ ją prowadzący mamy do czynienia z istotnym konfliktem interesów. Trudno sobie wyobrazić doradcę, który nie będzie rekomendował kandydatowi nauki w szkole, która bezpośrednio lub pośrednio zatrudnia doradcę, jednocześnie polecając ofertę uczelni konkurencyjnej. Trudno będzie również traktować jako obiektywną opinię doradcy z danej uczelni rekomendującego studia w tej właśnie szkole wyższej.

Rekomendujemy rozwiązanie polegające na zapewnieniu dostępu do specjalistycznego poradnictwa edukacyjno-zawodowego oraz rehabilitacji społecznej uczącym się osobom niepełnosprawnym poprzez stworzenie sieci kilkunastu placówek rehabilitacyjno-doradczych obejmujących swym zasięgiem cały kraj. Ze względu na niewielką w skali kraju liczbę osób wymagających wsparcia placówka powinna obejmować swym zasięgiem jedno duże lub dwa mniejsze województwa. Przykładowym rozwiązaniem może być zlecenie tych zadań fundacjom oraz organizacjom pozarządowym na podstawie Art. 36 Ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych w taki sposób, aby w każdym województwie zapewniony był dostęp do wsparcia. Podkreślenia wymaga fakt, że przy specjalistycznym poradnictwie edukacyjno-zawodowym należy pogodzić dwa kluczowe elementy. Po pierwsze, placówka świadcząca tego typu wsparcie musi obejmować swym działaniem duży obszar, na którym znajduje się wielu potencjalnych odbiorców wsparcia. Umożliwi to, by działania placówki były ekonomicznie efektywne oraz by kadra mogła pracować z odpowiednią dużą grupą osób, gwarantującą gromadzenie doświadczenia. W Polsce istnieją pojedyncze tego typu placówki z powodzeniem prowadzące działalność rehabilitacyjno-poradniczą już od wielu lat.

Wyniki badania potwierdzają również pewne związki pomiędzy wskaźnikami integracji społecznej oraz wskaźnikami depresji a sytuacją na rynku pracy. Rekomendujemy więc podjęcie działań mających na celu zapewnienie studentom niepełnosprawnym dostępu do rehabilitacji społecznej, w tym wsparcie psychologiczne, szkoleniowe oraz warsztatowe podnoszące aktywność społeczną.

Podkreślenia wymaga również to, że poradnictwo edukacyjno-zawodowe jest bardzo istotne również na wcześniejszych etapach edukacji i należy dążyć, by uczniom z niepełnosprawnością zapewnić do niego dostęp na wszystkich etapach kształcenia. Wcześniejsze etapy edukacji nie wymagają jednak tak specjalistycznej kadry, a działania doradcze mogą być realizowane na poziomie szkół czy poradni psychologiczno-pedagogicznych.

Wsparcie dla osób z najcięższymi niepełnosprawnościami – usługi asystenckie

W badaniu jakościowym zarówno przedstawiciele szkół wyższych jak i studenci zwracali szczególną uwagę na potrzebę zapewnienia wsparcia asystenckiego dla osób z najcięższymi niepełnosprawnościami. Obecnie wiele szkół wyższych ma w swojej ofercie usługi tzw. asystentów dydaktycznych, jednak ta forma wsparcia nie rozwiązuje problemu kompleksowo, gdyż wsparcie asystenta dydaktycznego dotyczy jedynie czynności bezpośrednio związanych z udziałem w zajęciach na uczelni. W pozostałym zakresie osoba niepełnosprawna może liczyć tylko na wsparcie, które organizuje samodzielnie. Stanowi to dużą barierę dla osób zamieszkujących poza ośrodkami akademickimi, a od rodziny niepełnosprawnego studenta wymaga często znaczącego zaangażowania. Wyniki badania pokazują, że ograniczenia związane z funkcjonowaniem w życiu codziennym nie muszą stanowić istotnej bariery dla aktywności ekonomicznej.

Rekomendujemy podjęcie działań zmierzających do zapewnienia stałego dostępu do usług asystenckich studentom z największymi ograniczeniami wynikającymi z niepełnosprawności, niezależnych od miejsca zamieszkania, zameldowania czy pobierania nauki przez studenta.

Przykładowym rozwiązaniem problemu na poziomie PFRON może być zlecenie organizacjom pozarządowym prowadzenia usług asystenckich w ramach Art. 36 Ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz

zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. W konkursie pt. „Kurs na samodzielność” z 2016 roku pojawiła się możliwość finansowania tego typu wsparcia w ramach umów wieloletnich. Uważamy, że zasadne byłoby kontynuowanie w przyszłości finansowania projektów oferujących wsparcie asystenckie dla studiujących osób z niepełnosprawnością w ramach projektów wieloletnich. Art. 36 Ustawy o rehabilitacji jest jedyną możliwością kompleksowego finansowania wsparcia asystenckiego dla studentów z niepełnosprawnością, które ze względu na specyfikę grupy docelowej musi być świadczone zarówno w miejscu studiowania jak i zamieszkania studenta.

Zapewnienie szerszego dostępu do aktywizacji zawodowej po studiach

Wielu respondentów zarówno po stronie absolwentów jak i przedstawicieli szkół wyższych wskazywało na potrzebę uruchomienia działań wprowadzających absolwentów szkół wyższych na rynek pracy. Respondenci podkreślali, że osoba niepełnosprawna po ukończeniu studiów, szczególnie osoba z dużymi ograniczeniami wynikającymi z niepełnosprawności, pozostawiana jest sama sobie i nie może liczyć na wsparcie w wejściu na rynek pracy. Respondenci podkreślali wielokrotnie problem podejmowania zatrudnienia na niskokwalifikowanych stanowiskach mimo ukończenia studiów wyższych. Istnienie takiej sytuacji respondenci tłumaczyli koniecznością zdobycia środków do życia, a następnie brakiem możliwości przejścia do pracy zgodnej z poziomem wykształcenia spowodowanego dużymi barierami na rynku pracy wynikającymi z niepełnosprawności. Warto zaznaczyć, że wywiady z respondentami przeprowadzono przed uruchomieniem przez PFRON pilotażowego programu „Absolwent”, który rozwiązuje wiele z problemów zgłaszanych przez respondentów. Niestety ze względu na ograniczenie adresatów programu „Absolwent” (jedynie osoby pozostające bez zatrudnienia), wyklucza on absolwentów z niepełnosprawnościami będących w najtrudniejszej sytuacji ekonomicznej, którzy ze względu na brak środków do życia zmuszeni byli do podjęcia niskokwalifikowanej pracy. O skali tego problemu świadczą wyniki badania. Mediana wynagrodzeń deklarowanych przez badanych jest znacząco niższa od mediany wynagrodzeń w grupie osób pełnosprawnych w podobnym wieku, a ok. 70% uczestników badania zadeklarowało, że z trudem radzi sobie z zaspokajaniem potrzeb finansowych i dopinaniem domowego budżetu. Osoby te zmuszone są wspierać się rentami, pomocą społeczną czy wsparciem rodziny.

W zakresie pilotażowego programu „Absolwent” rekomendujemy, by ze wsparcia w ramach programu mogły korzystać osoby zatrudnione, które osiągają dochody poniżej progu zawieszającego uprawnienie do pobierania renty socjalnej.

Rekomendujemy również zwiększenie zaangażowania środków Funduszu Pracy w aktywizację zawodową absolwentów z niepełnosprawnościami w ramach działań podejmowanych w obszarze wspierania zatrudnienia osób do 30-go roku życia. Może to znacząco zwiększyć zasięg oddziaływania programów i przyczynić się do wykorzystania potencjału grupy osób z niepełnosprawnościami.

Usystematyzowanie wsparcia w szkołach wyższych w zakresie obowiązków informacyjnych uczelni

Respondenci podkreślali również potrzebę ujednoczenia wsparcia dostępnego w szkołach wyższych. Obecnie szkoły wyższe w Polsce jako instytucje autonomiczne tworzą własne systemy wsparcia zapewniające różny zakres i jakość świadczonych usług. Zjawisko tworzenia przez uczelnie własnych systemów wsparcia mimo, że sprawia wrażenie chaotycznego, można ocenić pozytywnie. Sytuacja taka prowadzi do różnorodności dostępnego wsparcia, specjalizowaniu się poszczególnych uczelni we wspieraniu osób z poszczególnymi rodzajami niepełnosprawności na przykład niewidomych czy niesłyszących. Trudno jest wyobrazić sobie sytuację, w której każda szkoła wyższa będzie w stanie zapewnić najwyższy poziom wsparcia osobom z wszelkimi rodzajami niepełnosprawności, ponadto taka sytuacja prowadziłaby z pewnością do ogromnego wzrostu kosztów wsparcia studentów niepełnosprawnych i nieefektywnego ich wykorzystywania. Różnorodność wsparcia i możliwość wyboru najlepszego dla siebie miejsca kształcenia jest zjawiskiem pozytywnym tylko w sytuacji, gdy kandydatom na studia i studentom zapewni się dostęp do rzetelnej informacji na temat wsparcia. Mimo pozytywnej oceny różnorodności wsparcia i możliwości kreowania go przez uczelnie w sposób autonomiczny widzimy potrzebę usystematyzowania sposobu w jaki uczelnie informują kandydatów oraz studentów o dostęp-

nych w swoich murach formach wsparcia. Obecnie brak jest w tym zakresie standardów, a sposób w jaki szkoły wyższe informują kandydatów i studentów o wsparciu nie jest w żaden sposób monitorowany. Prowadzi to często do podejmowania przez kandydatów na studia niewłaściwych decyzji w zakresie kreowania swoich ścieżek edukacyjnych, co w dalszej perspektywie prowadzi do marnowania środków przeznaczanych na ich kształcenie zarówno przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych jak i Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Rekomendujemy podjęcie działań legislacyjnych mających na celu wprowadzenie obowiązku dla uczelni wyższych w zakresie udzielania kandydatom na studia oraz studentom rzetelnej i usystematyzowanej informacji o ich dostępności dla osób niepełnosprawnych, w tym publikowania tych informacji. Rozwiązanie – z jednej strony – w pełni szanuje autonomię uczelni i pozwala na indywidualne tworzenie systemów wsparcia. Z drugiej strony pozwala beneficjentom tego wsparcia na podejmowanie lepszych decyzji w zakresie wyboru uczelni oraz kierunku studiów. Wartością dodaną takiego rozwiązania będzie również motywowanie szkół wyższych do wdrażania nowych form wsparcia poprzez możliwość tworzenia publicznych rankingów oraz porównywania ofert poszczególnych uczelni w oparciu o obiektywne i jednolite kryteria.

Aktualnie trwają prace nad Ustawą 2.0 reformującą polskie szkolnictwo wyższe. Jest to właściwy moment na wprowadzenie odpowiednich zapisów bezpośrednio w Ustawie 2.0. Proponujemy rozwiązanie polegające na wprowadzeniu w ustawie delegacji dla Ministra właściwego ds. szkolnictwa wyższego do wydania rozporządzenia określającego sposób oraz tryb informowania o dostępności szkoły wyższej dla osób niepełnosprawnych oraz dostępnych w uczelni usługach wspierających osoby niepełnosprawne.

Zwiększenie zaangażowania Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w zagadnienia związane z kształceniem studentów niepełnosprawnych

Obecnie w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego brakuje jednostki administracyjnej lub osoby odpowiedzialnej za zapewnienie dostępności szkolnictwa wyższego dla osób z niepełnosprawnością. Wszelkie sprawy i problemy związane z osobami z niepełnosprawnością rozwiązywane są w sposób doraźny przez osoby delegowane do tych zadań. Model ten powoduje, że skuteczność działań zależy od osobistego zaangażowania osoby zajmującej się w danym momencie konkretną sprawą. Niestety nie pozwala to na prowadzenie przez resort spójnej długofalowej polityki w zakresie dostępności szkolnictwa wyższego dla osób z niepełnosprawnością w zakresie monitorowania tej dostępności, ewaluacji stosowanych rozwiązań oraz planowania zmian na przyszłość.

Rekomendujemy powołanie w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego odpowiedniej komórki, która odpowiadać będzie w szczególności za:

- a) Monitorowanie dostępności szkół wyższych dla osób z niepełnosprawnością,
- b) Wspieranie szkół wyższych we wdrażaniu rozwiązań zwiększających ich dostępność,
- c) Ewaluację rozwiązań ustawowych,
- d) Proponowanie zmian.

9.2. Propozycje przykładowych rozwiązań implementujących rekomendacje dla instytucji publicznych

Wdrożenie w życie powyższych rekomendacji wymaga podjęcia długofalowych działań, które finalnie stworzą spójny system, który będzie mógł znacząco podnieść efektywność wspierania studentów z niepełnosprawnością. By pokazać, że implementacja rekomendacji jest możliwa przedstawiamy poniższe rozwiązanie. Jest ono oparte o już istniejące i z powodzeniem działające w Polsce rozwiązania realizowane obecnie w trybie projektowym.

Propozycja

Wsparcie studentów z niepełnosprawnością w uzyskaniu wyższego wykształcenia oraz wchodzeniu na rynek pracy oparte na 4 zasadniczych filarach. Pierwszy filar: dostępne szkolnictwo wyższe umoż-

liwiający zdobycie formalnego wykształcenia. Drugi filar, istniejący od 2002 roku czyli bezpośrednie wsparcie finansowe w pokrywaniu kosztów nauki. Trzeci, proponowany, filar polegający na zapewnieniu dostępu do specjalistycznego poradnictwa edukacyjno-zawodowego oraz rehabilitacji społecznej. Czwarty filar, obecnie tworzący się w ramach pilotażowego programu Absolwent, czyli wsparcie niepełnosprawnych absolwentów we wchodzeniu na rynek pracy. Połączenie tych czterech filarów tworzy spójny system kompleksowo wspierający osobę z niepełnosprawnością od wyboru studiów przez ich realizację, aż po wejście na rynek pracy.

Filar I – dostępne szkolnictwo wyższe

- autonomia uczelni w tworzeniu systemów wsparcia przy jednoczesnych wystandaryzowanych obowiązkach informacyjnych;
- większe zaangażowanie Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w zapewnienie dostępności szkół wyższych dla osób niepełnosprawnych.

Wsparcie powinno być w dalszym ciągu finansowane z budżetu państwa w ramach środków przekazywanych uczelniom przez MNiSW.

Filar II – wsparcie finansowe – **moduł II programu Aktywny Samorząd** (istniejący)

- premiowanie osób niepełnosprawnych korzystających ze specjalistycznego poradnictwa edukacyjno-zawodowego;
- ujednoczone w skali kraju zasady składania wniosków, elektroniczne składanie wniosków.

Rekomendujemy kontynuację finansowania wsparcia ze środków PFRON.

Filar III – poradnictwo edukacyjno-zawodowe oraz rehabilitacja społeczna dla kandydatów na studia oraz studentów – **program Nowy Student**

- niefinansowe wspieranie osób niepełnosprawnych od początku szkoły średniej do ukończenia studiów;
- specjalistyczne poradnictwo edukacyjno-zawodowe w zakresie wyboru studiów oraz ich ewentualnej szybkiej zmiany w przypadku niewłaściwego wyboru, wsparcie w kreowaniu ścieżki edukacyjnej prowadzącej do zatrudnienia w tym dobór specjalizacji, praktyk, staży kursów dokształcających;
- opiniowanie ścieżek edukacyjnych na potrzeby programu Aktywny Samorząd;
- wsparcie motywacyjne, coaching, tutoring;
- wsparcie psychologiczne;
- szkolenia i warsztaty podnoszące poziom umiejętności społecznych, wspierające integrację społeczną;
- działania informacyjno-motywacyjne kierowane do licealistów promujące zdobywanie wyższego wykształcenia wśród osób z poważnymi niepełnosprawnościami.

Realizacja III filaru może odbyć się z wykorzystaniem potencjału istniejących organizacji pozarządowych i fundacji zajmujących się rehabilitacją zawodową i społeczną osób niepełnosprawnych poprzez powierzenie im tych zadań w taki sposób, by pokryć kraj siatką projektów. Rozwiązanie takie pozwoli na szybkie wdrożenie działań bez jednoczesnej konieczności tworzenia nowych instytucji, dodatkowo praca w charakterze projektowym i obowiązek osiągania przez organizacje realizujące projekty konkretnych wskaźników zapewni, że wsparcie będzie realizowane w sposób efektywny. Bardzo istotne jest również zapewnienie ciągłości działań, co można osiągnąć dzięki powierzeniu ich realizacji w ramach odrębnego programu Rady Nadzorczej PFRON jak ma to miejsce w przypadku pilotażowego programu Absolwent.

Proponujemy finansowanie programu ze środków PFRON. Program może być finansowany ze środków uwolnionych dzięki przesunięciu finansowania programu Absolwent do Funduszu Pracy, co rekomendujemy w dalszej części.

Filar IV – wsparcie dla niepełnosprawnych absolwentów szkół wyższych w uzyskaniu zatrudnienia – **program Absolwent**

Program Absolwent funkcjonuje od kilku miesięcy. Istotną rekomendowaną zmianą jest kierowanie wsparcia zarówno do osób niezatrudnionych jak i osób zatrudnionych osiągających dochody poniżej progu zawieszającego prawo do renty socjalnej.

Ponieważ działania w ramach programu Absolwent są bardzo zbliżone do szereg działań finansowanych z Funduszu Pracy, proponujemy finansowanie programu z tego funduszu. Środki uwolnione w ten sposób proponujemy przeznaczyć na finansowanie poradnictwa oraz rehabilitacji społecznej dla kandydatów na studia oraz studentów.

Rekomendacje działań dla szkół wyższych

Uczelnie w ramach posiadanej autonomii wypracowały już szereg rozwiązań, które są dopasowane do specyfiki uczelni, treści programowych czy potrzeb studenta. Powinno się zachować różnorodność istniejących rozwiązań w organizowaniu wsparcia dla studentów z niepełnosprawnościami. W ramach działań wspierających powinno się propagować dobre praktyki i rozwiązania wypracowane przez inne uczelnie, tak by wszyscy mogli skorzystać z doświadczeń innych. Należy kłaść większy nacisk na dostępność do informacji i lepszy jej przepływ. Podmioty zaangażowane w pracę ze studentami niepełnosprawnymi powinny być bardziej zaangażowane w proces projektowania programów skierowanych do nich w postaci konsultacji już od wstępnego etapu tworzenia założeń. Proces konsultacji już istniejący zawsze można usprawnić. Przykładem efektywnych działań były konsultacje programu Absolwent. W podejmowanych działaniach powinno się zwrócić większą uwagę na specyfikę funkcjonowania szkół wyższych, kalendarz akademicki, specyfikę programów i oczekiwań od kandydatów na studia. Należy podjąć działania zwiększające aktywność studentów z niepełnosprawnością w korzystaniu z oferowanego przez uczelnie wsparcia, mogą to być działania promujące ale też zmieniające postrzeganie niepełnosprawności przez samych zainteresowanych. Niepełnosprawność nie powinna być wstydliva.

Należy uwzględniać we wszystkich podejmowanych działaniach podmiotowość osób z niepełnosprawnością oraz indywidualność ich potrzeb. To samo orzeczenie czy ograniczenie nie oznacza tych samych potrzeb, a co za tym idzie tych samych działań. Działania podejmowane na uczelniach zawsze powinny mieć zindywidualizowany charakter z zastrzeżeniem, że nie zmienia się zakresu wiedzy i umiejętności oczekiwanej od studenta. Uczelnie powinny lepiej koordynować działania pomiędzy różnymi podmiotami działającymi na rzecz studentów z niepełnosprawnością, np. BON-ami i Biurami Karier czy Dziekanatami. Jednym z proponowanych działań wspierających studentów i absolwentów z niepełnosprawnością jest tutoring skierowany zarówno do studenta jak i na poziomie absolwenta podejmującego pierwszą pracę.

Bibliografia

- Brzezińska, A. I., Kaczan, R., Piotrowski, K., Pluta, J., Rycielski, P., i Sijko, K. (2010). Założenia i cele projektu „Ogólnopolskie badanie sytuacji, potrzeb i możliwości osób niepełnosprawnych”. *Polityka Społeczna*, (1 (tematyczny) Diagnoza potrzeb i podstawy interwencji społecznych na rzecz osób z ograniczeniami sprawności), 3-6.
- Firlit-Fesnak, G., Magnuszewska-Otulak, G. (2007), *Dyskryminacja a równouprawnienie; zadania polityki społecznej*, w: *Polityka Społeczna*, red. Firlit-Fesnak, G., M. Szyłko-Skoczny, M., Warszawa, PWN, s.272
- Gąciarz, B., Kubicki, P., Rudnicki, S. System instytucjonalnego wsparcia osób niepełnosprawnych w Polsce – diagnoza dysfunkcji w: Gąciarz, B., Rudnicki, S., Żuchowska, D., (2015) *Polscy (Nie)pełnosprawni: od kompleksowej diagnozy do nowego modelu polityki społecznej*, Wydawnictwa AGH, Kraków (https://www.researchgate.net/publication/280579898_System_instytucjonalnego_wsparcia_osob_niepelnosprawnych_w_Polsce_-_diagnoza_dysfunkcji)
- Gąciarz, B. (red.). (2010). *Niepełnosprawni studenci w społeczności akademickiej. Źródła sukcesów i porażek w integracji społecznej i aktywności zawodowej*, IFiS PAN, Warszawa
- Grygiel, P., Humenny, G., Rebisz, S., Świtaj, P., & Sikorska, J. (2013). Validating the polish adaptation of the 11-item De Jong Gierveld loneliness scale. *European Journal of Psychological Assessment*.
- Grzelak, P., Kubicki, P., Orłowska M. (2014), *Realizacja badania ścieżek edukacyjnych niepełnosprawnych dzieci, uczniów i absolwentów. Raport końcowy*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa
- GUS (2017). *Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności 2016 (oraz lata wcześniejsze)*
- GUS, Bank Danych Lokalnych, wskaźnik zatrudnienia wg BAEL 2016, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start> (dostęp 15.02.2018 r.)
- GUS (2017). *Szkoły wyższe i ich finanse w 2016 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Koziara, K. (2016). Ocena depresyjności w populacji. Psychometryczna ocena polskiej wersji skali CESD-R. *Psychiatria Polska*, 50(6).
- KRASP (2017). *Projekt dobrych praktyk w zakresie wsparcia studentów z niepełnosprawnością w szkołach wyższych* http://www.kssn.pl/kssn_czasopismo_archiwum/016_KSSN/index.html
- KRASP (2016). Dokument nr 52/VI <http://www.krasp.org.pl/pliki/752e090bff6180be2d436fa265db6d2e.docx>
- Kubicki, P. (2017). *Polityka publiczna wobec osób z niepełnosprawnościami*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- Moroń, D. (2014) *Studenci niepełnosprawni w publicznych i niepublicznych uczelniach wyższych*, *Wrocławskie studia politologiczne* 16/2014.
- Orczyk, J.(2005), *Polityka społeczna. Uwarunkowania i cele.*, Poznań Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, s. 167
- Pavot, W., & Diener, E. (2008). The satisfaction with life scale and the emerging construct of life satisfaction. *The Journal of Positive Psychology*, 3(2), 137-152.
- Piekarzewska, M., Wieczorkowski, R., Zajenowska-Kozłowska, A. (2016), *Stan zdrowia ludności Polski w 2014 roku*, Warszawa, Główny Urząd statystyczny, Warszawa.

Załącznik. Wyodrębnione w analizie skupień grupy badanych w obszarze niepełnosprawności funkcjonalnej.

	Samodzielnii (niewielkie ograniczenia w zrozumieniu osób, ograniczenia w ruchu)	Samodzielnii w pracy, ale wymagający wsparcia w czynnościach codziennych (głównie niepełnosprawność ruchowa)	Częściowo samodzielni w pracy i w czynnościach codziennych (niepełnosprawność słuchu i wzroku)	Samodzielnii w pracy, ale zależni w prowadzeniu gospodarstwa domowego (niepełnosprawność ruchu powodująca zależność w prowadzeniu GD)
Praca-GospodarstwoDomowe-CodziennieFunkcjonowanie	SSS	SWN	WWW	SNW
P18g.1. Moja niepełnosprawność utrudnia mi czytanie ze zrozumieniem (nie dotyczy problemów wynikających z upośledzenia wzroku)	0,0	1,0	24,2	2,0
P18g.2. Moja niepełnosprawność utrudnia mi pisanie odręczne	0,0	3,4	54,8	0,0
P18g.3. Moja niepełnosprawność ogranicza mi możliwość mówienia	0,0	3,7	25,1	3,9
P18g.4. Moja niepełnosprawność powoduje problemy polegające na trudnościach w zapamiętywaniu	0,0	2,4	32,1	5,3
P18g.5. Moja niepełnosprawność ogranicza mi możliwość korzystania z komputera/tabletu/smartfona	0,0	0,7	40,2	0,0
P18g.6. Samodzielnie radzę sobie z czynnościami codziennymi	0,0	11,2	16,7	82,9
P18g.7. Mimo niepełnosprawności jestem w stanie samodzielnie prowadzić gospodarstwo domowe	0,0	19,3	24,8	69,0
P18g.8. W codziennym funkcjonowaniu potrzebuję czasowej pomocy innej osoby, np. do wykonania poszczególnych czynności w domu takich jak sprzątnięcie, zakupy, gotowanie.	0,0	96,0	35,7	29,3
P18g.9. W codziennym funkcjonowaniu potrzebuję stałej pomocy osoby trzeciej przy wykonywaniu codziennych czynności. Należy to rozumieć jako brak możliwości spędzenia więcej niż kilku godzin bez konieczności skorzystania z pomocy osoby trzeciej	0,0	40,7	15,9	4,3
P18b.1. Mimo niepełnosprawności wzroku jestem w stanie czytać zwykły druk, np. zwykłą gazetę lub książkę	2,5	3,4	20,1	3,6
P18b.2. Muszę posługiwać się drukiem powiększonym	4,7	6,7	21,9	4,7
P18b.3. Posługuję się pismem Braille'a	0,5	1,4	10,9	1,0
P18b.4. Posługuję się syntezatorami mowy	0,9	1,9	11,1	0,9
P18b.5. Jestem w stanie korzystać z standardowego komputera/tabletu/telefonu bez technologii asystujących	1,7	2,7	15,4	4,6
P18b.6. Korzystam z programów powiększających/udźwiękających/ubrajlawiających	2,2	5,7	18,9	0,9
P18b.7. Jestem w stanie samodzielnie poruszać się na terenie mojej miejscowości, np. Pomędzy domem a uczelnią, dworcem, sklepem itp..	0,4	2,0	5,7	4,1
P18b.8. Na terenie mojej uczelni bym w stanie samodzielnie przemieszczać się między salami wykładowymi i/lub budynkami.	0,6	1,8	6,6	4,0
P18b.9. Regularnie korzystam z pomocy asystenta lub psa przewodnika	0,0	1,6	4,9	1,2
P18b.10. Jestem w stanie rozpoznać twarz znajomej osoby z odległości około 5 metrów	3,5	4,5	18,8	4,3
P18d.1. Jestem w stanie zrozumieć mowę osoby stojącej obok mnie, w normalnych warunkach	1,3	0,8	6,0	2,8
P18d.2. Jestem w stanie zrozumieć mowę osoby stojącej obok mnie, w sytuacji, gdy w koło mnie jest hałas np. w na zatłoczonym korytarzu lub w autobusie czy tramwaju	4,6	3,4	9,6	5,0
P18d.3. W celu zrozumienia mowy osoby stojącej obok mnie wykorzystuję śledzenie ruchu warg	7,3	4,8	12,8	6,1
P18d.4. Korzystam z aparatu słuchowego	6,8	3,4	10,4	6,5
P18d.5. Korzystam z implantu ślimakowego	1,2	0,9	4,5	1,6
P18d.6. Na co dzień posługuję się jedynie językiem migowym	0,6	0,9	5,5	1,1
P18d.7. Posługuję się językiem migowym jako dodatkowym kanałem komunikacji	2,5	1,5	9,3	3,7
P18f.1. Jestem w stanie chodzić samodzielnie (tzn. bez pomocy wózka inwalidzkiego czy kul)	4,9	25,4	10,2	10,0
P18f.2. Jestem w stanie chodzić samodzielnie z pomocą np. kul.	22,7	37,4	17,9	17,6
P18f.3. Poruszam się na wózku inwalidzkim	2,6	14,0	8,2	5,8
P1f.4. Poruszam się na wózku i mogę się przemieszczać jedynie z pomocą asystenta	0,2	5,0	4,2	0,8
P18f.5. Na co dzień poruszam się samochodem osobowym jako kierowca	16,4	33,5	24,7	18,4

Instytut Badań Edukacyjnych

Głównym zadaniem Instytutu jest prowadzenie badań, analiz i prac przydatnych w rozwoju polityki i praktyki edukacyjnej.

Instytut zatrudnia badaczy zajmujących się edukacją – pedagogów, socjologów, psychologów, ekonomistów, politologów i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych – wybitnych specjalistów w swoich dziedzinach, o różnorodnych doświadczeniach zawodowych, które obejmują, oprócz badań naukowych, także pracę dydaktyczną, doświadczenie w administracji publicznej czy działalność w organizacjach pozarządowych.

Instytut w Polsce uczestniczy w realizacji międzynarodowych projektów badawczych oraz projektów systemowych współfinansowanych przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego.

Stowarzyszenie „Twoje Nowe Możliwości”

Celem Stowarzyszenia jest tworzenie nowych możliwości z zakresu kształcenia i aktywizacji społeczno-zawodowej młodych osób z niepełnosprawnością. Następnie wprowadzanie tych rozwiązań do głównego nurtu polityki w postaci standardów.

Stowarzyszenie jako organizacja o charakterze eksperckim szczególną uwagę przywiązuje do rozpowszechniania wypracowanej w projektach wiedzy. Poza realizowanymi działaniami adresowanymi bezpośrednio do osób z niepełnosprawnością Stowarzyszenie tworzy działania lobbystyczne, rzecznicze oraz szkolenia świadomościowe dla kadr akademickich.

Instytut Badań Edukacyjnych

ul. Górczewska 8, 01-180 Warszawa | tel. +48 22 241 71 00 | ibe@ibe.edu.pl | www.ibe.edu.pl

Stowarzyszenie „Twoje Nowe Możliwości”

ul. Grabiszyńska 163, lok 210-215 | 53-439 Wrocław | tel. +48 71 734 57 73 | biuro@tnm.org.pl | www.tnm.org.pl
Projekt finansowany ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.